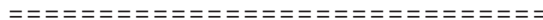

TRÉKINŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeli Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

- > Egy angol kém Prága szolgálatában-----Krajcsír Lukács
- > A galamb jobbszárnyát mellékelten felterjesztem-----Unger Gabriella
- > Ügynök az Akadémián-----Pál Zoltán

= 2022 = 02

Impresszum

Főszerkesztő: *Pócs Nándor*

Szerkesztők: *Katona Klára*
Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép, szövegközi fotók: Már összefogva az új itt áll.

Válogatás *Derdák András* fotóiból. *ÁBTL III. 2.23. Derdák András fényképei*

Kiadja: *Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

ÁBTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

=== Apró mesék ===

UNGER GABRIELLA

Lúdas Matyi és a galambszárny.

Talált tárgyak története 7

PÁL ZOLTÁN

„Sziklai Barna” jelentései az MTA Irodalomtörténeti

Intézetéről (1958–1964) II. rész. 43

=== Kitekintő ===

KRAJCSÍR LUKÁCS

„Kalapács” otthonkában – avagy a Londont Prágára cserélő

brit „aktivista” története 65

BANDI ISTVÁN

Fejezetek a Securitate Felderítő Szolgálatának tevékenységéből,
különös tekintettel a nyugati határszakaszon elkövetett

joellenes határátlépésekre (1968–1989) 87

NOVÁK ATTILA

„A hozzászólók nem ítélték el Izrael állam agresszív magatartását”

Hivatalos és nem hivatalos magyar zsidó vélemények a hatnapos háborúról

1967 júniusában 105

=== Szemle ===

TAKÁCS TIBOR

Budapest bandája, avagy mire jók a rosszfiúk 121

PAPP ISTVÁN

A gazdaelit sorsa képekben 139

JOÓ ADRIENN

Az öldöklés mestere 149

= Apró mesék =
////////////////////

===== Unger Gabriella =====

/// **Lúdas Matyi és a galambszárny**

Talált tárgyak történetei

Egy korábbi írásomban már foglalkoztam az állambiztonsági iratok egyfajta mellékleteivel, a dossziékhoz csatolt tárgyakkal.¹ Most ezt a témát szeretném folytatni, hiszen az elmúlt években több olyan tárgy is előkerült, amelyek érdekesek lehetnek. Természetesen most sem elsősorban maguk az egyes tárgyak lényegesek, hanem azok a történetek, amelyekben szerepet játszhattak. A tárgyak némelyike vizsgálati eljárás, mások az állambiztonsági szervek operatív munkája során kerültek egy-egy dossziéba. Utóbbiak körébe tartoznak pl. a jeltárgyak, falfirkálós ügyek technikai vizsgálatra küldött festékmintái, röpcédulázási ügyekhez kapcsolódó egyéb tárgyak vagy akár egy ellopott zacskó dohány.

=== **Jeltárgyak**

A jeltárgyak általában kisebb méretű egyedi emlék-, illetve használati tárgyak voltak, amelyek arra szolgáltak, hogy a hírszerzés által Magyarországon beszervezett és kiképzett, majd külföldre telepített hálózati személlyel az ott dolgozó operatív tiszt konspiráltan felvehesse a kapcsolatot. Az ügynök kiképzésének része volt, hogy az előre megbeszélte, általában kérdés-feleletből álló jelszót mondó és a szintén korábban meghatározott, általa is ismert jeltárgyat felmutató emberrel kell felvenniük a kapcsolatot.² Az alábbiakban ezekből, illetve tulajdonosaik történetéről mutatok be néhányat.

1 == Unger, 2013.

2 == Uo.

1. jeltárgy

Szív alakú medál

A képen látható kedves kis medál egykori tulajdonosa „Lóránt Zsuzsa” fedőnevű ügynök volt. Az 1920-ban Kecskeméten született „Lóránt” nemcsak érettségit tett, de azt követően az akkoriiban a nők kiemelkedését, érvényesülését elősegítő gyors- és gépíró iskolát is elvégezte, sőt, több nyelven beszélt.³ Ilyen képzettséggel 1945 után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) Magyar Gazdasági Hivatalánál, majd a Magyarországon működő Amerikai Katonai Missziónál dolgozott gépíróként. Önéletrajza szerint az amerikaiak szerették volna tovább foglalkoztatni egy „Sír felkutató Csoport tagjaként” szerte Európában, de ő itthon maradt.⁴ Később olyan korabeli nagyvállalatok alkalmazták idegen nyelvi levelezőként, mint például a Ferunion, a

Mélyépterv vagy a MÁV Fatelítő Vállalat. 1956 előtt hasonló munkakörben dolgozott a Hungária-Balaton Idegenforgalmi- és Üdültetési Vállalatnál is.⁵

Beszervezése 1955-ben elvi, hazafias alapon történt. „Lóránt” ekkor már túl volt első házasságán, amelyet 1948-ban kötött egy, akkor a Katonapolitikai Osztályon (Katpol) dolgozó állatorvossal, akihez – valószínűleg túlzásoktól és kiszínezésektől sem mentes önéletrajza szerint – kényszer hatására ment hozzá: „1948-ban K. Gy. [...] aljasul leterrorizált és feleségül vett. »Elmúltak azok az idők, hogy ilyen kis fruskák szabadon mászkáljanak, nem hallgat rádiót? Kiszolgálta az amerikaiakat... Segített nekik feltérképezni Magyarországot... Lesheti, itt nem kap állást. Maga kartotékozva van a Kat. Pol.-on mint élénk angolszász kapcsolatokkal rendelkező, láttam bent a fényképeit...« Mindennap, ahogy otthonomból az utcára léptem, már szegődött is mellém, jött velem, mellettem, utánam és mondta, mondta a magáét. Hogy le fognak csukni. »Más nem szabadítja meg a börtöntől csak ha hozzám jön«, én hülye hozzá mentem [...] ha a válást említettem, [...] »Lecsukatlak, túl sokat tudsz rólam« [- mondta].”⁶ 1952-ben váltak el, fiukat az édesapa nevelte tovább.

3 == A nők helyzetéről, érvényesülési lehetőségeiről lásd pl. Schadt, 2003.

4 == „A hazámat választottam” – írta némi pátosszal az állambiztonsági szerveknek szánt önéletrajzában. ÁBTL 3.2.1. Bt-817. 55–56. Jelentés, 1956. október 4.

5 == Uo. 24. Jelentés, 1957. január 31.

6 == Uo. 55–59. Jelentés, 1957. október 4.

A belügyi szervek azért tartottak igényt „Lóránt Zsuzsa” hálózati munkájára, mert kapcsolatban állt Paolo Antici diplomatával, a budapesti olasz követség titkárával. A köztük lévő bizalmas viszony egyáltalán nem akadályozta meg az ügynököt abban, hogy részletesen informálja az állambiztonsági szerveket róla és kapcsolatairól,⁷ sőt, megszerezte irodája és pánccelszekerénye kulcsait is, amelyet még 1958-ban is használt az elhárítás.⁸ Bár a diplomata rendre „Lóránt”-nak szegezte a kérdést, hogy nem az ÁVH embere-e, az ügynöknek mindig sikerült elosztatnia gyanúját. Az operatív tiszt pedig csak közkeletű véleménynek tartotta a dekonspiráció lehetőségét: „*A fenti gyanúsítgatások visszavezethetők a diplomáciai testület általánosan elfogadott elvére, hogy a követségi beosztottakkal kapcsolatot tartó nők a biztonsági szervek ügynökei.*”⁹

Anticit 1957-ben a líbiai Tripoliba helyezték, de szándékában állt feleségül venni az ügynököt. A „Lóránt”-ot foglalkoztató szervezeti egység, a Politikai Nyomozó Főosztály III/6. alosztálya terve az volt, hogy 1958 áprilisában kihelyezik a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjába csemegepultosnak. „Lóránt Zsuzsa” 1956 után a szervek javaslatára, hogy az olasz diplomata szemében teljesen megbízható lehessen és legyen ideje rá, nem tért vissza korábbi munkahelyére, hanem nyelvvórákat adott, majd létrehozott egy angol nyelvű magánóvodát, ahová jó körülmények között élők járatták gyerekeiket.¹⁰ Emellett havonta 500 Ft támogatást kapott az állambiztonsági szervektől.

A brüsszeli munkára készülve el kellett végeznie egy háromhetes szakmai gyakorlatot: egy, a Mártírok útján lévő Fűszért-üzletben dolgozott eladóként.¹¹ Az ügynökkel később felszámoltatták az óvodáját, de kiküldése folyton csúszott – a brüsszeli pavilonban nem volt szükség több munkatársra, a meglévők könnyedén tudták a nem túl erős forgalmat kezelni.¹² 1958. június végén Nagy Imre kivégzésének nyugati visszhangja miatt halasztották el kihelyezését: „*Kihívása Nagy Imre esemény miatt csak később történhet, mivel a kinti politikai helyzet nem alkalmas arra, hogy onnan egy embert hazaküldve személycserét eszközöljenek...*” – írta Major Ferenc rendőr főhadnagy a központnak szánt rövid emlékeztetőben.¹³ Az ügynök, mivel már csak a szervektől

7 = = „*Anticire feltétel nélkül dolgozott*” – áll az ügynökről szóló összefoglalókban. Lásd pl. Uo. 117–118. Összefoglaló jelentés, 1958. február 25.

8 = = Uo. 107–108. Összefoglaló jelentés, 1958. január 8.

9 = = Uo. 22–23. „Lóránt Zsuzsa” dekonspirációs körülményei, 1957. október 25.

10 = = Uo. 109–110. Jelentés, 1958. január 28. Az ügynök egyébként az ide járó gyerekekről és szüleikről is adott jelentéseket: „...*György 5 éves [...]* *A gyerek egy átok [...]. Goromba, szemtelen, már most úgy van öltöztetve, mint egy jampec – szűk kis csónadrágok! Szerencsére az én kis kollektívám kidobja őt magából, a gyerekek nem hajlandók vele játszani, ha rossz volt*” – írta. ÁBTL 3.2.3. Mt-631/1. 117–119. Jelentés, d. n.

11 = = Uo. 195–197. Jelentés, 1958. március 20.

12 = = ÁBTL 3.1.2. Bt-817. 171–172. Jelentés, 1958. április 30.

13 = = Uo. 191. Emlékeztető, 1958. július 3.

kapott apanázs volt egyetlen jövedelme, és abból nem tudott megélni, elkezdte eladogatni értékesebb holmijait, rádióját, nejlonpulóverét.¹⁴

„Lóránt” telepítésének legfőbb céljával azt határozták meg, hogy kössön házasságot Anticivel, s így a magyar állambiztonsági szervek tervei szerint rajta keresztül az egész olasz Külügyminisztérium feltérképezése lehetővé vált volna. Ennek megvalósulásáig Brüsszelből kellett jelentéseket adnia.¹⁵ A feladatra nemcsak nyelvtudása, műveltsége, az olasz diplomatához illő, kellően hírneves bel- és külföldi kapcsolatai miatt tartották alkalmasnak, hanem egész egyszerűen azért, mert – mint írták – Antici teljesen megbízik benne, szereti és feleségül akarja venni. Aprólékosan meghatározták, hogy az ügynök hogyan viselkedjen jövendőbelijével: *„Míg a házasság létre nem jön, de azt követően is érzelmi kapcsolatuk olyan legyen, hogy az mindenképpen csak formaivá tegye a házasság megkötését.”* Ha Antici csak *„perspektívában kívánja házassági ajánlatát megoldani”*, ahhoz alkalmazkodjon. Az előírás szerint anyjával *„rendszeres, családihangú levelezést”* kellett folytatnia – a tervek szerint ennek kapcsán értesültek volna a központban az ügynök helyzetéről egész addig, míg a kinti „elvtársak” fel nem veszik vele a kapcsolatot.¹⁶ Még azt is meghatározták, hogy mikor vásároljon: *„Háztartásának vezetését úgy irányítsa, hogy rendezze, hogy a délelőtt 11 órára meghatározott kapcsolatfelvételt már most előkészítve, legalizálni tudja. Ennek érdekében már most vásárlásait a délelőtt folyamán maga végezze, hogy környezete megszokja lakásának ez időben történő elhagyását.”*¹⁷

„Lóránt” kihelyezésére 1958. július elején került sor.¹⁸ A brüsszeli csemegepultban az ügynök nagyon rosszul érezte magát, úgy érezte, hogy kollégái, a „közértesek” ki akarják túrni, kinézik maguk közül.¹⁹ Nem is maradt sokáig: 1958. szeptember 4-én emigrált, az első hírek szerint vőlegénye anyjához utazott Olaszországba,²⁰ később viszont Svájcból írt leveleket édesanyjának.²¹ Mint kiderült, az ügynök a központ tájékoztatását is szolgáló, anyjának írt leveleiben az előre megbeszélt konspirált virágnyelven többször tett említést kint maradási szándékáról.²² A k-ellenőrzést végző

14 = = Uo. 149–150. Jelentés, 1958. május 4.

15 = = Uo. 154–156. Foglalkoztatási terv, 1958. március 29.

16 = = Uo. 157–162. Megbízás, 1958. április 11.

17 = = Uo. 177–186. Jelentés, 1958. április 2.

18 = = Uo. 192. Brüsszelből érkezett táviratból kivonat, 1958. július 14.

19 = = Uo. 237–238. Jelentés, 1958. szeptember 5. *„Pont ilyen Közért-es mukikkal kellett nekem összekerülnöm, ezek kihozták ide ezt a rossz modort, és komizkodást, amit otthon sem szeretünk egyes közértekben”* – írta az ügynök egyik anyjának szóló levelében. Uo. 206. Lóránt levelének másolata, d. n.

20 = = Uo. 194. Jelentés, 1958. szeptember 6.

21 = = Uo. 199–201. Jelentés, 1958. szeptember 24.

22 = = Uo. „...fáj a fogam, járhatok fogorvoshoz” – írta anyjának, a fogfájás pedig a távozási szándékot jelentette. Uo. 210. Lóránt képeslapjának a másolata, d. n.

XIII. Osztály munkájába azonban hiba csúszott, és simán, ellenőrzés nélkül tovább engedte az ügynök anyjának a leveleket, így azok tartalmáról az operatív szervek csak később értesültek. Végül úgy értékelték az eseményeket, hogy „Lóránt” – bár a brüsszeli kapcsolattartójának nem szólt – az eligazításnak megfelelően járt el.²³

Budapesten annál is inkább bíztak a további együttműködésben, mert „Lóránt” egy levelében említette, hogy Antici hozatta el brüsszeli munkahelyéről, együtt vannak Svájcban, és alig várja, hogy engedélyezzék a diplomata számára a házasságkötést.²⁴ Antici azonban visszautazott állomáshelyére, Tripoliba, „Lóránt Zsuzsa” pedig kénytelen volt háztartási alkalmazottként munkát vállalni Zürichben, majd Genfben. A karrierjét jó okkal féltő Antici egyébként is teljesen elképedt azon, hogy az ügynök útlevelében a foglalkozásnál „cseléd” volt feltüntetve.²⁵ A házassági tervek így egyre távolabb kerültek. „Lóránt” szeretett volna jobb és magasabb presztízsű állást vállalni – pl. esély mutatkozott arra, hogy a Nemzetek Palotájába kerüljön többnyelvű gépíróőrnök –, ezek a kísérletek azonban rendre kudarcba fulladtak. Az ügynök, bár az olasz diplomata támogatta, egyre nehezebb anyagi helyzetbe került. Nem számíthatott az állambiztonsági szervek segítségére sem: brüsszeli tartótsíztjében felmerült, hogy jól választották-e meg egyáltalán az ügynök személyét, mert szerinte a nő üldözési mániában szenved, mindenki elleneséget lát.²⁶ „Lóránt” hiába kérte tartótsíztjén keresztül, hogy támogassák, és vigyék ki hozzá a fiát, később pedig hiába fenyegetőzött, hogy majd ő megmutatja, *„hogyan egy magyar nővel nem lehet így elbánni”*.²⁷

Mivel helyzete nem javult, csak szaporodtak az ügynök használhatatlanságáról szóló értékelések. Végül 1960-ban a hírszerzésnél megállapították, hogy bármilyen lépést tenni az ügyben időpocsékolás, és a vele való foglalkozást le kell zárni.²⁸ „Lóránt Zsuzsa” későbbi sorsáról nincsenek információk, mint ahogy arról sem, hogy a szív alakú medált használták-e jeltárgyként.

23 = Uo. 199–201. Jelentés, 1958. szeptember 24.

24 = Uo. 212–213. Lóránt levelének másolata, d. n.

25 = Meg is írta az ügynöknek, hogy egy kollégáját kirúgták hasonló házasságkötés miatt. ÁBTL 3.2.3. Mt-631/1. 227–229. Találkozási jelentés, 1959. október 9.

26 = ÁBTL 3.2.1. Bt-817. 237–242. Jelentés, 1958. szeptember 5.

27 = Uo. 256–257. Jelentés, Budapest, 1960. március 22. Az ügynök többször is „büszke magyar nő”-ként írta le magát. Lásd pl. uo. 271/50. Levél, d. n.

28 = Uo. 253–255. Összefoglaló jelentés, Budapest, 1960. március 4.

2. jeltárgy

Lúdas Matyi-kitűző

A képen látható fröccsöntött műanyag Lúdas Matyi-kitűző Bánlaki Lajos, azaz „Jogász”, majd „Justice” fedőnevű hálózati személyhez köthető. Az 1915-ben született férfi apja raktáros, anyja varrólány volt. Nyomdász öccse 1944-ben a deportálások áldozata lett, ő maga is volt munkaszolgálatos, megjárta az orosz frontot, és bujkált Budapesten a nyilas uralom alatt. A háború előtt még volt lehetősége elvégezni a gimnáziumot, majd többek között a Polgári Serfőző kereskedelmi alkalmazottjaként dolgozott. Rögtön a háború után a csökkentett termelési kapacitás miatt nem vették vissza a sörgyárba, így a Jointnál²⁹ vállalt munkát, ahol másfél évig vidéki élelmiszer-beszerzőként dolgozott. Bánlaki, ahogy lehetősége volt, azonnal beiratko-

zott a jogi egyetemre, ahol 1950-ben végzett, majd 1958-ban a Lenin Intézetben orosz nyelv- és irodalomtanári képesítést szerzett. Az oroszokon kívül nagyon jól beszélt angolul és németül is. 1946-ban mégis visszavették a sörgyárba, ahol rögtön a budapesti eladási osztály vezetője lett, majd 1949-től a Kőbányai Cukorkagylár Nemzeti Vállalat igazgatóhelyettesévé nevezték ki. 1951-ben, a cukorkagylár megszűnésével az államigazgatásba került: az Élelmiszerügyi Minisztérium Tervfőosztályának osztályvezetője lett. Ebben a pozícióban dolgozott 1953-ban történt elbocsátásáig. Ekkor nemcsak a munkahelyéről rúgták ki, de a pártból is kizárták az 1941 óta SZDP-, 1947-től MKP-, majd MDP-tag férfit. Önéletrajza szerint elbocsátását hivatalosan azzal indokolták, hogy 1945 után nem vett részt a termelőmunkában, hanem „*kényelmes, jó állást vállalt*”, de a valódi ok az ekkor zajló hírhedt moszkvai orvosper volt, amelyben a Joint is érintett volt.³⁰ Bánlaki fődiszpécsernek ment, de kérel-

29 == A Jointot (teljes nevén: American Jewish Joint Distribution Committee) 1914-ben alapították az USA-ban az első világháború zsidó áldozatai családtagjainak megsegítésére. A második világháborúban komoly szerepet játszott a zsidók érdekében indított mentőakciókban, majd a hazatért zsidók segélyezésében. A szervezetet 1953-ban kitiltották Magyarországról.

30 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1423. 4–6. Önéletrajz, d. n. Az 1952 őszen kezdődött „cionista orvosper” során zsidó orvosokat azzal vádolták, hogy az amerikai hírszerzés és a Joint megbízásából meg akarják ölni az általuk gyógykezelt szovjet vezetőket. Egész Kelet-Európában hasonló antiszemita, „anticionista”, a párt belső köreit érintő perek indultak. Sztálin halála után a vádakat visszavonták.

met írt az élelmezési miniszternek, hogy bírálja felül elbocsátását, és rehabilitálja. Ez meg is történt: 1954-től a Csemege Édesipari Vállalat osztályvezetőjeként dolgozott 1959-ig, amikor a Külkereskedelmi Minisztérium (ККМ) Protokoll Osztályára helyezték. Párttagságát csak 1959-ben kapta vissza.³¹

A ККМ Protokoll Osztálya foglalkozott a Budapesten működő nyugati kereskedelmi kirendeltségekkel, kereskedőkkel, irányította a külkereskedelmi vállalatok államközi és protokollosztályait. Egy 1960-as belügyi jelentés szerint az itt dolgozó munkatársak *„hathatós segítséget nyújtanak mind a kémgyanús személyek feldolgozásában, mind operatív kombinációk végrehajtásában”*.³² Bánlaki felettese, Köves László, a Protokoll Osztály vezetője, egyébként rendőr őrnagy, fegyelmeztetnek, szorgalmasnak és talán túlságosan is precíznek írta le beosztottját: *„...aprólékos, néha túlzottan precíz, csinovnyikszerű stílusban dolgozik. »Főnökök iránti tisztelet« túlzott nála, erre többször nyíltan felhívtam a figyelmét, hogy van nála egy nagy adag lakászszerűség ami szükségtelen és nem kommunistákra jellemző tulajdonság”* – írta, de azért ajánlotta az állambiztonsági munkára Bánlakit³³ (akit egyébként állandó hajbókolása miatt kollégái a háta mögött „Bánlakáj”-nak hívtak³⁴).

A jelöltet 1960 júniusában szervezték be, a feladatot önként vállalta, kapcsolat-tartója hivatali főnöke, Köves László lett. Jelentéseiben nyugati kereskedelmi tárgyalópartnereiről, diplomatákról, külföldi útjairól írt.³⁵ Komoly akciókba nem vonták be, de például kint volt a római olimpián, és elégedettek voltak az ott végzett munkájával.³⁶ Egy másik operatív beosztott később megállapította Bánlakiról, hogy ugyan fejlődést mutat, de *„hiányzik az operatív érzék és a szükséges agyafúrt ravaszság”* belőle, túlságosan naiv.³⁷ Az informátort 1963 januárjában kizárták a hálózattól, mert alapszervi párttitkárrá választották, és ez a funkció összeegyeztethetetlen volt a hálózati munkával,³⁸ de már áprilisban újabb jellemzést íratott róla a BM III/1-4-f alosztály, mert hírül vették, hogy Bánlakit 1963 augusztusában a washingtoni követségen dolgozó kereskedelmi tanácsos mellé akarják helyezni.³⁹

31 = Uo. 41–48. Összefoglaló jelentés, 1963. május 7.

32 = Uo. 10. Beszervezési javaslat, 1960. április 25.

33 = Uo. 8. Jellemzés, 1960. január 17. Kövesre lásd Borvendég, 2020: 128.

34 = Uo. 37. Feljegyzés, 1963. április 9.

35 = Lásd ÁBTL 3.1.2. M-18885.

36 = ÁBTL 3.2.1. Bt-1423. 19–20. Jelentés, 1961. január 30.

37 = Uo. 26–28. Jelentés, 1962. május 13.

38 = Uo. 29. Javaslat, 1963. január 29. A témáról ld. bővebben: Krahulcsán, 2013: 142–147.

39 = ÁBTL 3.2.1. Bt-1423. 37–40. Feljegyzés, 1963. április 9.; uo. 41–48. Összefoglaló jelentés, 1963. május 7. Az alosztály feladata tudományos-műszaki hírszerzés volt. Vö. Tóth, 2011.

Ezzel megkezdődött az informátorból titkos munkatárssá⁴⁰ és „Jogász”-ból „Justice”-szá avanszált⁴¹ Bánlaki külföldi munkára való felkészítése, amelyet tartótisztje, Éder Mihály rendőr százados a „Különleges” (valójában „Különlegességi”) Cukrászdában hajtott végre.⁴² Ennek keretében – arra az esetre, ha az egyébként az ügynök által már ismert washingtoni kapcsolattartó helyett más érkezne az amerikai fővárosba Budapestről – beszéltek meg jelszót és jeltárgy-felmutatást is; ez volt a képen látható színes, műanyag Lúdas Matyit ábrázoló kitűző. A tartótiszt szerint Bánlaki meg is jegyezte, hogy a jelvény *„ügyes megoldás volt részünkről, mert nem valószínű, hogy hasonló jelvénnel bárhol is találkozna az AEA-ban, egy véletlen alkalommal”*.⁴³

„Justice” 1963. szeptember 29-én utazott Washingtonba családjával. Az amerikai fővárosból adott jelentései különböző, a magyar fél számára érdekes vállalatokról, üzletemberekről szólnak, munkájával a hírszerzésnél meg voltak elégedve.⁴⁴ Bánlaki 1968-ban tért vissza Magyarországra, hazai bázison foglalkoztatta tovább a hírszerzés. Az utolsó róla szóló érdemi információ szerint 1974-től a kémelhárítás, konkrétan a BM III/II-10-a alosztály tartotta vele a kapcsolatot.⁴⁵

A képen látható emléktárgy – kitűző – a „Moris Mary” fedőnéven nyilvántartott hálózati személy beszerzéséhez kapcsolódik.⁴⁶ „Moris Mary” önállóságra törekvő, céltudatos, kiváló üzleti érzékkel megáldott nő volt, és ezt nemcsak a vele kapcsolatba került operatív tisztek leírásából tudjuk, hanem életútja is bizonyítja. Egy róla szóló összefoglaló jelentés szerint szegényebb zsidó családból származott, kereskedelmi iskolát végzett, sokáig gyors- és gépiróként, majd – amikor már lehetett, 1953 után – iparendélyt kiváltva szemfelszedőként dolgozott, sokszor éjjel is, hogy kiegészítse korábban fakitermelő üzemtulajdonos, majd az államosítás után az FM-ben hasonló területen dolgozó férje alacsony fizetését.⁴⁷ „Moris

40 == Uo. 49–50. Javaslat, 1963. május 7.

41 == ÁBTL 3.2.3. Mt-917. 30–31. Jelentés, 1963. november 15. A külföldre kihelyezett hálózati személyeknek általában új, rendszerint angol fedőnevet adtak.

42 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1423. 66–67. Jelentés, 1963. július 22. Az Andrássy (akkor: Népköztársaság útja) 70. szám alatt működő híres cukrászda később Lukács Cukrászda néven működött.

43 == Uo. 68–70. Jelentés, 1963. július 26.

44 == Lásd 3.2.3. Mt-917.

45 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1423 132. Határozat, 1974. május 14. Az osztály nemzetközi együttműködéssel, idegenforgalommal foglalkozott. Lásd Cseh, 1999.

46 == „Moris Mary” eredeti polgári neve Grünbaum Róza vagy Rózsa, asszonyneve Sarlós Lászlóné volt. Izraelben Sarlós Róza-Vera, illetve Sarlós Vera néven élt. ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/1 38/15. Kérdőív, d. n.

47 == ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/1. 41–44. Jelentés, 1963. október 4.

Mary” és férje 1950-től már többször fordultak a magyar hatóságokhoz, hogy kivándorolhassanak Izraelbe, és bár férje felajánlotta lakásukat is („2 szoba+hall, termálvizes, központi fűtéses, Margit-szigetre néző lakásomat, amit kérnék figyelembe venni”⁴⁸), erre nem kaptak lehetőséget.

Az ügynököt először 1954-ben szervezték be akkor még „Szigeti Lívia” fedőnéven, terhelő adatok alapján. Tudott ugyanis barátnője, Márkus Ervinné szökeési terveiről és kísérletéről, amelyben az izraeli követség is részt vett.⁴⁹ Feladata elsősorban a követségi első titkár, Eliezer Armon „feldolgozása” volt, akit rendszeresen látogatott a követségen, és akitől havonta 500 forint támogatást kapott.⁵⁰ Rajta keresztül derítették fel a követség segélyezési rendszerét. „Szigeti Lívia” ugyanis például azt is megfigyelte, milyen vasatok a nyugatöbök, ő milyen sorszámúakat kapott, s ebből kiderült, hányan kaphattak már segélyt az adott hónapban.⁵¹ 1956-ban rövid időre megszakadt vele a kapcsolat, de már november első hetében telefonon jelentkezett, és beszámolt a környékükön lévő „ellenforradalmi” csoportokról.⁵² 1957 elején férjével és egyik lányával együtt – másik lánya 16 évesen, a forradalom napjaiban disszidált és Kanadában telepedett le – a politikai rendőrség közbenjárása nélkül végre megkapta a kiutazási engedélyt.

A felületes vámvizsgálatnak köszönhetően a csomagjába elrejtett 400 pakli (!) magyar kártya eladásából, valamint a követség által kijuttatott saját vagyona és hitelek segítségével a nő „Vera” néven nyitott eszpresszót Tel-Avivban.⁵³ Férjével rengeteget dolgoztak, szünnap nélkül nyitva tartottak, így lassan visszafizették kölcsöneiket. A „Vera” egyre népszerűbb lett, átnevezték kávéházzá, s az italok és kávé mellett

3. jeltárgy Kitűző Galyatető felirattal és két festett makkal

48 = = Uo. 38/18-21. Útlevál-kérelem, d. n.

49 = = Márkus Ervinné lánya 1950 óta élt Izraelben, anyját látogató útlevéllal sem engedték ki hozzá. ÁBTl 3.1.g. V-116665.

50 = = Az ügynök Eliezer Armonról szóló jelentései: ÁBTl 3.1.5. O-11260/1. Több jelentése lefotózva szerepel „Moris Mary” beszervezési dossziéjában is: ÁBTl 3.2.1. Bt-1704/1. 39/1-18.

51 = = ÁBTl 3.2.1. Bt-1704/1. 39/3-4. Jelentés, 1955. november 28.

52 = = Uo. 40-44. Jelentés, 1963. október 4.

53 = = Uo.

a vacsorázni vágyó közönség egyetlen főtt ételként gulyást is ehetett: „*Mint nevetve megjegyezte, az üzlet fellendülésének titka, hogy sikerült kikísérleteznie egy olyan gulyást, amelyet minden nemzetiségű egyformán meg tudott enni*” – írta az operatív tiszt egyik beszélgetésükről.⁵⁴ A kávéház a város előkelőbb részén állt, vendégkörében ennek megfelelően neves politikusok (többek között például a korábbi izraeli hadügyminiszter, hadügyi államtitkár), újságírók is voltak,⁵⁵ így nem csoda, hogy az 1963-ban Budapestre érkező asszony személye ismét felkeltette a magyar állambiztonsági szervek figyelmét. „Becserkészését” egykori tartótisztje, Nemezc Miklós rendőr százados kezdte meg: elhívta ebédelni, vitte kirándulni viszonylag gyakran, mert valamilyen okból – ezen maga az egykori hálózati személy is csodálkozott – nem azonnal Magyarországra érkezésekor keresték meg, csak két héttel később, és nagyon szerették volna a beszervezést nyélbe ütni.⁵⁶

Nemezc és az izraeli vonalon dolgozó Vadász Tibor rendőr alezredes⁵⁷ óvatosan próbálták rávezetni az asszonyt arra, hogy mit is akarnak tőle. Például megkérdezték, hogy belügyi munkája tapasztalatait tudta-e hasznosítani Izraelben, és amikor az ügynökjelölt igenlő választ adott, viccesen megjegyezték, hogy akkor ők is szellemi támogatást nyújtottak az üzlet fellendüléséhez, s most „részesedést” szeretnének kérni az üzlet hasznából. A nő a jelentés szerint pontosan értette, hogy miről van szó.⁵⁸

Végül úgy tűnt, hogy a beszervezést sikeresen végrehajtották: egy Galyatetőre tett kirándulás alkalmával – miközben azért a tartótiszt finoman tudára adta, hogy korábbi jelentései megvannak, s így ezzel zsarolhatóvá vált – az ügynökjelölt megígérte, hogy mint eddig is, ezután is beszélget a kávéházba betérő vendégekkel, és legközelebbi beutazásakor beszámol arról, hogy kik lehetnek a magyar szervek számára érdekes személyek.⁵⁹ Megállapodtak az izraeli kapcsolattartás részleteiről is, és ekkor vették meg a jeltárgyként szolgáló két, „Galyatető” feliratú kitűzőt; az egyiket az asszony, a másikat Vadász alezredes tette el. A „Moris Mary”-vel Tel-Avivban kapcsolatot felvevő operatív tisztnak kellett volna felmutatnia a jeltárgyat, hogy – jelszó kíséretében – ezzel igazolja magát. Ez azonban soha nem történt meg: a központban nem engedélyezték a kinti kapcsolatfelvételt az ügynökkel.⁶⁰

Így nem maradt más, mint azt várni, hogy „Moris Mary” mikor utazik ismét Magyarországra. Ennek érdekében ellenőrizték levelezését, és természetesen a határőrizeti szerveknek azonnal jelenteniük kellett (volna), ha az ország területére lép. Ez azonban nagyon sokáig nem történt meg. Pedig a nő idővel a magyar szervek számára

54 = = Uo. 49–54. Jelentés, 1963. október 11.

55 = = Uo. 74–76. Jelentés, 1963. október 18.

56 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/1. 57–64. Jelentés, 1963. október 15. Nemezc-ről lásd Palasik, 2016.

57 = = Pályafutásához lásd ÁBTL 2.8.2.1. 215.

58 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/1. 57–64. Jelentés, 1963. október 15.

59 = = Uo. 87–91. Jelentés, 1963. november 4.

60 = = Uo. 123–128. Jelentés, 1966. április 6.

még érdekesebb helyen dolgozott: a kávéházat eladták, és férjével az izraeli újságíróklub büfijét üzemeltették.⁶¹ Az 1970-es évek elején még mindig – teljesen hiábavalóan – gyártották róla az összefoglaló jelentéseket,⁶² mígnem „Moris Mary” 1976-ban végre Magyarországra utazott. Ekkor behívták a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságához, ahol a nő közölte, ő egy percig sem gondolta komolyan az együttműködést, csak féltette férje Budapesten élő családját. A feljegyzést a kapcsolattartási jelszóról még az Izraelbe tartó repülőn eltépte, a kitűzött pedig lehúzta a WC-n. Anyagát ekkor irattározták.⁶³

A képen látható szivarvágó kés „Darbon” ügyéhez kapcsolódik, akit a magyar állambiztonsági szervek 1967-től beszerzési jelöltként tartottak számon.⁶⁴ A fiatal chilei külügyi alkalmazott diplomatacsaládból származott, már a nagypja is az volt, és őt is annak szánták.⁶⁵ A család így is deklasszálódott, ugyanis Chile demokratizálódása következményeként a diplomáciai karrier nem járt már olyan anyagi helyzettel és presztízzsel, mint „Darbon” szülei, nagyszülei idejében. A jelölt elmondása szerint még egy kommunista hatalomátvétel esetén sem lett volna sok veszténivalójuk.⁶⁶ „Darbon” hazájában politikai tudományokból doktorált, emellett egyévig a Sorbonne-on tanult francia nyelvet, és ösztöndíjas volt a Princetoni Egyetemen. Visszatérve Chilébe, a Külügymi-

4. jeltárgy

Szivarvágó

61 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/2. 13–15. Jelentés, 1972. május 3.

62 = = Ezt – egy idő után – az állambiztonsági szerveknél is észrevették: „Zsigmond ets! Solti ets. néhány ügyről, amelyben lehetőségeink alig vannak, összefoglalókat készít [...] Moris Mary a jelenlegi körülmények között láthatóan kiter az együttműködés elől. Ezt erőltetni nem tudjuk.” Uo. 24/89. Feljegyzés, d. n.

63 = = ÁBTL 3.2.1. Bt-1704/2. 37–38. Javaslat, 1977. november 9.

64 = = A „Darbon” fedőnéven nyilvántartott jelölt Jorge Huneuus chilei állampolgárt tartakarta.

65 = = ÁBTL 3.2.4. K-2372/1. 157–162. Jelentés, 1969. március 20.

66 = = Uo. 97–99. Jelentés, 1968. július 18.

nisztériumban kezdett dolgozni. 1965-ben helyezték New Yorkba, az ENSZ-misszióra. Itt találkozott vele Pintér László rendőr őrnagy, a BM III/I-1-a alosztály beosztottja⁶⁷ – fedőnevén „Nagy” elvtárs –, akinek az érdeklődését már csak azért is felkeltette a diplomata, mert „Darbon”, bár konzervatív vezetésű kormánya miatt nem verte nagydobra, valójában baloldali érzelmű volt; rajongott Che Gueváráért, agresszívnek tartotta és elítélte az Egyesült Államok Latin-Amerika-politikáját, és „*érdeklődött a szocialista országok valósága iránt*”.⁶⁸ Magyarországhoz egyébként azért vonzódott különösen, mert első szerelme egy Chilében élő magyar lány volt, így ismerte Illyést, Adyt, József Attilát, Kodály és Bartók munkásságát.⁶⁹

„Nagy” rendszeresen találkozott a diplomatával az ENSZ-ben, és sokszor ebédelt együtt azon kívül is. A diplomata a kötetlen beszélgetések során is érdekes információkkal szolgált, leginkább természetesen Latin-Amerikáról, de foglalkozott közel-keleti kérdésekkel, az USA belpolitikájával, Ázsiával is.⁷⁰ Nem véletlen, hogy a budapesti központból többször javasolták, hogy a New York-i magyar rezidentúra képviselői igyekezzenek szorosabb kapcsolatot kialakítani „Darbon”-nal, hogy 1968 őszén, az ENSZ-közgyűlés idejére már megkezdhesék bevonását, azaz beszerzésének előkészítését.⁷¹

A gyors előrehaladást megakadályozták a csehszlovákiai események, amelyek megingatták a chilei diplomatát: nem értett egyet a beavatkozással, és nem tartotta igazolhatónak a „*baráti országok segítségnyújtását*”.⁷² „Darbon”-t 1969 februárjától Európába helyezték, Chile párizsi nagykövetségének másodtitkára lett. Amitől a magyar állambiztonsági szervek tartottak, az, hogy Európában tartózkodik, és főleg hogy a *Le Monde*-ot olvassa, még jobban el fogják bizonytalanítani. Ezért Pintér őrnagy New Yorkból azt javasolta a „Darbon”-nal Párizsban kapcsolatot tartó Tóth Károly rendőr őrnagynak – fedőnevén „Magyar” elvtársnak –, hogy ha ideje engedi, tartson a jelöltnek politikai-történelmi tájékoztatást a Tanácsköztársaság internacionalista jellegéről: „*Itteni tapasztalataim szerint más személyekkel folytatott viták során a Tanácsköztársaság internacionalizmusa és szerepe az antiimperialista erők megszületésében, a hatalomátvétel békés lefolyása, a fehér terrorra vörös terror rendkívül fontos sorrendisége stb. igen jól használható a csehszlovákiai eseményekben kapcsolatos vitákban. (Lényegében a közép-európai országokban a tanácsi [szovjet] rendszernek tör-*

67 = = Ez az alosztály politikai-gazdasági hírszerzéssel foglalkozott az Egyesült Államokban, Kanadában, Latin-Amerikában. Lásd Tóth, 2011.

68 = = ÁBTL 3.2.4. K-2372/1. 157–162., Jelentés, 1969. március 20.

69 = = Uo. 33–34. Jelentés, 1967. május 12.

70 = = A BM III/I-6-r alosztály értékesnek és a csoportfőnökség hírigényeinek megfelelőnek minősítette a szervezési jelölt által adott információkat. Uo. 116. Értékelő jelentés, 1968. szeptember 16.

71 = = Uo. 64. Utasítás, 1968. március 13.

72 = = Uo. 110–112. 1968. augusztus 31.

ténelmi hagyományai vannak és nem 1945-ben »kívülről ránk erőszakolt« rendszer alakult ki országainkban. Internacionalisták harcoltak egymás országaiban.)»⁷³

Nem tudjuk, hogy történt-e ilyen témájú „meggyőző” beszélgetés, de azt igen, hogy Tóth Károlynak nem sikerült olyan bizalmas viszonyt kialakítania „Darbon”-nal, mint Pintér Lászlónak az USA-ban. Így a hírszerzés „Darbon” beszervezését is az utóbbi közreműködésével képzelte el. Rengeteg szervezőmunkával igyekeztek elérni, hogy a jelölt beutazzon Magyarországra, lehetőleg akkor, amikor a New York-i magyar rezidentúra tagja is itthon tartózkodik szabadságon, ez azonban „Darbon” programjai miatt rendre kudarcba fulladt, így végül úgy döntöttek, hogy Pintér Magyarországról New Yorkba tartva megáll pár napra Párizsban, és akkor „végrehajtja az akciót”, azaz beszervezi „Darbon”-t,⁷⁴ amelyet majd, ha végre Magyarországra utazik, hivatalossá is tesznek.⁷⁵ Úgy tűnt, minden a tervek szerint történt, 1969. június 19-én Párizsból távirat érkezett Budapestre, mely szerint „Darbon” vállalta az együttműködést.⁷⁶

Pintér László rendőr őrnagy részletes jelentésben számolt be az akció körülményeiről, melynek során hat órán át ültek „Darbon”-nal egy párizsi vendéglő teraszán, ahol filozófiai kérdések megbeszélésétől kezdve jutottak el addig, hogy a jelölt megígérte, információkat ad a magyar hatóságoknak. Másnap is találkoztak – Pintér ekkor vette a fenti képen látható, solingeni acélból készült szivarvágót, hogy az jó lesz majd jeltárgynak, vagy ha vesznek még egyet, és ellátják valamilyen megkülönböztető jelzéssel, akkor jeltárgy-párnak.⁷⁷

Ettől kezdve a hírszerzés újra arra várt, hogy „Darbon” beutazzon Magyarországra az együttműködés megerősítésére, erre azonban sokáig nem került sor. A kapcsolat fenntartása céljából megint Pintér Lászlót vetették be, aki 1970 januárjában jelentette, hogy most már valóban megállapodtak „Darbon”-nal az információk átadásában és a konspirált együttműködésben. Az új párizsi kapcsolattartó Klein Márton rendőr őrnagy – fedőnevéen „Albert” elvtárs – lett.⁷⁸ A találkozón a magyar fél csak virágnyelven beszélt „közös munkáról”, a „kialakult baráti egyetértést” emlegetve. A jelentést értékelve meg is állapították: „A bevonás, a baráti egyetértés szóhasználat (amely a kapcsolat tisztaságát próbálja aláhúzni, valamint Albert elvtárs fedőszervi pozícióit is védi »Darbon« további ellenőrzéséig) még nem teremtett »Darbon«-ból kész ügynököt. [...] Nem látja világosan, hogy milyen szervevel áll szemben.” A chilei diplomata, úgy tűnik, valóban nem értette, hogy miről van szó: eltúl-

73 = Uo. 169–170. Jelentés, 1969. április 24.

74 = Uo. 157–163. Összefoglaló jelentés, 1969. március 20.

75 = Uo. 164–165. Utasítás, 1969. március 27.

76 = Uo. 197. Távirat, 1969. június 19.

77 = Uo. 198–212. Jelentés, 1969. június 23.

78 = A franciául anyanyelvi szinten beszélő Klein 1959-ben került attasénak Párizsba, később a Párizsi Magyar Intézet igazgatója is volt. Lásd Garadnai, 2010: 168.

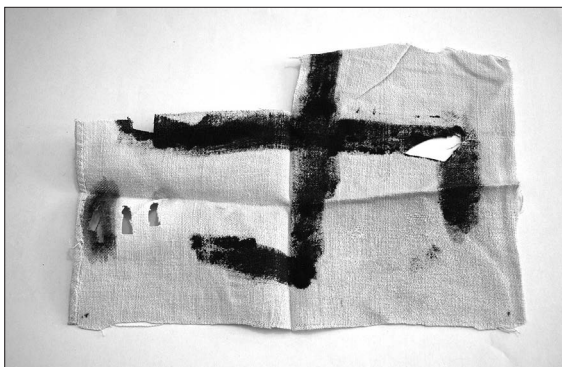
zottnak tartotta, hogy a magyar fél szerint a teljes konspiráció jegyében nem hívhatja fel még utcáról sem „Albert” elvtársat, akkor sem, ha egy megbeszélte találkozót le kelene mondania, és nem értette azt sem, miért lenne szükség jeltárgyra.⁷⁹

Amikor 1970 nyarán európai körútja alkalmával végül tényleg Magyarországra utazott, már tudatosan kerülte a találkozást az akció végrehajtása miatt szintén Magyarországon tartózkodó „Albert” elvtárssal. A BM III/I-3. Osztálya megállapította, hogy tervük nem sikerült, korábban túlértékelték „Darbon” hajlandóságát.⁸⁰ Ő egyébként Párizsban továbbra is hajlandó volt találkozni Klein Mártonnal, de csak úgy, mint ahogy az két diplomata között szokásos.⁸¹ A chilei másodtitkárt 1971-ben hazarendelték, ügyét a magyar hírszerzés lezárta.⁸²

= = = Az állambiztonsági szervek operatív munkájához kapcsolódó tárgyak

Ebbe a körbe jellemzően olyan tárgyak tartoznak, amelyek valamely ellenségesnek minősített cselekmény (általában röpcédulázás, falfirkálás) miatt indított nyomozás során kerültek egy-egy dossziéba.⁸³ Az esetek száma az 1970-es évek végétől nagymértékben növekedett és az 1980-as években akkora méreteket öltött, hogy az állambiztonsági szervek eljárásrendet dolgoztak ki az elkövetők megtalálására, ez azonban nagyon ritkán járt eredménnyel.⁸⁴

A belügyi szerveknek az „*írásos úton elkövetett izgatás*” esetén mindenképp eljárást kellett indítaniuk, a fasiszta jellegű szövegek firkálását vagy fasiszta jelképek (leginkább horogkereszt) rajzolását mindig nagyon komolyan vették. Így történt ez Nyíregyházán is, ahol 1970. október 26-án éjjel – nyilvánvalóan provokációs szándékkal – a helyi rendőrőrs udvarára és a Bem mozi büféjébe is bedobtak egyet-egyét a képeken látható horogkereszt vaszonanyagból; az egyiknek a sarkába az NSZK zászlajának színeit is odafestették. A tettes(ek) felderítésére indított vizsgálat során a Szabolcs-Szatmár Megyei Rendőrfőkapitányság III/I. alosztálya a vászondarabok

5. jeltárgy

Horogkereszt
vászondarab

79 = = ÁBTL 3.2.4. K-2372/1. 257–270. Jelentés, 1970. január 31.

80 = = Uo. 371–373. Feljegyzés, 1970. július 6.

81 = = ÁBTL 3.2.4. K-2372/2. 58. Átirat, 1971. március 29.

82 = = ÁBTL 3.2.4. K-2372/1. 393–394. Javaslat, 1972. szeptember 21.

83 = = Unger, 2013: 11.

84 = = ÁBTL 4.1. A-3077. A falfirkálási ügyekről lásd Müller, 2011.

elhelyezkedése miatt arra a következtetésre jutott, hogy a horogkeresztes anyagokat semmiképp nem dobták, hanem csak ejtették, és hogy az illető nem lehetett magas termetű.⁸⁵ Azt is valószínűsítették, hogy egy darabból vágták ki a textíliákat, és nyugodt, valószínűleg zárt helyen dolgoztak, hiszen több színű festékre, vágó- és mérőeszközre is szükség volt, vagyis tudatos, előre megfontolt cselekményről volt szó. Ahogy megállapították, a horogkereszteket ujjal vitték fel az anyagra, emiatt a rendőrök kizárták azt a lehetőséget, hogy az elkövető hivatásszerűen foglalkozna festéssel.⁸⁶

A szakértői vélemény szerint a lenvászon textíliákat Norvégiába, Angliába és Ausztráliába exportálták, filmnyomottan bútorszövetként használták fel, a biztonsági tartalékot pedig belföldön értékesítették. A fekete festék olajfesték, a nyugatnémet zászló színeihez pedig egyszerű Pelikán vízfestéket használtak. Kihallgatták a mozi alkalmazottait, köztük a büfést, aki megtalálta a vászondarabot, és ennek nyomán megállapították: „*bizonyos mértékben [a tettes] antiszemizmusára utal, hogy egy izraelita férfi felesége közvetlen munkahelyére dobta a horogkeresztes anyagot. Az is lehet azonban, hogy más személyes bosszú vezette. A tettes nem arra törekedett, hogy minél többen tudomást szerezzenek a cselekményről, hogy valamilyen ellenséges hatást váltson ki, hanem mintegy a címzettnek szólt a provokációs tett.*”⁸⁷ A büfésnök nem tudott róla, hogy haragosuk lenne a városban, aki direkt félelmet akarna kelteni bennük.⁸⁸

A jegyzedők felhívták a rendőrök figyelmét a mozi előterében gyakran megjelenő 16–17 éves „*huligán, garázda*” személyekre, „*akik között cigányok is vannak*”, és elmondták, hogy az udvaron lévő wc falán gyakran felfedeznek horogkeresztet, a helyszínt ellenőrző rendőr is talált egyet.⁸⁹ A tettes(ek) felderítésére irányuló intézkedési tervben ennek megfelelően kitűzték a fiatalok elszámoltatását. Emellett az ellenőrzendők körébe sorolták az „*öntevékeny amatőr művészeti csoportok*” tagjait, „*fiatal műkedvelő – elsősorban galerikban lévő, ellenséges magatartású – festők*”-et, a szakmunkásképző iskola festő szakos tanulóit, azokat, akik ellen a kérdéses időpont körül garázdaság miatt indítottak eljárást, illetve egy Budapesten dolgozó és ott horogkeresztet festett nyírdzerzsi fiút.⁹⁰ A munkásvonattal péntekenként hazautazó fiatalember meghallgatásán elmondta, hogy kb. este 6-tól éjjelig tart az útja, de Nyíregyházát a rossz közlekedés miatt mindig elkerüli.⁹¹ A megyei főkapitányság III/III. alosztálya eligazította a helyi fiatalok között ismerős hálózati személyeket is, akik mind ismertek

85 = = 3.1.5. O-14083. 9–10. Jelentés, 1970. október 1.

86 = = Uo. 11–13. Intézkedési terv, 1970. október 3.

87 = = Uo. 24. Feljegyzés, 1970. november 24.

88 = = Uo. 21–22. Jelentés, 1970. október 19.

89 = = Uo. 9–10. Jelentés, 1970. október 1.

90 = = Uo. 11–13. Intézkedési terv, 1970. október 3.

91 = = Uo. 18. Jelentés, 1970. október 29.

olyanokat, akikről lehetségesnek tartották, hogy horogkeresztet rajzoljanak, de senkit sem sikerült azonosítani.⁹²

A horogkeresztes vászondarabok megjelenése idején a helyi művelődési házban „*hanglemez-hallgatás témájú klubfoglalkozás*” volt, ahová tagsági igazolvány nélkül bárki járhatott, és nem vezettek névsort sem a megjelentekről. Bár a klub vezetője, a megyei tanács művelődési osztályának munkatársa szerint volt pár „*nagybajú*”, és egy lányt ki is kérdeztek az ügyben, aki információkat szolgáltatott a „*galcsi-tagokról*”, így sem sikerült közelebb jutni a tettes(ek)hez.⁹³

A fokozott rendőri érdeklődés miatt mindeközben előkerültek más horogkeresztes esetek is a városban: kikérdeztek egy ipari tanulót, akinek a tolltartóján láttak ilyet; egy helyi gimnáziumban az állambiztonsági osztályfőnöki óra előkészítése miatt meglátogatott iskolaigazgató mondta el a rendőröknek, hogy szülői értekezleten egy anyuka talált egy füzetben rajzolt horogkeresztet; de ügynökségen keresztül ellenőriztek szóba jöhető galeritagokat; és kikérdeztek egy, a Festő Ktsz.-nél tanuló fiút, aki a KISZ-titkárt nyilas köszöntéssel üdvözölte.⁹⁴ A nyomozást minden eredmény nélkül, 1971. május 31-én zárták le.⁹⁵

A képen látható gyászszalagos, horgolt kokárdát, a szintén fekete szalaggal és különböző feliratokkal ellátott Nagy-Magyarországot ábrázoló rajzot, a Csernobillal kapcsolatos, illetve antiszemita, sokszor zavaros szövegű röpcédulákat a BRFK III/III-d alosztálya által „Bizományi” fedőnéven 1986-ban nyitott rendkívüli esemény dossziéhoz⁹⁶ csatolták bizonyítékként. A dossziét feltehetően azért nevezték el így, mert az ismeretlen tettes antikvár könyvek kitépett lapjaira írta gondolatait.⁹⁷ A röpcédulázás 1986. január 31-től többször megismétlődött, helyszíne az Árpád híd pesti hídfője és a metróvégállomás környéke volt. Metróvezető, illetve önkéntes rendőr is szolgáltatott be röplapokat a rendőrségnek.⁹⁸

92 = = Uo. 17. Kivonat, 1970. október 23., 19.; Kivonat, 1970. november 10., 25.; Kivonat, 1970. december 2.

93 = = Uo. 15–16. Feljegyzés, 1970. október 9.

94 = = Uo. 21–22. Jelentés, 1970. október 19.; uo. 26. Jelentés, 1970. december 7.; uo. 25. Kivonat, 1970. november 25.; uo. 32. Feljegyzés, 1971. február 26.

95 = = Uo. 33. Határozat, 1971. május 31.

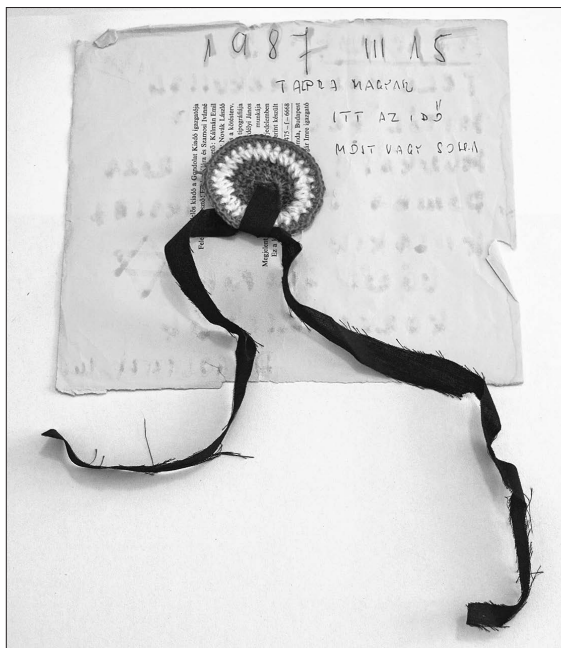
96 = = A rendkívüli esemény dossziét (RED) ellenséges tevékenységre utaló események (pl. röpcédulázás, falfirkálás) alkalmával nyitották ismeretlen tettes esetén. A dossziének fedőnevet adtak. Ha a tettes ismertté vált, a dossziét átminősítették személyi vagy csoportdossziévé. Ha, mint általában, eredménytelen maradt a nyomozás, „O” archív számon irattározták. Petrikné, 1999.

97 = = ÁBTL 3.15. O-19666. 11. Határozat, 1986. július 11.

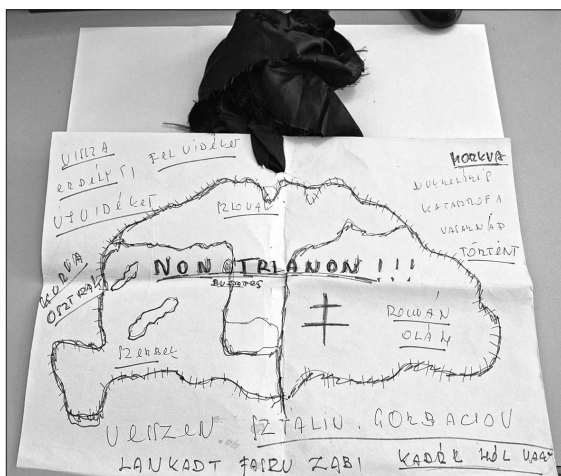
98 = = Uo. 7. Jelentés, 1986. május 15., 9.; Jelentés, 1986. július 18.

A röpcédulák sokszor összefüggés-
telen szövegeiből, töredékeiből nyilván-
való volt, hogy írója antiszemita. Miután
egy megjegyzésében Recsket említette,
az állambiztonsági szervek lehetségesnek
tartották, hogy volt rab az illető, de azt is,
hogy részt vett az 1956-os forradalom-
ban, „s még most is foglalkoztatják az ak-
kori problémák”.⁹⁹ Mint megállapították,
a röpcédulázó foglalkozott aktualitások-
kal is, melyet az egyik rendőr így foglalt
össze: „a röplapon lévő szövegben megfo-
galmazták a csernobili atomreaktor-sze-
rencsétlenség sugárkövetkezményeit és az
által elrendelt élelmiszer-bojkottot. Szi-
dalmazza a magyar pártvezetőket és az
ellenállásra buzdít. Kifejti, hogy vannak
még emberek, akik nem tűrik tovább az
elnyomást, szidja a zsidókat és Gorbacsov
elvtársat cárnak nevezi. Utal Nagy Imre,
Maléterre és másokra.”¹⁰⁰

Az illetékes alosztály beosztottai
a röplapok szövegéből azt a következte-
tést vonták le, hogy a tettes egy korábban
politikai bűncselekményért elítélt idő-
sebb férfi lehet.¹⁰¹ Ezt az írás- és a nyelvész
szakértő is megerősítette, mindketten azt
valószínűsítették, hogy a röpcédulák fo-
galmazója egy 50–60 év körüli, nem túl
magas iskolai végzettséggel rendelkező
férfi, aki a nyelvész szakértő szerint zava-
rodott elmeállapotú is lehet.¹⁰² A röpcé-
dulákat megvizsgáltatták a BM Központi
Kéz- és Gépírásminta Irattárában, hogy
van-e esetleg előzménye, őriznek-e ilyen

6. jeltárgy Kokárda gyászszalaggal

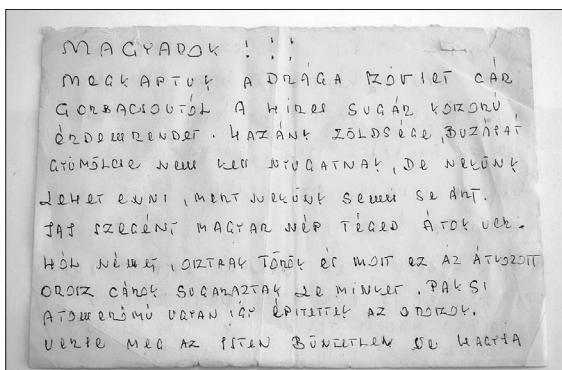
7. jeltárgy Nagy-Magyarország-rajz

99 = Uo. 71–78. Összefoglaló jelentés, 1988. május 18.

100 = Uo. 6. Jelentés, 1986. május 15.

101 = Uo. 12–14. Intézkedési terv, 1986. július 11.

102 = Uo. 30/1–2. Írásszakértői vélemény, 1986. június 25.; uo. 30/5. Nyelvész-szakértői vé-
lemény, 1987. január 21.

8. jeltárgy

Szöveg Csernobilról

ért és katonák legyilkolásáért”.¹⁰⁴ Egy röplapon egy kézzel írt 24-es számot találtak, amiből arra következtettek, hogy leárazott könyvről van szó. Ezért ellenőrizték a röpcédulázás környékén lévő könyvesboltokat, antikváriumokat, könyvraktárakat. Átnézték a Váci út 100. alatti, leértékelt könyvek árusításával foglalkozó könyvárúházt Kun Béláról szóló könyveit, ahol meg is találták, amit kerestek: a röplapok Kun Béláné *Kun Béla* című könyvéből származtak, amely már negyedik kiadását érte meg a Magvető Könyvkiadónál; a „Tények és tanúk” sorozatban 1986-ban jelent meg. A boltban próbavásárlást is végeztek, ám nem találtak hasonló típusú leárazást.¹⁰⁵ A szóba jöheto könyvesbolti alkalmazottak kézírásmintáit is ellenőrizték, de nem jutottak eredményre.¹⁰⁶

Közben újabb és újabb röpcédulaszórások történtek,¹⁰⁷ s az egyiken az szerepelt, hogy „itt élek a Jász utcában, cigányokkal és a wc is a folyosón van”,¹⁰⁸ másutt „Jász utcai kvarcórázó cigányokról” írt a röplapok szerzője.¹⁰⁹ A belügyi szervek az információgyűjtés során megállapították, hogy a „Bp. XIII. ker. Jász utca 1-től 164 számig a Róbert Károly körüttől a Gyöngyösi utcáig tart, túlnyomó többségében olyan, 1-2 emeletes, régi lakóházból áll, amely a röplapon is olvasható, mindegyik házban lak-

mintát. A vizsgálat negatív eredménnyel zárult.¹⁰³ Tervbe vették, hogy a volt recski foglyok között kutatómunkát végeznek, és aki megfelel a leírásnak, attól írásmintát vesznek.

Az ügyben folytatott bizalmas nyomozás igen széleskörű volt. Elsőként megállapították, hogy a röpcédulák egy részének „alapanyaga” egy Kun Béláról szóló könyv, akit a röplapok szövegezője különösen utált, a „»zsidó reakció« prominens képviselőjének” tartott, „aki felelős a magyar nép gazdasági kifosztásá-

103 = = Uo. 49–52. Összefoglaló jelentés, 1987. május 14.

104 = = Uo. 12–14. Intézkedési terv, 1986. július 11.

105 = = Uo. 18–19. 1986. július 16.

106 = = Uo. 22. Jelentés, 1986. július 29.

107 = = 1986 júliusában egy hálózati személy számolt be XIII. kerületi röpcédulázásról: uo. 21., Kivonat „Gazdag” fedőnevű tmt. 1986. július 28-án kelt jelentéséből. 1986 októberében egy Kőbánya-Kispestre tartó metrókocsiban találtak ismét röplapot: uo. 24. Jelentés, 1986. október 14. De postaládában találtról is tettek bejelentést: uo. 26. Jegyzőkönyv bejelentésről, 1986. október 27.

108 = = Uo. 32–33. Jelentés, 1987. február 6.

109 = = Uo. 34. 1987. február 11.

nak többnyire elmaradott, rendezetlen körülmények között élő cigány családok is.”¹¹⁰
A Gépi Adatfeldolgozó Osztályon keresztül beszerezték a Jász utca összes lakójának névsorát – ez 2316 főt jelentett! –, a számba jöhetőket azonban írásmintájuk vizsgálata után kizárták a lehetséges elkövetők köréből. A BRFK nyomozást irányító alosztálya a XIII. kerületi Rendőrkapitánysághoz fordult, hogy az illetékes körzeti megbízottakat tájékoztassák, valamint kérte a kerület büntügyi osztályát és a BRFK Bűnüldözési Osztályának „cigányvonalát”, hogy az általuk foglalkoztatott hálózati személyeket igazítsák el az ügyben.¹¹¹

1987 tavaszán már nemcsak röpcédulákat, hanem ellenségesnek minősített szövegekkel telefirkált könyveket hagyott az ismeretlen tettes különböző helyeken: az Élmunkás téri metróállomáson lévő telefonfülkében Sztálin *A leninizmus kérdései* című művét „Sztálin a magyar nép gyilkosa” felirattal,¹¹² a Vérmezőn álló Kun Béla-szobornál egy másikat röplapokkal ellátva – ezek egyikét díszítette a szerző a képen látható horgolt kokárdával.¹¹³ Az állambiztonsági szervek ezeket az eseteket is a „Bizományi” fedőnevű bizalmas nyomozás részeként kezelték, de nem jutottak előbbre, úgyhogy a további felderítés során felvették a kapcsolatot a XIII. kerületi Idegbeteg-gondozó Intézettel, és megvizsgálták az általuk kezelt, íráskényszeres betegek írásmintáit, különös tekintettel a Jász utcai lakosokra, azonban nem találtak hasonló írásképpel rendelkezőt. Beszerezték a környező metróállomások takarítóinak írásmintáit, illetve – mivel találtak olyan röplapot is, amelyet egészségügyi szűrővizsgálatra behívó lap hátára írtak – olyan Jász utcai lakosokét is, akiket akkoriban hívhattak be vizsgálatra.¹¹⁴ Ellenőrizték a szűrőlapokat gyártó Szikra Lapnyomda munkatársait, szociális intézmények lakóit – minden eredmény nélkül. A Kun Béla-szobornál talált horgolt kokárda miatt adatokat gyűjtöttek közeli általános iskolákban, de egyikben sem készítették ilyet.¹¹⁵

A szoborhoz, amelyet 1988. április 4-én olajfestékekkel is leöntöttek, május 1-e alkalmából rejtett figyelőszolgálatot is állítottak, hátha felbukkan a tettes. Így, miután az esetek ritkultak, a kézírások körözésének fenntartása és a Kun Béla-szobor környékének politikai évfordulókon történő titkos figyelése mellett a nyomozást 1988. május 18-án lezárták.¹¹⁶

110 == Uo. 32–33. Jelentés, 1987. február 6.

111 == Uo. 49–52. Összefoglaló jelentés, 1987. május 14. A rendőrség szervezeti egységeinél az 1970-es évek elejétől már biztosan működött országos és megyei szinten is ún. „cigányvonal” („C-vonal”), amely szoros ellenőrzés alatt tartotta a területükön élő cigányságot. Lásd pl. Solt, d. n.; Havas, 2009.

112 == Uo. 38–39. Jelentés, 1987. március 26.

113 == Uo. 41. Jelentés, 1987. május 23.

114 == Uo. 57–60. Összefoglaló jelentés, 1987. október 8.

115 == Uo. 70. Jelentés, 1988. május 9.

116 == Uo. 71–78. Összefoglaló jelentés, 1988. május 18.

9. jeltárgy Marlboro cigarettásdoboz
bűnjel-nyilvántartó lapokkal

10. jeltárgy Festékminták

A képen látható legendás cigarettásdoboz egy, az 1980-as években már szinte szokásosnak mondható falfirkálási ügryhöz kapcsolódik. 1987 elején Székesfehérvár belvárosában épületek falára, hirdetőablákra ismeretlen tettes a következő, nacionalistának bélyegzett szövegeket írta: „Függetlenséget az országnak!!!”, „Függetlenséget, Önállóságot”, „Magyarok!!! Ez nem ország, hanem gyarmat!”, „Független Magyarországot! Önállóságot! Szabadságot!!!”, „Magyar Földet! (Erdély)”.¹¹⁷ Egy emlékmű talapzatának hátulján ugyanekkor horogkeresztet fedeztek fel. Mindezt bőségesen dokumentálták is, sok fénykép van a feliratokról a dossziében.¹¹⁸ A Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Vizsgálati Osztálya közösség nagy nyilvánosság előtt elkövetett megsértése vétésének gyanúja miatt indított nyomozást. Ennek általános menetrendje szerint a helyszíni szemlék során, ahol lehetett, festékmintákat, kaparékot vettek a jelen esetben meggypiros spray-vel fújtt feliratokból, hogy a BM Bűnügyi Technikai Intézetének igazságügyi vegyész szakértője megvizsgálhassa: alkalmas-e egyáltalán azonosításra a vett minta, és ugyanazt a flakont használták-e a feliratok fújásakor.

Arra sajnos nem derül fény, hogy 1987 emlékezetesen hideg januárjában¹¹⁹ a helyszíni szemlékre kiszálló bizottság vezetője, annak egyetlen tagja, az aktuális hatósági tanú vagy a bűnügyi technikus szívott-e ilyen, akkor rendkívül márkásnak számító cigarettát, de a festékmintákat a nyugati világ jelképeként számon tartott

117 == ÁBTL 3.1.4. I-11.

118 == Uo. 16–23. Fényképmelléklet.

119 == „A helyszíni szemlélet derült időben természetes világítás mellett –12 C fok hőmérsékleten folytattuk le” – írták az egyik szemlééről készült jegyzőkönyvben.; uo. 10. Helyszíni szemle jegyzőkönyv, 1987. január 8.

üres piros Marlboro-dobozba tették.¹²⁰ A nyomozás a szokásos menetrend szerint folyt tovább: „tartalmi” elemek alapján próbálták szűkíteni a kört: az „*elkövetés módja*” és „*nacionalista jellege*” miatt megjegyezték, hogy „*a bűncselekményt nagy valószínűséggel fiatal felnőtt követte el és feltehetően kapcsolódik az értelmiségi réteghez illetve a tanulóifjúsághoz*”, de az egyik falfirka kapcsán azt is megállapították, hogy a tettest nem zavarták meg, ugyanakkora minden betű, nem kellett sietnie.¹²¹

Az események kapcsán kihallgatták a feliratok megjelenése előtti éjszakákon Székesfehérváron igazoltatottakat, a helyszínek közelében lakókat, különös tekintettel a rosszul alvó nyugdíjasokra.¹²² A falfirkálást követő éjszakákon megerősítették a rendőri jelenlétet. Bár az igazságügyi szakértő 1987. február 28-i jelentésében megállapította, hogy a négy beküldött mintából kettő értékelhetetlen, kettő viszont meggyezik, de ez sem vitte közelebb a szerveket a tettes(ek) felderítéséhez. A nyomozást március elején lezárták.¹²³

„1954 május 21-én a nagybaracscai Tanácselnök egy galambot talált lelőve, mely galamb életben volt csak megsértették a lövés által a fejét. A Tanács-elnök figyelmes lett arra, hogy postagalambot talált melynek a lábán alumíniumból készült gyűrű volt »Sombor« felírással. A galambot osztályunkra beszállította, ahol vizsgálat során megállapítottuk, hogy a postagalamb jobb szárnya alsórészen Jugoszláviai bélyegzővel van ellátva. A galamb jobbszárnyát valamint a lábán talált alumíniumgyűrűt mellékelten felterjesztem” – írta jelentésében Kerekes József államvédelmi főhadnagy, a BM Bács-Kiskun Megyei Főosztálya Baja Járási Osztályának vezetője 1954 májusában.¹²⁴

Kétségtől a képen látható „titóista” postagalambszárny a legbizarrabb dossziében talált „tárgy”, amelyet annak rendje és módja szerint, ugyanúgy, mint más, szokásos mellékletet, elhelyeztek egy borítékban. Már maga a boríték és a rajta lévő pecsétek is érdekesek – mintha évszázadokkal repülnénk vissza az időben. A levéltár restaurátorának értékelése szerint a szárny teljes épségében megőrződött a *Jugoszláv kapcsolatok* címet viselő dossziében. Ezt az elsősorban a déli határvidéken élő, Jugoszláviából származó lakosok ellenőrzésére nyitották 1952-ben, akkor, amikor déli szomszédunk már évek óta ellenségnek számított, így a magyar, illetve a keleti blokk országainak állambiztonsági szervei is szemben álltak a jugoszláv hírszerző szervvel, az UDB-vel.¹²⁵

120 = = Marlborót egyébként 1978-tól gyártottak Egerben, licenc alapján. Lásd: A dohány Magyarországon, 2010.

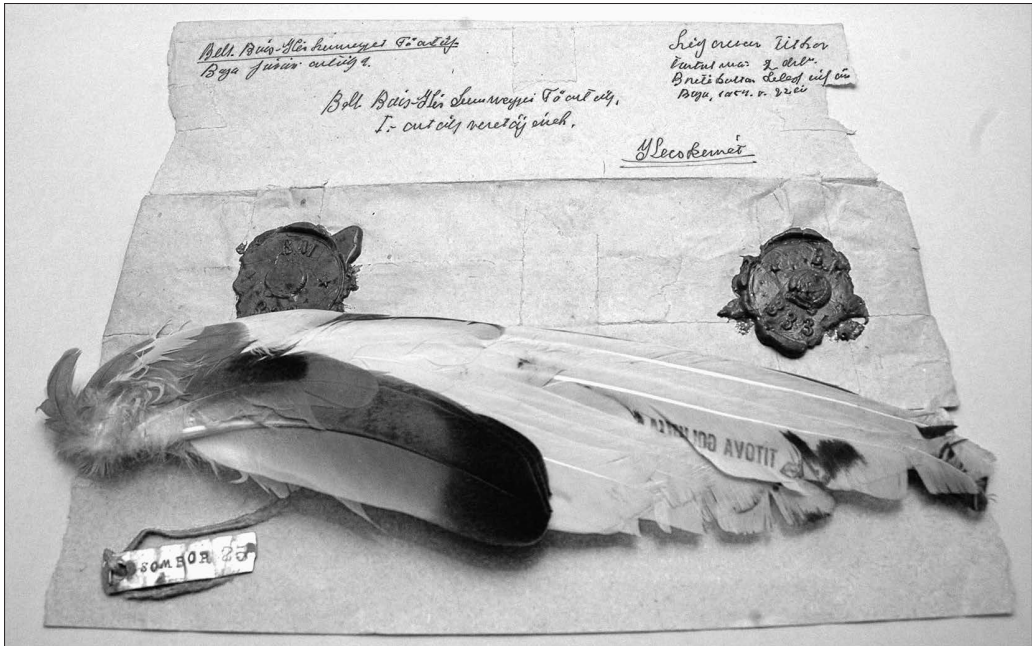
121 = = ÁBTL 3.1.4. I-11. 4–5. Előterjesztés, 1987. január 28.

122 = = Uo. 43–44. Jelentés, 1987. január 15.

123 = = Uo. 52–53. Határozat, 1987. március 4.

124 = = ÁBTL 3.1.5. O-9536. 259. Postagalambról jelentés, 1954. május 22.

125 = = Lásd pl. Ritter, 2010.

11. jeltárgy

A titoiista postagalamb jobb szárnya

A gyűrűn látható „Sombor” – Zombor – felirat is ezért volt érdekes, hiszen ott volt az UDB egyik központja.¹²⁶

A postagalambok alkalmazása rövid üzenetek továbbítására egyébként komoly múltra tekinthet vissza, bár a technikai fejlődés használatukat háttérbe szorította.¹²⁷ Sajnos arról nincs további információ, hogy a szigorúan titkos galambszárnyat milyen vizsgálat alá vetették, és annak mi lett az eredménye. A dossziét, amelyben hosszú névsorok sorakoznak áttelepült jugoszláv állampolgárokról, kémgyanús személyekről, volt partizánokról, 1956-ban azzal zárták le, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódása miatt nincs rá szükség.¹²⁸

A képen látható márkás pipadohányt „Gyöngyvirág” fedőnevű ügynök emelte el, mindegy bizonnyal az Astoria bárjának egy asztaláról, hiszen akkoriban ott dolgozott kávéfőzőként.¹²⁹ „Gyöngyvirág” mögött ekkor már egy évtizedes hálózati pályafutás állt: 1959-ben maga kereste meg az állambiztonsági szerveket, hogy akkori

126 == Lásd pl. Orgoványi, 2015.

127 == Lásd pl. A háborúk galambjai, 2010. Vö. Boda–Regényi (szerk.), 2019: 113.; Dobák, 2015: 47.

128 == ÁBTL 3.1.5. O-9536. 691. Javaslat, 1956. július 31.

129 == ÁBTL 3.1.2. M-32742. 171. Jelentés, 1969. július 15.

munkahelyén, a – valójában fegyvergyártással foglalkozó – Lámpagyárban, ahol bérletszámolóként dolgozott, a hivatalosan ott tartózkodó egyiptomi fegyverátvevők gyanús ügyleteket bonyolítanak, csempésznek.¹³⁰ A BM II/6-b alosztály beosztottja, Ocsa József rendőr főhadnagy értékesnek találta az általa szolgáltatott információkat, így a jelentkezőt be is szervezték.¹³¹ Miután az egyiptomiak 1960 áprilisában elhagyták az országot, „Gyöngyvirág” hírszerző lehetősége megszűnt, s így ki is zárták a hálózathoz.¹³²

12. jeltárgy Amsterdamer pipadohány

1961 tavaszán a BM II/2-a alosztálya¹³³ azért vette fel vele újra a kapcsolatot, mert az ő közreműködésével szerették volna a „Négus” fedőnevű célszemélyt megközelíteni. A Budapesten tanuló kenyai orvostanhallgatót fegyverszerzéssel és fegyverrejtegetéssel akarták kompromittálni, amire ő rá is harapott: elmondta az ügynöknek, hogy ha hazamegy Kenyába, ott egyrészt igazgató főorvos lesz egy kórházban, de emellett ópiumot is akar termelni – nem véletlenül volt tehát szüksége fegyverre.¹³⁴ Az ügynök megígérte „Négusnak”, hogy ő, mint a fegyvergyár munkatársa, össze tudja hozni egy emberrel, aki segíteni fog neki – ez pedig nem volt más, mint Sándor László rendőr főhadnagy, a BM II/2-a alosztály beosztottja. Az akció eredményes volt, „Négus”-t sikerült is beszerezni, „Rech” fedőnéven adott jelentéseket budapesti egyetemeken tanuló külföldi, elsősorban afrikai diákokról. Más kérdés, hogy meg volt győződve arról, hogy ő a jugoszláv hírszerző szervekkel áll kapcsolatban.¹³⁵

„Gyöngyvirág” 1961-ben az állambiztonsági szervek segítségével helyezkedett el a vendéglátóiparban. A kor olyan neves szórakozóhelyein dolgozott kávéfőzőként, illetve mixerként, mint a Royal Szálló, a Béke Szálló bárja, az Éden Bár, a Kis-Royal vagy a már említett Astoria. Ezekben a „félnyilvános” helyeken rendszeresen megjelentek az éjszakai élet figurái, csempészek, csencselők, örömlányok, akiket az állambiztonsági szervek szerint az ügynök pusztán azért nem tudott kellőképpen megfigyelni, mert nyelvtudás nélkül csak kávéfőzőként alkalmazták és nem pincérnőként, s így

130 == ÁBTL 3.1.1. B-91910. 11–13.; Jelentés, 1959. november 3.

131 == Uo. 6–8. Jelentés, 1959. november 11.

132 == Uo. 35. Kizárási javaslat, 1960. július 6.

133 == A BM II/2 (Kémelhárító) Osztály amerikai ügyekkel foglalkozó alosztálya.

134 == ÁBTL 3.1.2. M-32742. 26. Jelentés, 1961. május 10.

135 == ÁBTL 3.1.2. M-20237. 168–171. Jelentés, 1962. szeptember 6. Sajnos nincs információ arról, hogy miért tartották ebben a hitben az ügynököt.

„csak olyan személyekkel tud ismerkedni és tanulmányozni, akik közvetlen hozzámennék fogyasztani”.¹³⁶

Az üres dohányzacskót az ügynök azért tette el egy óvatlan pillanatban, mert a kapcsolattartó tiszt úgy tudta, hogy tulajdonosát a „BRFK Kábítószér Alosztálya” ellenőrzése alá vonta, s a tasakban lévő maradék dohányt vegyi elemzésre akarták küldeni. Egy nappal később kiderült, hogy a BRFK már beszüntette az illető megfigyelését.¹³⁷

„Gyöngyvirág” karrierjében még egy kiemelkedő pont volt: „1970-ben az V. kerületi Vendéglátó Vállalat a Fővárosi Tanács illetékes Osztályától megbízást kapott arra, hogy a Bécsben megnyíló MÁTYÁS PINCE étterem megnyitását szervezze meg, a személyzetet állítsa össze.”¹³⁸ A „Mathias-Keller”-be – operatív érdekből – természetesen olyan személyeket kerestek, akik megbízhatók, gyakorlottak, értelmesek. „Gyöngyvirág” ilyennek bizonyult, így az 1971-es évet Bécsben töltötte. Hazatérve előbb a Puskin utca és a Rákóczi út sarkán álló „Mackó büffé”-ben vállalt felszolgálói állást, majd a az Irányi és Váci utca sarkán működő „Pepita Oroszlán”-ban dolgozott.¹³⁹ 1974-től a Különlegességi, majd a Vörösmarty Cukrászdában helyezkedett el, szintén pincérnőként.¹⁴⁰ 1978-ban azzal zárták ki a hálózatból, hogy már nem rendelkezik megfelelő hírszerző lehetőségekkel.¹⁴¹

= = Vizsgálati eljárás során csatolt tárgyak

A képen látható kitűző tulajdonosa Daszti Horváth István petőházai szabósegéd volt. A soproni népügyészség 1946 januárjában rendelt el vele szemben népellenes büntett gyanúja miatt eljárást 15 napos határidővel,¹⁴² de a Magyar Államrendőrség Kapuvári Járási Kapitányságának Politikai Osztálya kérte, hogy tekintsenek el ettől, mert „a mai közlekedési viszonyok között a posta nem fordul 15 nap alatt”.¹⁴³

Az említett osztály megállapította, hogy Daszti Horváth 1938-ban meggyőződésből lépett be a nyilas pártba, és pártbeli tevékenysége miatt a kapuvári járási főszolgabíró 1940-ben rendőri felügyelet alá is helyezte, amely vallomása szerint 1944 júliusáig tartott. Később helyi karriert futott be: Szálasi hatalomátvétele után nyilas községvezető volt Petőházán, majd pártmegbízott a főszolgabírói hivatal mellett, ami nem üres pozíció volt, hiszen ahogy Daszti Horváth a bíróság előtt elmondta: „...meg-

136 = = ÁBTL 3.1.1. B-91910. Minősítés, 1965. március 11. A korszak vendéglátásáról lásd pl. Havadi, 2006.

137 = = ÁBTL 3.1.2. M-20237. 171-172. Jelentés, 1969. július 15.

138 = = Uo. 200–201. Jelentés, 1971. május 4.

139 = = ÁBTL 3.1.1. B-91910. 115–116. Adatlap az állambiztonsági szervek hálózatáról.

140 = = Uo. 144. Átirat, 1976. április 8. Az előbbi ma Lukács, utóbbi Gerbaud néven működik.

141 = = Uo. 155–158. Javaslat, 1978. június 28.

142 = = ÁBTL 3.1.9. V-18491. 4. Átirat, 1946. január 3.

143 = = Uo. 5. Átirat, január 12.

*biztatásom az volt, hogy a Nyilaspártot helyesebben a közigazgatást a Nyilaspárttal összhangba hozzam és ahol visszaélések előfordultak – ezeket jelentenem kellett fölfelé.*¹⁴⁴

A vizsgálat szerint Horváth a környéken erősen agitált a nyilaspárt mellett. Azt ő maga is elismerte, hogy Mexikópusztán¹⁴⁵ 60 tagot szervezett be a pártba, és más falvakban is igyekezett rábeszélni az embereket a csatlakozásra. Vallomása szerint azonban nem politikai meggyőződésből, hanem a munkások érdekeiért, „ezeknek nagyobb kenyér kibarcolásáért” csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz.¹⁴⁶

A soproni népjegyésztség egyrészt népellenes büntett elkövetésével vádolta a petőházi szabóságát. Annak számított, hogy a vád szerint Horváth részt vett a deportált Bartha Sándor cukorgyári főintéző ingóságainak elvitelében. (Ő azzal védekezett, hogy a „deportálás alá került” Bartha bútorait, egyéb tárgyait „megőrzés végett”, leltár felvétele mellett vette át, de elismerte: „...ezekből több ingóság kiigénylésre el lett adva, a magam kereseti viszonyainak megfelelően ezekből az ingóságokból én is vettem magamnak s mindezekről írás volt.”¹⁴⁷) Szintén népellenes büntettnek minősült, hogy a vád szerint Daszti Horváth menekülésekor – 1945. március 26-án ment Németországba – fegyveresen kikövetelt petőházi gazdáktól 5 pár lovat és lóhámot, valamint 5 szekeret, amelyeket nem adott vissza. Súlyosabb, háborús büntett vádjának számított, hogy a népjegyésztség szerint leventéket internálással fenyegetett meg, ha nem lépnek be a Hungarista Légióba.¹⁴⁸

A soproni népbíróság 1946. március 8-i ítéletében jogosnak találta a vádakot, és Daszti Horváth Istvánt gyenge fizikai alkata miatt nem kényszer munkára, hanem 6 év fegyházbüntetésre ítélte.¹⁴⁹ Horváth fellebbezése után a Népbíróságok Országos Tanácsa már „csak” háborús büntett vádjával ítélte el; egy évvel csökkentette a büntetését, és börtönbüntetését szabott ki rá. Az ítéletben fokozott jelentőségűnek

13. jeltárgy

Nyilaskeresztes kitűző

144 == Uo. 8. Jegyzőkönyv, 1946. január 22.

145 == 1970-től hivatalos neve Fertőújlak; Sarród település része.

146 == ÁBTL 3.1.g. V-18491. 8. Jegyzőkönyv, 1946. január 22.

147 == Uo. 8. Jegyzőkönyv, 1946. január 22.

148 == Uo. 9–10. Vádirat, 1946. január 24.

149 == Uo. 13–14. Ítélet, 1946. március 8.

minősítették, hogy „a vádlott községvezetői minőségben a csekélyebb ellenálló képességgel bíró fiatalságot, a leventéket nyilas fegyveres alakulatokba való belépésre kényszerítette”.¹⁵⁰

Egy valószínűleg 1957-ben íródott, a Kapuvár környéki települések nyilas vezetőiről szóló összefoglaló szerint börtönbüntetése letöltése után Horváth visszatért Petőházára, továbbra is szabóként dolgozott, és egészen 1956-ig a munkáján kívül nemigen érintkezett senkivel.¹⁵¹ A forradalom napjaiban viszont aktivizálta magát: temetési menetet szervezett Sarródon egy, a mosonmagyaróvári sortűzben meghalt ember búcsúztatására. Később társadalmi kapcsolatként foglalkoztatta a BM Győr-Sopron Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Alosztálya.¹⁵²

14. jeltárgy

Guminyomda fekete kereszttel

A képen látható, négyzetbe foglalt fekete keresztet ábrázoló guminyomda egy 1950–51-es szervezkedési ügryhöz kapcsolódik. Az ÁVH 1950 novemberében ügynökjelentésekből értesült arról, hogy létezik az országban egy „Fekete Kereszt” elnevezésű mozgalom.¹⁵³ Egy évig tartó titkos nyomozás, külső figyelés, adatgyűjtés után vették őrizetbe a szervezet vezetőjét, Illés Mihályt és öt társát, majd később még többeket.¹⁵⁴ A politikai nyomozó szervek adatai szerint a sejtyszerűen felépített szervezet központja az Óbudai Hajógyár volt, ahol Illés kazánkovácsként dolgozott, de volt nógrádi, békési, Pest megyei csoportjuk is. Az államvédelmi szervek az igazán veszélyesnek azt tartották, hogy a szervezet tagjai ismerték az ún. „Fehér Partizánokat”, és igyekez-

150 == Uo. 11–12. Ítélet,

151 == ÁBTL 3.1.5. O-14847/1. 29–30. Jelentés, d. n.

152 == ÁBTL 3.1.5. O-14961/309. 11–12. Jelentés, 1961. március 3.

153 == Az első jelentést a „Salamon” fn. ügynök adta: ÁBTL 3.1.5. O-9883. 28. Jelentés, 1950. november 27.

154 == ÁBTL 3.1.9. V-71062/1. 12. Határozat Illés Mihály őrizetbe vételéről, 1951. november 14.

tek kapcsolódni hozzájuk.¹⁵⁵ A mozgalom földalatti pártként és egyben katonai szervezetként is azonosította magát, melynek célja harcolni az elnyomott népek jólétéért, sőt Európa egységét is célul tűzték ki: „*A szabad és független köztársasági Európáért, európai államok egyesülésének a megvalósulásáért*” – zárul számtalan, a házkutatások alkalmával lefoglalt körözvényük egyike.¹⁵⁶ Ezeken a röpcédulákon, illetve tagsági igazolványokon, nyomtatványokon látható a fekete kereszt jele, amelyet a képen látható guminyomdával bélyegeztek, és amelyet sok egyéb – nem mellesleg egy pisztoly – mellett az Illés Mihálynál tartott házkutatás során foglaltak le a nyomozó hatóságok.¹⁵⁷

A „Fekete Kereszt” beszervezett tagjai fedőszámos aláírással ellátott jelentéseket adtak felettes kapcsolatuknak a környezetükről, munkahelyükről, de vannak beszámolóik a Danuvia fegyvergyár termeléséről, a Conti és a József Attila utca sarkánál álló ÁVH-épületben őrzött 400 politikai fogolyról, illetve a „Dömös” hajó balesetéről is.¹⁵⁸ Mintha ezek kifejezetten a politikai szervek szándéka szerint íródtak volna, annak igazolására, hogy milyen komoly szervezkedést lepleztek le. Az ítélet is ennek volt megfelelő, a mozgalom vezetőjét, Illés Mihályt halálra ítélték és 1952. május 7-én kivégezték, a másodrendű vádlottat, Molnár Mihályt életfogytiglani, tíz társukat 7–12 évi börtönbüntetésre ítélték.¹⁵⁹

A képen látható három darab piros-kék gombon, ha jobban megnézzük, olyan repülőgépek láthatók, amelyek farkára horogkeresztet festettek. A tárgyak egy izgatás büntette miatt folytatott eljáráshoz kapcsolódnak, amelyet a hasonló váddal korábban, 1977-ben már felfüggesztett börtönbüntetésre ítélt Hajas Béla ellen indítottak 1980-ban.¹⁶⁰ A tipikusan a társadalom peremén élő, de értelmiségi csoportokkal kapcsolatot tartó, tájékozott, lázadó és szájhősködő, állandó munkát nem vállaló fiatalember többek között alkalmi zenéléssel próbált pénzt keresni. Egy esztergomi ismerősével, barátjával, az 1976-ban izgatásért szintén felfüggesztett börtönbüntetésre

155 = = Uo. 275. Feljegyzés (Dlugopolszky József vallomása), 1951. november 8. A „Fehér Partizánok” egy, a „Fekete Kereszt”-nél jóval kiterjedtebb, szinte az egész ország területén megjelenő ellenálló, rendszerellenes szervezet volt. Vezetőjét, Fiala Józsefet 1955-ben halálra ítélték és kivégezték. ÁBTL 3.1.9. V-127612, V-127612/1–18.

156 = = ÁBTL 3.1.9. V-71062/3. 21. Körözvény, d. n.

157 = = ÁBTL 3.1.9. V-71062/1. 105. Jelentés, 1951. november 1.

158 = = ÁBTL 3.1.9. V-71062/3. 189–225. A jelentések 1951 júniusából származnak. A „Dömös” gőzhajó 1951. június 22-én Mohácstól Budapest felé tartott a Dunán, amikor második világháborús aknára futott és felrobbant. A szerencsétlenséget a hatóságok igyekeztek eltitkolni. Lásd György, 2017.

159 = = ÁBTL 3.1.9. V-71062/1. 366. Ítélet, 1952. január 29.; 367–379. Ítélet, 1952. január 11.; ÁBTL 3.1.9. V-71062/2. 368–372. Ítélet, 1952. április 1.

160 = = Az 1977-es eljárás irata: ÁBTL 3.1.9. V-161366., V-161366/1.

15. jeltárgy

ítélt Salamon Attilával léptek fel különböző helyeken Esztergomban, Visegrádon, illetve a balatonvilágosi Kormorán étteremben.¹⁶¹

Hajast – leginkább apja hatására, és attól való félelmében, hogy ő is újra bajba kerül – Salamon jelentette fel, mégpedig azzal, hogy az 1974-ben Sydneyben megjelent Török hódoltság – Német uralom – Orosz megszállás című, itthon indexen lévő könyvet ő adta neki ajándékba. A Komárom Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Osztálya a műről megállapította, hogy szerzője, Török Béla „*egyértelműen szovjetellenes, antiszemita, nacionalista, jobboldali beállítottságú*”,¹⁶² és több, a könyvből származó idézetet is kiválasztottak ennek megerősítésére.¹⁶³

Salamon Attila első meghallgatása alkalmával megemlítette, hogy Hajas nemcsak az említett könyvet, hanem három inggombot is vitt neki, hogy nézze meg alaposan, horogkereszt van rajtuk, s valószínűleg náci egyenruháról származnak.¹⁶⁴ Salamon felvetette, hogy barátja a gombokat egy statisztálás alkalmával szerezthette, amikor amerikaiak forgattak Magyarországon az МТК-pályán. A filmben Pelé is szerepelt, és szerinte Hajas német tisztet játszott benne.¹⁶⁵ A gyanúsított azonban ezt cáfolta:

„*Igaz, hogy újsághirdetés alapján én jelentkeztem statisztának a Lumunba [sic!] utcai filmgyárba, ki is vittek többedmagammal Fótra, ahol a forgatás történt volna. Azonban én nem vállaltam a statisztálást, mert napi 150 Ft-ot akartak fizetni, másrészt le kellett volna vágatni a hajamat, másrészt azt is megmondtam, hogy német tisztet nem vagyok hajlandó vállalni, mert én semmilyen diktatúrában nem veszek részt. Ajánlatot tettem, hogy legyek ha-*

Inggombok horogkeresztos repülővel
(alatta: közeli kép)

161 == Lásd ÁBTL 3.1.g. V-160611.

162 == ÁBTL 3.1.g. V-162465. 4–5. Jelentés, 1980. július 10.

163 == „Északkeletről azonban morajlottak egy radikális társadalmi forradalom megrázó kódtatásai és a pán-szláv-oroszl imperializmus – most már kommunista mezben – nemsokára megindul...” Uo. Külön megjelölték, hogy mely oldalakon vannak hasonló tartalmú megfogalmazások.

164 == Uo. 9–10. Meghallgatási jegyzőkönyv, 1980. június 5.

165 == Uo. 31–35. Jegyzőkönyv tanú kihallgatásáról, 1980. július 21. A *Két félidő a pokolban* remake-jeként forgatott *Menekülés a győzelembe* című filmről van szó, amelyet valóban Magyarországon forgattak több helyszínen 1980-ban.

*difogoly, de erre azt válaszolták, hogy túlságosan jó húsban vagyok. Így a statisztálásból nem lett semmi.*¹⁶⁶

A vizsgálótisztek a nyomozás során kiderítették, hogy a film forgatásakor egyáltalán nem használtak ilyen gombokat. Megkeresték a Hadtörténeti Múzeumot, ahol elmondták nekik, hogy illet a „Fasiszta Németország reguláris hadseregében” nem használtak, de használhatták a velük szövetséges román, cseh, szlovák vagy francia alakulatoknál, esetleg a Hitlerjugendnél. A film készítői nem tudták megmondani, hogy Hajas Béla szerepelt-e statisztaként a filmben vagy sem, mert, mint mondták, közel 56 000 statisztát alkalmaztak, és nem böngésztek végig, szerepel-e Hajas köztük.¹⁶⁷

Hajas Béla az eljárás folyamán végig tagadott, a Salamon Attilával történt szembesítés során pedig azt vallotta, hogy mind a gombok, mind a könyv valójában Salamon tulajdonát képezte. A BRFK III/1. Alosztálya azzal javasolta a nyomozás megszüntetését, hogy bár a feljelentő vallomása valószínűleg az igazságnak megfelel, ezen kívül más bizonyítékot nem találtak. Így a gombok eredetére sem derült fény.¹⁶⁸ Ennek megfelelően a nyomozást bizonyíték hiányában megszüntették.¹⁶⁹

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1. A BM III/1. Csoportfőnökség és jogelődeinek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai
215. Vadász Tibor

3.1.1. Beszervezési dossziék
B-91910. „Gyöngyvirág”

3.1.2. Munka dossziék
M-18885. „Jogász”
M-20237. „Rech”
M-32742. „Gyöngyvirág”

3.1.4. I-dossziék
I-II. Falfirkálás, ismeretlen tettes által elkövetett közösség megsértésének vétsége (BTK. 269. §. /1/ bek.)

166 == Uo. 48–52. Jegyzőkönyv Hajas Béla kihallgatásáról, 1980. július 25.

167 == Uo. 63. Jelentés, 1980. július 31.

168 == Uo. 66–67. Javaslat Hajas Béla ügyének lezárására, 1980. augusztus 5.

169 == Uo. 68–69. Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1980. augusztus 6.

3.1.5. Objektum és Rendkívüli esemény dossziék

O-9536. Jugoszláv kapcsolatok

O-9883. „Keresztesek”

O-11260/1. Eliezer Armon

O-14083. „Zászlósok”

O-14847/1. Fasiszta pártok, szervezetek és polgári pártok tagjai

O-14961/309. Kövesházi István

O-19666. „Bizományi”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-116665. Márkus Ervinné

V-18491. Daszti H. István

V-71062/1. Illés Mihály és társai

V-71062/2. Illés Mihály és társai

V-71062/3. Illés Mihály és társai

V-127612. Fiala József és társai

V-127612/1-18. Fiala József és társai

V-160611. Salamon Attila

V-161366. Hajas György és társa

V-161366/1. Hajas György és társa

V-162465. Hajas Béla Sándor

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-817. „Lóránt Zsuzsa”

Bt-1423. „Justice”

Bt-1704/1. „Moris Mary”

Bt-1704/2. „Moris Mary”

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-631/1. „Lóránt Zsuzsa”

Mt-917. „Justice”

3.2.4. Kutató dossziék

K-2372/1. „Darbon”

K-2372/2. „Darbon”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

4.1. A-3077. Zima Péter – Juhász László: Az írásos úton megvalósított izgatásról. Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1976.

=== Hivatkozott irodalom ===

Boda–Regényi (szerk.), 2019

A hírszerzés története az ókortól napjainkig. Szerkesztette: Boda József – Regényi Kund. Dialóg Campus, Budapest.

Borvendég, 2020

Borvendég Zsuzsanna: *Mesés kémjátézmák. A nyugati külkereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat. In: *Trezor 1*. Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 73–89.

Dobák, 2015

Dobák Imre: A technikai területek felértékelődése a két világháború közötti magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezetében. *Hadtudományi Szemle*, 1. sz. 33–50.

Garadnai, 2010

Garadnai Zoltán: Kelet-Európa helye de Gaulle tábornok Európa-konceptiójában. *Külföldi Szemle*, 2. sz. 154–174.

Havadi, 2006

Havadi Gergő: Az új „népi szórakozóhely”. A „hosszú” ötvenes évek Budapestjének életvilága a szocialista vendéglátásban. *Fons*, 3. sz. 315–354.

Krahulcsán, 2013

Krahulcsán Zsolt: *A párt belügye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban (1956–1962)*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest.

Müller, 2011

Müller Rolf: Felizgató feliratok. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_muller.pdf (utolsó letöltés: 2022. április 29.).

Orgoványi, 2015

Orgoványi István: Az Államvédelmi hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között. I. rész. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_orgovanyi.pdf (utolsó letöltés: 2022. április 30.).

Palasik, 2016

Palasik Mária: A szolgálati helyéről eltűnt hírszerző. Az USA-ban politikai menedékjogért folyamodó Szabó László története. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_1_palasik.pdf (utolsó letöltés: 2022. április 30.).

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In: *Trezor 1*. Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 29–58.

Ritter, 2010

Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1949–1955. *Történelmi Szemle*, 1. sz. 133–159.

Schadt, 2003

Schadt Mária: Feltörekvő dolgozó nő. Nők az ötvenes években. Pannónia, Budapest.

Tóth, 2011

Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf (utolsó letöltés: 2022. június 4.).

Unger, 2013

Unger Gabriella: Talált tárgyak. Az állambiztonsági iratok különleges mellékletei. *Betekintő*, 3. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_unger.pdf (utolsó letöltés: 2022. április 30.)

=== Internetes hivatkozások ===

A dohány Magyarországon, 2010

A dohány Magyarországon

<http://dohanymuzeum.hu/dohany-magyarorszagon>
(utolsó letöltés: 2022. április 23.).

A háborúk galambjai, 2021

A háborúk galambjai

https://lemil.blog.hu/2021/03/29/a_haboruk_galambjai
(utolsó letöltés: 2022. június 4.).

György, 2017

György Sándor: Halálos hajóút – a Dömös gőzös tragédiája

https://ntf.hu/index.php/2017/04/09/halalos-hajout_a-domos-gozos-tragediaja/

(utolsó letöltés: 2022. június 4.).

Solt, d. n.

Solt Ottilia: Magyar Maffia

<https://beszelo.c3.hu/cikkek/magyar-maffia> (utolsó letöltés: 2022. május 30.).

Havas, 2009

Havas Gábor: Jobb iskola nem kellett, mint a Kemény-féle iskola.

Részlet az 1956-os Intézet Oral History Archívuma számára készült interjúból.

Interjúkészítő: B. Révész László.

<https://www.memoryofnations.eu/hu/havas-gabor-20091016-0>

(utolsó letöltés: 2022. május 30.).

Kulcsszavak

=====

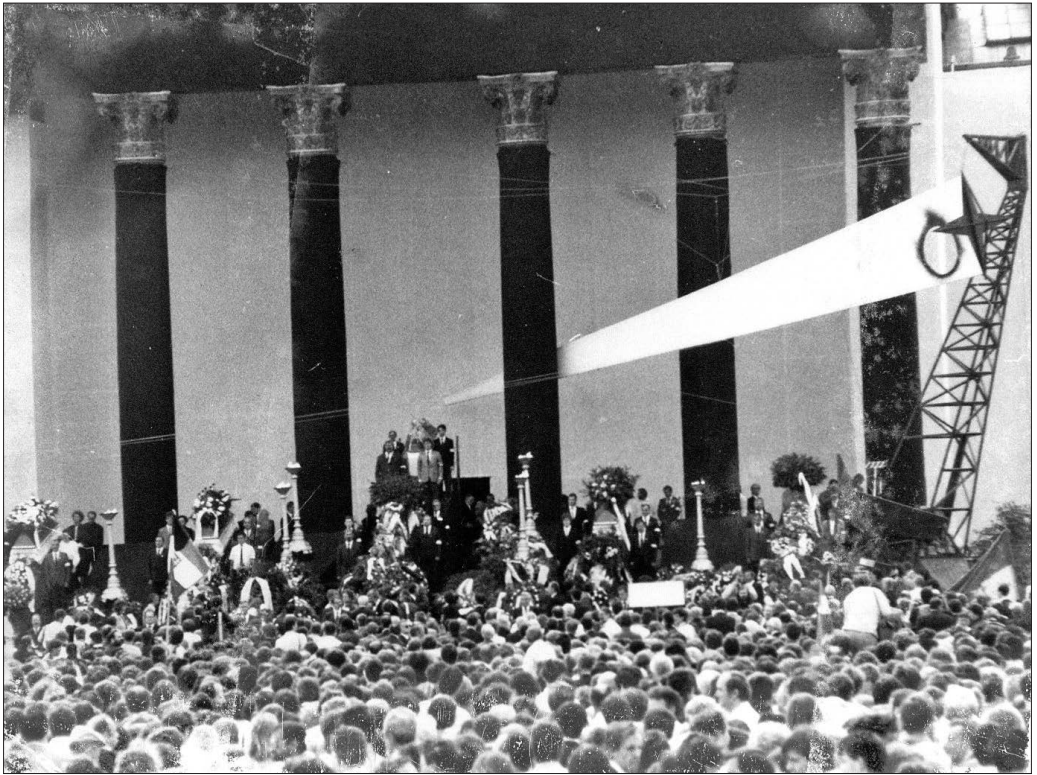
Történeti Levéltár, operatív technika, fényképek

/ Lúdas Matyi and a Pigeon's Wing /

Stories of lost-and-found objects

The files of the Historical Archives do not only contain paper-based documents, photographs, or flyers, but also objects. These were included in the files for different reasons: some by the state security, which seized them as evidence during an investigation procedure, others were attached to the file during the operational work of the service. The latter includes objects which were usually small, unique utility or memory gadgets. These were used by agents who were trained in Hungary and sent abroad to contact a Hungarian operational officer there. Part of the agent's training was to contact a person with a pre-planned password (usually a question-and-answer) and show him a pre-defined object known by him. Other objects attached to operational work are for example small details of graffities, which were sent to technical examination, a pack of stolen tobacco or even a wing of a messenger pigeon. The article shows some of these objects, or, more precisely, the stories of the people the objects played a part in.

===== Pál Zoltán =====

/// „Sziklai Barna” jelentései az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről (1958–1964)

II. rész¹

== Az Intézet élete az elbocsátások után

Az elbocsátásokkal nem értek véget az Intézet életében bekövetkezett változások. 1959-ben az állampárt egy szerve (sajnos erről nem maradt fenn hivatalos irat) behívta magához a kutatóhely vezetőit, Sőtért, Klaniczayt, Szabolcsit és Nyirő Lajos intézeti párttitkárt, ahol emlékeztették őket arra, hogy mit vár tőlük a kommunista hatalom. Egyrésztől gyorsítsák fel a marxista irodalomtörténeti szintézis megírását, másrésztől hozzanak létre egy elméleti kutatócsoportot, folyóirattal.² 1959. szeptember 25-én meg is kezdte munkáját az Irodalomelméleti Csoport Nyirő Lajos vezetésével.³ A kultúrpolitikára befolyással lévők azonban nem voltak megelégedve a társaság munkájával. 1961 márciusában maga Király István kritizálta a kutatóhely munkáját. (Egy 1960. februári jelentés arra utal, hogy Király azért nem kedvelte az Intézetet, mert Klaniczay Tibor nem vette fel őt oda 1957 tavaszán „a politikai hangulatra való tekintettel”. 1960 elején felmerült, hogy Király lesz Klaniczay helyett az igazgatóhelyettes, de ez nem valósult meg.⁴) Az ELTE oktatója szerint fennáll a veszély, hogy az MTA intézete „az élettől elszakadt öncélúan tudományoskodó féllegvárrá” váljon, ahol hivatalból dolgoznak a nagy marxista irodalomtörténeti összefoglalón, „ami majd egyszer vagy egy évtized múlva el is készül, addig azonban [...] míg a tervekbe vett nagy szintézis »előmunkálatai« be nem fejeződtek, addig az élet, a gyakorlat konkrét szükségletei legalább

1 == A tanulmány első részét lásd Pál, 2022.

2 == Simon, 2011: 367.

3 == Rigó, 1966: 252.

4 == ÁBTL 3.1.2. M–41884. 234. Jelentés az MTA Irodalomtörténeti Intézet hangulatáról, 1960. február 11.

is háttérbe szorulnak”. Király nehezményezte azt is, hogy a pártosság olykor „csak formálisan érvényesül, tartalmilag nem hatja át eléggé a munka egészét, s kísért itt-ott némi objektivizmus, elvtelenség, s mindezzel összefüggő szakmai praktikizmus is”. Arra is felhívta a figyelmet, hogy míg a Régi Magyar Osztály nyolc, addig az Irodalomelméleti Csoport csak három fővel dolgozik. Az irodalomtörténész szerint az arányokat meg kellene fordítani.⁵ A pártszervek is úgy gondolták, hogy az „Intézet legkisebb és legkiforratlanabb részlege az irodalomelméleti csoport”.⁶ 1961 novemberében a csoportot Irodalomelméleti Osztállyá szervezték át, 1963-ban pedig – részben a modern irodalom történetéről, részben az irodalomelméleti kutatásokról szóló tanulmányok közlésére – elindították a *Kritika* című folyóiratot, mely 1971-ig volt az Intézet lapja.⁷

A hatalom részéről a marxista irodalomelmélet művelése mellett a jelenkori irodalom történetének bemutatása volt a másik fontos elvárás. A cél az volt, hogy a xx. Századi és az Irodalomelméleti Osztály rendelkezzen a legképzettebb munkatársakkal, ezért külső nyomásra az Intézet vezetősége kutatókat csoportosított át, és újabb szervezeti változtatásokat hajtott végre. A xx. Századi osztályon belül felállították az 1919-ig terjedő korszak csoportját Nagy Péter, a két világháború közti irodalmat kutató csoportot Czine Mihály, valamint a szocialista irodalmat kutató munkaközösséget Szabolcsi Miklós vezetésével, emellett elkezdtek szervezni a „felszabadulás” utáni irodalmat feltáró csoportot is.⁸

A kirúgások után azonban új munkatársakat kellett találni. Fehér Erzsébet ígéretes jelöltnek tűnt: a fiatal kutató még 1958 nyarán vizsgázott Sötér Istvánnál, Bóka Lászlónál és Király Istvánnál, s teljesítményével nagyon meg voltak elégedve. Király közölte vele, hogy kiváló eredménye miatt javasolni fogják őt az MTA-nak, ám később közölte vele, hogy nem lehet aspiráns, mivel nem rendelkezik két év gyakorlattal. Ám a kutatónő más forrásból úgy értesült, hogy azért nem vették fel, mert nem volt MSZMP-, illetve KISZ-tag. 1959 januárjában aztán az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárában sikerült elhelyezkednie.

„Sziklai Barna” későbbi jelentéséből kiderült, hogy Fehér Erzsébet nem is akart annyira az Intézethez kerülni. Passzív, félrehúzódozó, istenhívő széplélekként ábrázolta őt az ügynök, ugyanakkor értékelte szorgalmát és jóhiszeműségét. Pándi Pál ajánlott tenni neki „közelebbi kapcsolat kiépítésére”, amit Fehér Erzsébet visszautasított, ezért

5 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Király István: Megjegyzések az Irodalomtörténeti Intézet jelentéséhez (1961. március 26.), 191, 193, 195. Ez egyébként feltehetően a régi magyar irodalom kutatásában történelmi érdemeket szerző Klaniczay Tibor tudatos politikájának, kiváló lobbitevékenységének volt köszönhető.

6 = = Uo. Jelentés az Agitprop Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról, 1961. november 20.

7 = = Bodnár, 2000: 9.; Rigó, 1966: 252.

8 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének helyzetéről (1961. október 10.), 12–14.; Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 75.

Pándi azt terjesztette, hogy Király István „szubjektíve szimpatizál” vele, és azért futtatja. Király valóban úgy vélte, hogy Fehér Pomogáts Béla mellett a legtehetségesebb munkatárs, témát is adott neki. A kutatónőt azonban rendkívül zavarta, hogy szakmai és politikai viták dúltak a személye körül, félt attól, hogy ha véglegesítik az Intézetben, akkor megmarad a bizalmatlan légkör, karrieristának bélyegzik, és nem tud rendesen dolgozni. Inkább vidékre ment volna tanítani, „*ahol békén hagyják az embert*”.⁹ Valószínűleg ezt csak pillanatnyi rossz hangulatában mondta Fehér Erzsébet, mindenesetre nem kapott státuszt az Intézetben, egy ideig szerződéses gyakornokként foglalkoztatták, majd 1960-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezkedett el.¹⁰

Az intézeti elbocsátások több munkatársban váltottak ki ellenérzéseket. Nagy Miklós többször tett „*sajnálkozó kijelentéseket az Irod. Történeti Int.-től történt eltávolítások miatt, féltve a tudományos színvonalat*”. „Sziklai Barna” tartója ezért úgy vélte, tájékozódni kell az egyetemen Nagy Miklós politikai magatartásáról, mellyel ellenőrizhetik Szekeres jelentését is.¹¹ Vezér Erzsébet, az Akadémiai Kiadó intézeti felelőse megígérte Németh G. Bélának, Oltványi Ambrusnak és Lukácsy Sándornak, hogy állandó fizetéssel járó elfoglaltsággal látja el őket. Az ígérethez Szauder József is csatlakozott. S valóban, az elbocsátott irodalomtörténészek akadémiai megbízásokat kaptak, ezáltal megbízóik „*olyan színben tűnnek fel, hogy helytelenítik kizárásukat*” – jelentette „Sziklai”. Arról is tájékoztatta az állambiztonsági szerveket, hogy Németh G. státusát hivatalosan nem szüntették meg, „csak” deklarálták elbocsátását.¹² Egy másik jelentéssel azt is tudatta a hatósággal, hogy mi lehetett ennek az oka: Németh G. tüdőbeteg volt, és szanatóriumba készült vonulni.¹³ A többi gyakornok a népi írókról szóló bibliográfiai anyag összeállításához nyújtott segítséget (a megbízást Klaniczay Tibortól kapták).¹⁴

„Sziklai Barna” jelentéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy az Irodalomtörténeti Intézet munkatársai közül állambiztonsági szempontból Bodnár György, Czine Mihály és Oltványi Ambrus számított a „leggyanúsabbnak”. Czinének nem tudta megbocsátani a pártállami vezetés, hogy olyan vehemensen védte a népi írókat 1958-ban, továbbá hogy Bodnárral együtt nem léptek be az MSZMP-be, annak ellenére, hogy

9 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 190. Jelentés Fehér Erzsébetéről, 1959. március 6. Vö. Szőnyi, 2012a: 761.

10 = = Péter (főszerk.), 2000: 612.

11 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 161. Jelentés a Jókai-kritikai kiadásról, 1959. február 12.

12 = = Uo. 166. Jelentés Vezér Erzsébetéről, 1959. február 27.

13 = = Uo. 168. Jelentés Gerelyes Endréről és Németh Gézárról, 1959. február 27. Mikor az eredeti levéltári anyagot olvastam 2010-ben, ez a rész még nem volt anonimizálva, 2013-ban viszont (amikor a fénymásolatokat megrendeltem) már igen. Az anonimizálás előtt értetlenül állok, hiszen a kiváló irodalomtörténész tüdőbaja közismert volt. Egy másik – nem anonimizált – jelentésben olvashatunk is arról, hogy Németh G. Klaniczay és Szauder tudomásával 1958-ban a Korányi Tüdőszanatóriumba vonult: uo. 218. Hangulati jelentés, 1959. szeptember 24.

14 = = Uo. 166. Jelentés Vezér Erzsébetéről, 1959. február 27.; uo. 173. Jelentés, 1959. március 6.

korábban éppen az MKP/MDP segítette őket karrierjük elindításában (a politikai rendőrség egyébként Bodnárt vádolta azzal, hogy Czine nem lép be az 1956 novemberében újjászervezett állampártba).¹⁵ Oltványi Ambrus korábban szintén MDP-tag volt, de az MSZMP-hez ő sem csatlakozott, ráadásul ott volt az 1956-os ügy, amikor rövid időre letartóztatták a szovjetek. Rendszerellenes megnyilatkozásai és édesapjának kisgazda politikusi múltja szintén nehezítették helyzetét. Róla különösen sokat kellett jelentenie „Sziklai Barnának”, Oltványi legszorgosabb besúgói közé tartozott.¹⁶ Bodnár, Czine és Oltványi mellett még Németh G. Bélával és Vezér Erzsébettel kellett elmélyítenie kapcsolatát.¹⁷

1959 nyarán utasították Szekerest, hogy készítsen jellemzést Czine Mihályról és Bodnár Györgyről. Az ügynök csakhamar megírta, hogy Czine egyetemi évfolyamának kiemelkedő tehetségű, „józan” fejű hallgatói közé tartozott, és számos, általa nem ismert jelenség iránt bizalmatlan volt. *„Vitázni nem igen lehetett vele, mert általában azt szerette, ha az ő véleményét fogadták el s nem szívesen hallgatott senkire. Mindig nagyon nehéz volt helytelen nézetéről meggyőzni.”* Már hallgatóként sokat foglalkozott a népi írókkal. Az Eötvös Collegium tagja volt, ahol a kispolgári, *„radikális politikai beállítottságú”* tagság nehezen vagy alig hatott csak rá.¹⁸ Leginkább felesége, a csinos, kispolgári származású Rajenics Erzsébet befolyásolta, akinek tetszett, hogy Czinének nagy jövőt jósoltak a tudományos életben. Bodnár Györggyel együtt került tehetséges kritikusként az *Új Hang* szerkesztőségébe, ahol főleg a népi mozgalom szerzőivel foglalkozott. 1956-ban úgy látta, hogy több kérdésben is korábbi „józan” (adott esetben pártellenes) fenntartásai helyesnek bizonyultak, de október végén észlelte, hogy itt nem csak a hibák kijavításáról van szó. Király István, Czine tanára, kollégája és barátja 1957 elején kijelentette, hogy 1956. október végéig sok tekintetben nem értett egyet Czinével, *„ki a vitákat (a párt és kormány ellen irányuló kijelentésekkel együtt) helyeselte, de okt. vége óta azonosan értékelték az ellenforradalmat, amellyel Czine is szembeállt”*. (Mint már szó volt róla, erről Király István is beszélt az ügynöknek.) 1957-ben Czine az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lett, ahol Móricz Zsigmond életművét kutatta. A róla szóló, 1959. szeptemberi jelentés szerint a marxizmus hívének tartotta és tartja magát, de bizonyos alapkérdésekben nem ért egyet a regnáló hatalommal. Nem tetszik neki, hogy a jelenben hozott ítélettel minősítik számos kiváló alkotó múltját: *„Ebben persze egy jó adag szubjektivitás van, amelynek végső fokon az az értelme, hogy ha a népi írók politikai magatartásával nem értünk egyet ma, akkor múltjukba sem a hibákat fedezzük fel. Amit Vörös Péterék ma csinálnak becsületesebb*

15 = = Simon, 2011: 101.

16 = = Szőnyei, 2012a: 132.

17 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 277. Jelentés, 1960. október 21.

18 = = Az ügynök itt valószínűleg arra utal, hogy az 1945 és 1950 közti Eötvös Collegiumban a kommunista hallgatók jelentős része kispolgári származású volt, pl. az egyik legfőbb hangadó, Kardos (Pándi) Pál is. Lásd: Csáki-Kovács (szerk.), 1990: 96.; Kósa (szerk.), 1995: 224–227.

és gerincesebb Urbán és Mesterházi tetténél. Mesterháziék együtt követték el 1955–56-ban a politikai hibákat a népi írókkal, de az ő hibáikat nem emlegetik, mert beléptek a pártba.”¹⁹

„Sziklai Barna” pár hónappal később arról is tájékoztatta a politikai rendőrséget, hogy Király István mellett egy másik befolyásos támogatója is volt Czine Mihálynak. Az ügynök úgy értesült József Farkastól, hogy Szabolcsi Miklós kedvezően vélekedik Czineről, sőt, az a hír terjedt róla, hogy 1958-ban azért szegült szembe olyan határozottan a népi írói állásfoglalással, mert tudta, Szabolcsi meg tudja védeni.²⁰

„Sziklai Barna” Bodnár Györgyről is igyekezett minél részletesebb portrét festeni: karrierista, kispolgári magatartású embernek írta le, aki „szatirikus-cinikus közvetlensége miatt nagyon sok emberrel állt és áll ma is beszélgetős viszonyban. Amikor Révai József titkára lett, régi évfolyamtársaival csak gúnyolódva beszélt, s ez végső fokon nemcsak önteltségéből, hanem alapvető szatirikus, gyerekeskedő-komolytalankodó hajlamából is fakadt. Általában ma is nehéz eligazodni, hogy mikor tréfál, s mikor beszél komolyan. Az Új Hang politikai szellemében dolgozott, mint szerkesztőségi tag, s lényegében az a politikai magatartása mit sem változott. 1957-ben saját szavai szerint csak azért választotta az Irodalomtörténeti Intézetet, mert csak »itt lehet szabad úszóként élni.« Fő elve ma, hogy minél kevesebb munkával tartogatni magunkat, mert a hozzá hasonlóra szükség lesz még.” A jelentést értékelő Lakatos József főhadnagy meg volt elégedve a hálózati személy teljesítményével: „A leírtak alapján az ügynöknek jó lehetőségei vannak Czine és Bodnár nézeteinek és magatartásának a figyelemmel való kíséréséhez. [...] A jelentés alátámasztja a más vonalról beérkezett információkat.”²¹

Czine és Király között az elkövetkező időben kissé megromlott a viszony. Ezt tanúsítja „Sziklai” 1959. szeptemberi jelentése, melyben arról tájékoztatta a politikai rendőrséget, hogy Czine Móricz Zsigmondról szóló kandidátusi disszertációja hamarosan bíráló bizottság elé fog kerülni, a két opponens pedig Sőtér István, Bóka László vagy Nagy Péter közül fog kikerülni, „*hogy így megakadályozzák Király István esetleges elvi ellenvetéseit, mely a dolgozat el nem fogadásával járhat együtt*”. A jelentés többi része a pesti és a szegedi tudományegyetem életéről közölt információkat, a belügyi szervek ugyanis a felsőoktatás ellenőrzésénél is igényt tartottak Szekeres László szolgálataira. Mivel az Irodalomtörténeti Intézet több tagja is tanított a pesti bölcsészkaron, ezért nem eshetett nehezebbre a feladat, de amúgy is sokszor bejárt az egyetem Dunaparti épületébe munkája során. Az említett szeptemberi jelentésben arról is írt, hogy az amerikai elnök és a szovjet első titkár 1959-es találkozása milyen reakciókat váltott ki egyes irodalomtörténészekből. Sőtér szerint sok a pletyka és a rémhír, de nincsenek biztos információi. Örült annak, hogy Eisenhower megbeszéléseket folytatott Hrus-

19 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 206–207. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1959. szeptember 5.

20 = = Uo. 252. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről 1960. május 4.

21 = = Uo. 207. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1959. szeptember 5.

csoval, „mert a tárgyalásokból nem szokott nagy baj lenni”. Pándi Pál is osztotta Sőtér nézeteit: szerinte is inkább „egymást puhítani, mint veszekedni ülnek össze” a szuperhatalmak vezetői. Emellett Sőtér a tanévnyitó tanszéki értekezleten bejelentette, hogy az MSZMP központjába számos panasz érkezett a szomszédos szocialista államokból, amelyekben ellenérzésüket fejezték ki több kiadott könyv kapcsán. A csehszlovák és a román elvtársak kifogásolták, hogy bizonyos magyar írók (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Tömörkény István) „szlovák” helyett „tótot”, „román helyett pedig „oláht” írtak, és ezeket az újabb kiadásokban is meghagyták. (Fölösleges hangsúlyozni, hogy a XIX. század második felében, de még a XX. század első évtizedeiben is a „tót” és az „oláh” formula még általánosan elterjedt volt a magyar közbeszédben és irodalmi életben.) A Kiadói Főigazgatóságot (vagyis az előzetes cenzúrát) vezető Köpeczi Béla szeptember 20. körül vitát akart rendezni a kérdésről, ezzel kapcsolatban Sőtér arra kérte kollégáit, hogy szálljanak szembe Köpeczivel, a tudományos álláspontot, a filológusi alapállást védelmezve. Nem csak Sőtér utasította el a szlovák és román panaszokat. Mezei József szerint északi szomszédaink követelése gyermekes, de sajnos az Aczél György miniszterhelyettes nevéhez köthető kultúrpolitika ehhez látszik igazodni. Ugyanakkor úgy vélte, hogy nincs értelme érvelni a pártközponttal szemben, amit akarnak, azt úgyis megvalósítják, ebbe bele kell törődni: „Az irodalomtörténészek feladata nem okos ellenérvek szolgálata, hanem meghallgatás, beletörődés és megvalósítás.” Nagy Miklós és Oltványi Ambrus szerint a Tömörkény-kiadásokban átírták a tótot szlovákra, az oláht románra, ami nem más, mint szöveghamisítás, és annak idején ezt Waldapfel József és köre szentesítette.²²

Ebben az időszakban „Sziklai Barna” teljesítményével nem voltak megelégedve a megbízói. 1960 februárjában Bodnár Györgyről és Czine Mihályról írott jelentései alapján úgy vélték, hogy az ügynök nem mer felvetni politikai kérdéseket az említett személyekkel, pedig pont ez lenne a dolga, hiszen így lehet „kiugrasztani a nyulat a bokorból”. Lakatos József rendőr főhadnagy ezeket megbeszélte Szekeressel, aki elismerte a hibáit. Utasítást kapott, hogy igyekezzen a megfigyelt személyekkel bel- vagy külpolitikai kérdéseket érintő beszélgetéseket kezdeményezni. Az ügynök és a tartótiszt közti találkozásokat két hétről 10 napra csökkentették, hogy „intenzívebbé váljon a munka”.²³

1960 májusában az Irodalomtörténeti Intézetben kétnapos vitaülést tartottak „A nacionalizmus kérdései a magyar irodalom tükrében” címmel, melyen Klaniczay Tibor, Tóth Dezső, Somogyi Sándor és Szabolcsi Miklós adtak elő. Korreferátumokat tartott több intézeti munkatárs is (Szauder József, Pirnát Antal, Gerézdi Rabán, Kemény G. Gábor, Tarnai Andor, Dienes András, Komlós Aladár, Varjas Béla, Nagy Péter, Hopp Lajos, K. Nagy Magda stb.). A „vita” a hatalom szemszögéből sikeres volt,

22 = Uo. 211–212. Hangulati jelentés. 1959. szeptember 9.

23 = Uo. 252–254. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1960. május 4.

mert „*sikerült világos és ideológiailag biztos álláspontot kialakítani a bonyolult kérdés-komplexus számos fontos pontján nemcsak lényeges irodalomtörténeti összefüggéseket világitva meg, hanem alapot teremtve a nacionalizmus elleni tudományos színvonalú további harc számára is*”.²⁴ „Sziklai Barnának” nem volt sok jelentenivalója a rendezvényről, csupán annyit említett meg, hogy a második napon Bóka László (talán fricskából) Kossuth-képet tűzött kabátja hajtókájára. Tolnai Gábor alig bírta ki nevetés nélkül, Oltványi meg csak annyit mondott Bókáról, hogy „*vén pojáca*”. Ennél érdekesebb, amit az intézeti táppénzen lévő Németh G. Béláról jelentett az ügynök. Harányi Zoltánt idézte, aki szerint Németh G. barátainak (Szekeres szerint Sőtérre, Klaniczayra és Szauderre gondolt) csak egy szavukba kerülne, hogy a harmincöt éves tudós álláshoz jusson, míg neki ez tovább tart, de megpróbál középiskolai tanári helyet szerezni neki, mert „*alapjában véve értelmes ember*”, noha bizonyos szakmai kérdésekben nem ért vele egyet.²⁵

A nemzetközi politika is gyakran szóba került az 1960-as évek elején. Oltványi Ambrus (Lakatos főhadnagy jelentése szerint „*szabadúszó irodalomtörténész – kifejezetten ellenséges beállítottságú személy*”) 1960 májusában kifejtette, hogy a nyugati és keleti blokk között megnőtt a feszültség. Az Eötvös Könyvtárban csendben dolgozó, akkor már ismert író, Sánta Ferenc (a tartótiszt megjegyzése szerint nacionalista beállítottságú személy) félt, hogy az esetleges feszültség a hidegháború fokozódásához, sőt talán újabb háborúhoz fog vezetni.²⁶ József Farkasról is gyanútlanul megosztotta véleményét az ügynökkel az 1960-ban a szovjetek által elfogott amerikai felderítő repülőgépről, melynek kapcsán Hruscsov azzal fenyegetőzött, hogy lövetni fogja a Törökország területén található amerikai támaszpontokat. József Farkas szerint Hruscsov kiváló diplomata, „*a támaszpontok lövetésének bejelentése nyilván a kis országokban a tiltakozó jegyzékek lavináját indítja meg, ezzel pedig Amerikának is szármolnia kell*”, de az „*erkölcsi és katonai fölényben*” lévő szocialista nagyhatalom nem fog támadni, hiszen a nemzetközi jog szerint kémrepülők küldése nem lehet ok támaszpontok bombázására, ráadásul ha Moszkva ezt megtenné, akkor a közvélemény szemében ő lenne az agresszor. A közhangulat a Szovjetunió mellett van, fölényét nem fogja feladni, Moszkva nem fog, Washington nem mer háborút indítani József Farkas szerint. A tartótiszt úgy vélte, hogy figyelemre méltó az irodalomtörténész véleménye a nemzetközi politikáról, melyből „*bizonyos fokú »álobjektivitás« érződik ki*”. Utasította az ügynököt, hogy kultúrpolitikai kérdésekről is próbáljon majd beszélgetést kezdeményezni Józseffel.²⁷

24 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 84.

25 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 266. Hangulati jelentés, 1960. május 4.

26 = = Uo. 269. Jelentés, 1960. május 18.

27 = = Uo. 270. Hangulati jelentés, 1960. június 7.

= = Oltványi Ambrus folyamatos ellenőrzése

Mint már szó volt róla, Oltványi Ambrus „élvezte” talán legnagyobb mértékben az állambiztonság figyelmét. „Sziklai Barna” 1961. november közepén jelentette, hogy milyen visszhangja volt az SZKP XXII., Sztálint újfent elítélő kongresszusának. Németh G. Béla nem volt túl optimista, szerinte Magyarországon még semmi sem történt, Sztálinváros nevét sem cserélték le. Oltványi úgy tudta, hogy bizonyos hazai pártkörökben nem örültek annak, *„hogy ilyen élesen vetette fel a XXII. Kongresszus Sztálin és csoportja bűneit”*. A tartótiszt szerint Oltványi ezzel igazolta, hogy érdeklődik a párttagok reagálása iránt. Hiányosságként róta fel Szekeresnek, hogy nem nevezte meg a hírek forrását, csak a megjegyzéseket ismertette. Utasította az ügynököt, hogy említse meg Oltványinak saját családi problémáit, házasodási terveit, és kérje ki a tanácsát, hátha sikerül a bizalmába férkőznie. A tiszt ugyanis mindenképpen szeretne volna megismerni Oltványi baráti környezetét.²⁸ A következő jelentésből kiderült, hogy Oltványi otthon volt szilveszterkor. A belügyesek számára ennél jóval érdekesebb volt az az információ, hogy Oltványi a *Magyar irodalmi lexikont* szerkesztő Tamás Attila megbízásából bedolgozott egy készülő enciklopédiába, és ezenkívül is több, előreláthatóan sokáig elhúzódó munkát végez Tamás részére. *„Abból a szempontból, hogy Oltványi Ambrus kapcsolatainak és általános tevékenységének a felderítésére törekszünk, a jelentés értékesnek mondható”* – írta a tartótiszt, Sebestyén Örnagy, majd utasította Szekereset a kapcsolat további fenntartására.²⁹

1962 januárjában vitaesteket rendeztek az Írószövetségben annak apropóján, hogy a magyar vezetés (az SZKP XXII. kongresszusán megerősítést nyert) desztalinizációs politika gyorsítására készült. Az üléseken számos magyar tollforgató jelent meg, így a politikai rendőrség is mozgósította ügynökhálózatát. Bár „Sziklai” személyesen nem vett részt a tanácskozásokon, Oltványitól értesülhetett az üléseken elhangzottakról. Az irodalomtörténész szerint rengeteg magyar alkotó (köztük két elismert népi író, Veres Péter és Szabó Pál is) érdeklődve várta Szirmai István előadását, de sokak csalódására a kultúrpolitikus *„lényegében nem mondott semmi különöset, a XXII. Kongresszus hatására sem látta szükségét, hogy a párt gyökeresen változtasson eddigi politikáján, melyet az írókkal szemben folytatott”*. A második nap annál több izgalmat okozott: Kamondy László lényegében a fiatal alkotók nevében követelt több autonómiát a politikai vezetéstől. Oltványi szavait így közvetítette „Sziklai Barna” az állambiztonsági szerv felé: *„Kamondy László nagyon sok részletkérdésben panaszkodott arrogáns hangon, nyersen, modortalanul – s néha még a vele elvileg egyetértőket is megdöbbenve. Szirmai közbekérdéseire hányaveti módon nem válaszolt, s olyan lakáskérdéseket, írási szabadságba vágó problémákat feszegetett, amelyeket ezen az összejöveten nem lehetett megoldani.”* Az irodalomtörténész emellett gúnyosan azt is elmondta az ügynöknek, hogy az MSZMP a pártonkívüli Fehér

28 = Uo. 305–306. Hangulati jelentés. 1961. november 18.

29 = Uo. 309. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. január 23.

Klárának fogja pártját a párttag E. Fehér Pállal szemben, aki giccsesnek minősítette az író műveit.³⁰

Mint említettük, a pártszervek egy ideje kritikával illették az Intézet munkatársainak hozzáállását és az ott zajló munkát. Az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának jelentése szerint „*az irodalomtörténeti cikkek nagy részéből [...] hiányzik az érdeklődés az elméleti kérdések iránt, sokszor pozitivistá módszert követnek, hajlanak az öncélú filologizálásra*”. Aggodalommal szemlélték, hogy a filológiai munka „*módot ad egyeseknek az ideológiailag kényesebb kérdésektől [...] való visszahúzódásra*”, s hogy nem sikerült kiirtani a politikai liberalizmus iránti engedékenységet, a „népi ideológia” és a „szektás irányvonal” maradványait.³¹ A Régi Magyar Osztály ellen Tolnai Gábor indított támadást. 1961 májusában kifejtette, hogy az „*osztály tagjainak többsége Hopp Lajost és Pirnát Antalt kivéve régi irodalomba elzárkózó, szemellenzős szakember, akik az eleven irodalom iránt alig érdeklődnek*”. Helytelenítette, hogy az osztály vezetőjének, Gerézdi Rabánnak nincs tudományos fokozata, s még csak nem is marxista, mások (pl. Varjas Béla és Stoll Béla) pedig kísérletet sem tesznek a „marxista analízisre”. Általános hibának tartotta, hogy a munkatársak többsége nem tudott megszabadulni Horváth János munkásságának hatásától.³² A bírálatok hatására átszervezték az intézetet: 1962. július 10-én megszűnt a Régi Magyar, a XIX. Századi és a Bibliográfiai Osztály, és létrejött a Kézikönyv, illetve a Bibliográfiai és Textológiai Osztály.³³

A XIX. Századi osztály megszűnésével kapcsolatban Oltványi Ambrus „Sziklai” előtt megemlítette Fekete Sándor személyét is. Úgy gondolta, hogy a bebörtönzött tudós még jó ideig rács mögött lesz, szerinte az MSZMP elkövetkező, VIII. kongresszusán sokkal részletesebben foglalkoznak majd a „személyi kultusz” alatt elkövetett törvénytelenésekkel. Megemlítette még, hogy a Belügyminisztériumban nagy átszervezések vannak (értesülései helytállóak voltak, éppen 1962-ben alakították ki az állambiztonságnak azt a formáját, amely a rendszerváltásig létezett). Azt nem árulta el besúgónak, hogy honnan tudta mindezt, pedig a politikai rendőrséget

30 = = Uo. 316. Jelentés Oltványi Ambrus megnyilvánulása. 1962. március 5. Vö. Szőnyei, 2012a: 706.

31 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Agit-Prop. Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról (1961. november 20.), 5.; Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 74.

32 = = Uo. Tolnai Gábor: Feljegyzés az Irodalomtörténeti Intézet régi magyar irodalomtörténeti munkásságáról (1961. május 13.), 187–188.

33 = = Rigó, 1966: 253. 1965-ben megszűnt a Kézikönyv Osztály, helyébe az addigra visszavett Lukácsy Sándor vezetésével létrehozták a Klasszikus Magyar Irodalmi Osztályt, ahol lényegében a XIX. századi magyar irodalom kutatásával foglalkoztak. Idővel ebből ismét létrejött a XIX. Századi Osztály. Bodnár, 2000: 14.; Rigó, 1966: 253. A Régi Magyar Osztály felszámolásával keletkezett űrt később a Reneszánsz-kutató Csoport (1969), illetve Osztály (1970) megszervezésével sikerült betölteni, melynek élére Klaniczay Tibor került. Bodnár, 2000: 11.

igencsak érdekelte, honnan tudhat egy megfigyelt személy az átszervezésről. *„Még mindig az a helyzet, hogy Oltványi nem nyilatkozik hírforrásáról és barátairól. Fenti megjegyzései pedig ismét arra mutatnak, hogy vannak olyan személyek, akikkel behatóbban tárgyalja meg a politikai és személyi kérdéseket”* – írta Szekeres tartótisztje, ezért további beszélgetések kezdeményezésére utasította ügynökét.³⁴

Szekeres László ekkoriban komoly családi problémákkal küzdött, elvált Ormos Máriától. Az állambiztonság utasítása alapján saját gondjainak kitergetésével kellett volna Oltványi bizalmába férkőznie, de nem tartotta magát az eligazításhoz, nem szívesen beszélt magánéleti problémáiról. Így mindössze arról tájékoztatta tartótisztjét, hogy Oltványi szerint *„nem tanácsos politikai kérdésekben állást foglalni, mert következményekkel járhat”*. Emellett megismételte néhány régebbi állítását, amiről már tudott a politikai rendőrség. Az eredménytelenség miatt Sebestyén Sándor megbírálta Szekereset, aki megígérte, hogy pótolni fogja mulasztását. A tartótiszt ugyanakkor akceptálta, hogy a hálózati személy súlyos családi problémákkal küzd, ezért megbocsátható neki az átmeneti sikertelenség.³⁵

„Sziklai Barna” valóban igyekezett. Hamarosan jelentette, hogy Oltványi komolyan reménykedik az Irodalomtörténeti Intézetbe való visszavételében, mert Lukácsy Sándort is újra felvették tudományos kutatói státusba, ráadásul Németh G. Béla tervezett visszavételéről is hallani. Oltványi úgy okoskodott, hogy mindhármut az „ellenforradalom” alatti magatartásuk miatt rúgták ki, így Lukácsy visszavétele 1956-os tevékenységük megítélésének változását bizonyíthatja.³⁶ Németh G. Bélát hamarosan valóban visszahívta Klaniczay Tibor, de Oltványit nem. Kevesen álltak ki mellette, ez összefüggött tartózkodó, gyanakvó magatartásával, fizikai és lelki alkatával. „Sziklai” szerint kollégái sem kedvelték, bár elismerték tehetségét és szorgalmát. Bóka Lászlónak meglehetősen rossz véleménye volt Oltványiról (és viszont), a tanszékvezető 1964-es temetésén viszont ő is tiszteletét tette, s arcán *„erős meghatódottság volt látható”*. Kollégái közül Nagy Miklós segítette, a korszakban jó pénznek számító 6–8000 Ft-ot is megkeresett Oltványi havonta, állástalan kutatóként (a Jókai kritikai kiadások előkészítésén dolgozott, a forrásanyagokat hasonlított össze, ami nagy figyelmet igénylő aprólékos munka volt, viszont ívenként 250 Ft-ot lehetett vele keresni). Lehetséges, hogy az irodalomtörténész idővel gyanakodni kezdett „Sziklai Barnára”, mert találkozásaik alkalmával nem állt le vele beszélgetni, sürgős és sok munkájára hivatkozva továbbment. Sebestyén Sándor tartótiszt mantaszerűen ismételte Szekeres feladatát: továbbra is próbáljon meg részletesen beszélgetni Oltványival, tájékozódjon politikai nézeteiről.³⁷ Ám „Sziklai Barna” nem ért célt, a tudós nem nyílt meg. De volt még épp elég irodalomtörténész, akiről jelenthetett.

34 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 322–323. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. szeptember 18.

35 = = Uo. 324. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. december 20.

36 = = Uo. 325. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. december 12.

37 = = Uo. 353–354. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1964. november 27.

= = Kiss Ferenc és a „népiesek” megfigyelése

Kiss Ferenc 1962. április 1-jén lett az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársa,³⁸ s több mint két évtizedig dolgozott ott. Kiss Ferenc 1928-ban született a kárpátaljai Tiszapéterfalván. A gimnáziumot is szülőföldjén, Beregszászban kezdte, Szatmárnémetiben folytatta, majd a debreceni református gimnáziumban fejezte be 1948-ban. Ugyanitt végezte el az egyetem magyar–történelem szakát, tanulmányai végeztével két évig aspiránsként dolgozott a magyar tanszéken. 1956-ban részt vett a forradalomban, a debreceni Csokonai Rádiót irányította, ezért november 4. után hetekre lecsukták, szabadulása után két évig nem kapott állást.³⁹ A fiatal tudóst folyamatos ellenőrzés alatt tartotta a politikai rendőrség 1956-os múltja és a népi mozgalomhoz fűződő kapcsolatai miatt (nagyon jó barátságban volt Czine Mihállyal és Bata Imrével), illetve mert kapcsolatot tartott Székelyhídi Ágostonnal, aki tagja volt 1956-ban a debreceni forradalmi bizottnánynak.⁴⁰ „Sziklai” már 1960 áprilisában részletes jellemzést adott Kissről.⁴¹ Miután a xx. századi magyar irodalommal (főleg Kosztolányi Dezsővel) foglalkozó tudós Debrecenből a fővárosba költözött, és véglegesen elhelyezkedett az Irodalomtörténeti Intézetben, Szekeres még többször tudott vele találkozni. Oltványi Ambrussal ellentétben Kiss hamar a bizalmába fogadta az ügynököt.

1963 januárjában Szekeres László lakásán jött össze mulatozni egy állambiztonsági szemszögből igen érdekes baráti társaság, amelynek tagja volt többek között Czine Mihály, Kiss Ferenc, Juhász Ferenc, Bata Imre, B. Nagy László, Illés Lajos (az *Új Írás* szerkesztője), valamint Végh Antal. Utóbbinak névnapja volt, ezért felvittek „Sziklaihoz” némi bort, és beszélgetni kezdtek a fiatal alkotók problémáiról. Arra jutottak, hogy az ifjú írónemzedék jogosan akarja hallatni a hangját, önálló folyóiratot kéne adni a fiataloknak. Végh Antal – Illés Lajossal szemben – kifejtette, hogy *„a fiatal írók személy szerint elsősorban Pándi Pált utálják”*. Illés erre elhatárolódott Pánditól, *„mondván, hogy ő is volt népi kollégista, s a véleménye nagyon sokban Czine Miskáéval egyezik”*. (Pándi és Czine ugyan soha nem volt népi kollégista, ők az Eötvös Collegiumban tanultak, az viszont tény, hogy az 1940-es évek második felében mentalitásukban jóval közelebb álltak a baloldali népi kollégisták szellemiségéhez, mint a polgári korszak elitképző internátusának hagyományaihoz, még ha idővel jelentősen külön is vált az útjuk.) Kiss Ferenc és Végh kifejtette, hogy a *Kortárs* főszerkesztője (nevét nem említették, de Király Istvánról van szó) Pándival szemben támogatja a fiatalok követeléseit, még ha nyíltan ezt nem is mondja ki. *„A buzdítása és semlegessége így is nagy érték. Lényegében hasonló a helyzet – Kiss Ferenc szerint – Szabolcsi Miklóssal is. Ekkor újságolta Kiss Ferenc, hogy Darvas József felkérésére készített egy beszámolót az Írószövetség pécsi gyűlésére, melyben a fiatal költők lírájával*

38 == Rigó, 1966: 255.

39 == Filep, 2006: 141–143.; Péter (főszerk.), 2000: 1136–1137.

40 == Szőnyei, 2012a: 361.

41 == Szőnyei, 2012b: 566.

foglalkozik teljesen új egyéni megvilágításban. Ez elsősorban a Kortárs főszerkesztőjének az ösztönzésével találkozott.” Ebből a fontos jelentésből a politikai rendőrség képet kaphatott arról, hogyan is gondolkodtak a népi mozgalomhoz húzó irodalomtörténészek, irodalmárok a korszak irodalmi életének meghatározó figuráiról, hol is voltak a törésvonalak. Az alezredessé előléptetett Sebestyén Sándor meg is jegyezte, hogy „a Pándi Pál elleni hangulat keltésben szerepet játszott a Kortárs és az Új Írás főszerkesztője és más vezető elvtárs egyaránt”. Majd hozzátette: „Kiss Ferenc megbízása – figyelembevétel politikai beállítottságát – nem volt a legszerencsésebb intézkedés. Beszámolója miatt utólag az ún. »fiatalok« és az elvtársak egyaránt elmarasztalták.” A tiszt úgy látta, hogy „Sziklai Barna” „esetenként alkalmas ilyen jellegű találkozások létrehozására”.⁴²

A fiatal írókkal kapcsolatos vita még egy ideig napirenden maradt. 1963. március elején Végh Antal elmesélte Szekeresnek, hogy Király István arra biztatta, írjon egy „antiurbánus” hangulatú cikket a Kortársba, ami a népiek szemszögéből szól majd a főváros erkölcsstelenségéről. Erre majd Szabolcsi Miklós „ráharap”, és a megfelelő „nagy emberek” lépéseket fognak tenni ellene. Az írás el is készült, de ez nem járt különösebb eredménnyel, mindenesetre Sebestyén Sándor rögzíthette, hogy a jelentés egyoldalúan arra utal, hogy Király és Szabolcsi szemben állnak egymással. Az ügynök arról is beszámolt, hogy Kiss Ferenc szidta a Kortárs főszerkesztőjét, „hogy a fiatal írók vitájában meg sem mukkant, csendben visszavonult, mintha semmit sem tudna az egészről, jól lehet annak idején éppen ő volt a fiatalok egyik legnagyobb hatású buzdítója”.⁴³

1963 tavaszán jellemzést írtak Kiss Ferencről. „Sziklai Barna” beszámolt arról, hogy még 1954-ben ismerkedett meg vele, aki szerinte „jól tájékozott, de helyét alig találó, önálló hangját még mindig csak kereső irodalomkritikus, aki a marxizmus-leninizmus alapvető kérdéseit jól ismeri és magáévá tette. [...] Túlzott kisparaszti morális gőg (finomabban: öntudat) lobog benne, s gyakran szemléli a politikai és irodalompolitikai eseményeket kisparaszti (lényegében minden népisége és tiltakozása ellenére kispolgári) morális alapról.” Az ügynök a népi mozgalom iránti elfogultsággal is megvádolta Kisst: „Általában – igen gyakran igen helyesen – értékeli az önálló véleményt, a merev sablonoktól való eltávozást, de ez nem akadályozza meg abban, hogy a beérkezett népi írókat igen csekély kritikával illesse, jóllehet művészi szempontból is található kifogásolni valót náluk is (nyilván talál is).” A tartótiszt elismerte a jelentés alaposságát, ugyanakkor úgy gondolta, hogy az ügynök állításait nem támasztotta alá Kiss „baráti körben, összefüggések alkalmával tanúsított magatartásával”, konkrét cse-

42 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 328–329. Jelentés az írószövetségi vitáról, 1963. március 22. Vö. Szőnyei, 2012: 567.

43 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 326. Jelentés a fiatal írók vitájáról, 1963. március 22.

lekedetek bemutatásával. „A jelentések ilyen tartalmú megírása »Sziklai Barná«-nál nehezen megy” – panaszkodott Sebestyén alezredes.⁴⁴

Ugyanebben az időszakban jellemeznie kellett Bata Imrét is. Szekeres szerint Bata „Kiss Ferenc debreceni – s újabban egy kissé pesti – baráti köréhez tartozik. A népi-kisparaszti értékek aggódó szemlélőjeként vizsgálja és látja a politikai kérdéseket. [...] A politikát – miután a történelmi és társadalmi fejlődés nagy általános vonalával egyetért (s helyesli ezen belül a mezőgazdaság kollektivizálását is) – elsősorban morális kérdésnek fogja fel, s ebből a kisparaszti értelmiségi morális szemléletből ítéli meg a politikai kérdéseket is. [...] Kiss Ferenchez hasonlóan – talán nem is egymástól függetlenül – hajlamos a kuruckodásra, azaz az irodalom »lelkét« értők fölüeny magabiztosságával igyekszik az egész nemzet számára igazat követelni.” Sebestyén elvtárs ezzel a jelentéssel sem volt megelégedve, úgy vélte, hogy „kissé tudományoskodó”, ugyanakkor szerinte „Sziklai Barna” megerősítette azt, hogy Kiss Ferenc bizonyos vezető szereppel rendelkezik a debreceni irodalmárok körében. A tartótiszt arra jutott, hogy sem Bata, sem Kiss nem ismeri az MSZMP politikáját, s egyelőre nem is tesznek ez ellen semmit. Ám ezt „csupán” korlátozottsággal magyarázta, nem pedig a két személy ellenséges magatartásával.⁴⁵

Az 1963. januári összejövetelen szintén részt vevő B. Nagy László, az Irodalomtörténeti Intézet félállásban alkalmazott munkatársa 1964 tavaszán arról panaszkodott Szekeres Lászlónak, hogy a Kortárstól való 1958-as elkerülése óta jelentős romlás következett be anyagi helyzetében. Az irodalompolitikát liberálisnak nevezte, a pesti sznobok növekvő befolyásától féltette, és visszasírta Révai József idejét, mondván, hogy akkor még volt színvonal. Elutasította a „nyugatimádatot”, az irodalmi élet tüneteit – baloldalról – aggasztónak nevezte, nem látott igazi kortárs tehetséget. Sebestyén elvtárs csodálkozott a jelentésen, mert B. Nagyot jobboldali személyként kezelte a kommunista állambiztonság: „Itt leírt megnyilvánulása szokatlan, s feltehetően elkeseredettségéből fakad. Megnyilvánulása politikai hangulati elemként felhasználható.”⁴⁶

A Debrecenhez kötődő Kiss az 1960-as évek elején – a fővárosba való költözése ellenére – szoros kapcsolatot ápolt a cívis várossal, közreműködött a helyi irodalmi folyóirat, az *Alföld* munkálataiban. Ám 1964-ben a lap a hatalom célkeresztjébe került. A politikai vezetés megelégedte, hogy bizonyos folyóiratokban merésznek számító írások jelentek meg, és nagyjából egy időben leváltottak három főszerkesztőt

44 = = Uo. 337–338. Jelentés Kiss Ferencről, 1963. augusztus 16. Vö. Szőnyi, 2012a: 566.

45 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 340–341. Jelentés Bata Imréről, 1963. augusztus 16. Vö. Szőnyi, 2012a: 567.

46 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 345. Jelentés. B. Nagy László megnyilvánulása. 1964. március 26. B. Nagy szavai összeesengenek Tolnai Gábor évekkal későbbi visszaemlékezésével: „Nem, Révai nem olyan volt, mint ma sokan beállítják. Először is: minőségérzke volt. Bóka vagy Sőtér börtönbe került volna, ha nincsen Révai. Pándit becsülte.” Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 163.

is: Illés Lajos a budapesti *Új Írás*, Tüskés Tibor a pécsi *Jelenkor*, Mocsár Gábor pedig az *Alföld* éléről kényszerült távozni, a folyóirat pedig bírálóban részesült.⁴⁷ Kiss Ferenc nem értett egyet mindezzel: ő és a debreceni lap „népies” kritikusai „a folyóirat körül kialakult vitát túlexponálnak tartják. Kiss Ferenc szerint a vitában hangzottak el komoly, megfontolandó kifogások, de ezek nem a lényegét érintették. [...] Úgy érzi szükség volt arra, hogy ellenvéleményt produkáljanak az Írószövetségben, s ehhez vidékről (Pécsről, ill. Debrecenből) szolgáltatottak adalékot. Ilyen kifogásokat a fővárosi folyóiratokban [...] is találhattak volna. Nem helyesli Mocsár Gábor adminisztratív büntetését.”⁴⁸ A jelentés a belügyesek szemében igazolhatta azt a hivatalos véleményt, hogy Kiss Ferenc egyike volt azoknak, akik Mocsár Gáborra káros befolyással voltak, és ezért tolodott el jobbra a debreceni lap.⁴⁹

Ugyanebben a jelentésében „Sziklai” beszámolt arról is, mit gondolt Kiss Ferenc Nagy Sándor író, újságíró letartóztatásáról. Nagy Sándor a Rákosi-korszak ünnepeit írója volt: 1949-ben Kossuth- és Baumgarten-, 1952-ben pedig Sztálin-díjjal jutalmazták, mindemellett parlamenti képviselő is volt. 1956 után azonban egyre kevésbé tartottak igényt szolgálataira, ő pedig kezdeti sikerei után nemigen talált vissza az irodalomhoz. A Kádár-rezsim szélsőbaloldali kritikusainak táborába állt. Nagy egyre inkább az elszigetelt Albániában igyekezett megtalálni az „*eszményi szocialista modellt*”.⁵⁰ Az Enver Hodzsa vezette balkáni ország az 1960-as évek elejére teljesen szakított a szovjet blokkal, és továbbra is ragaszkodott a sztálini típusú totális diktatúra formáihoz. Nagy Sándor a budapesti albán követség látogatója lett, ahonnan röpiratokat, propagandaanyagokat hozott és terjesztett. 1964 márciusában őrizetbe vették a magyar hatóságok, majd csakhamar háromévi börtönre ítélték izgatás miatt. Pere azért volt fontos az MSZMP irányítóinak, mert igazolni lehetett a kétfrontos harcot: nemcsak a „jobboldalt”, hanem a „szélsőbaloldalt” is megfegyvelmezték.⁵¹ Kiss Ferenc azonban úgy vélte, hogy hazánkban „a baloldali elhajlás sohasem jelent olyan veszélyt, mint a jobboldali. Nagy Sándor letartóztatásában nem azt látja, hogy Magyarországon egyformán harcolnak a jobb és a baloldali túlzás ellen. Nagy Sándor rajongó és meglehetősen egyszerű volt író, aki az Albán Követséggel együttműködött röplapok terjesztésében. Nem tartja komolynak Nagy tevékenységét.” „Sziklai Barna” tartótisztje szerint Kiss Ferenc az Alföldet ért bírálata és Nagy Sándor ügyével kapcsolatos megnyilvánulásai valóban arra utalnak, hogy van olyan nézet, mely szerint

47 == Szőnyei, 2012a: 1037.

48 == ÁBTL 3.1.2. M-41884. 349. Jelentés, 1964. április 17.

49 == Szőnyei, 2012a: 362.

50 == Emellett a Szovjetuniót árulással vádoló kínai újságcikkek angol, francia, német és magyar nyelvű fordításait is tanulmányozhatta, mert ezeket egy 1964-es házkutatás során lefoglalta nála a rendőrség. Szőnyei, 2012a: 1042.

51 == Uo. 1036–1038, 1056.

Magyarországon „sokkal súlyosabban ítélik meg a kisebb-mértékű jobbra hajlást, mint a nagyobb balos túlzásokat”.⁵²

= = = Összegzés

Szekeres 1964-ig írt viszonylagos rendszerességgel jelentéseket az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről. Igaz, már 1962 májusában elkerült onnan a Petőfi Irodalmi Múzeumba,⁵³ de több egykori kollégájával tartotta a kapcsolatot, gyakran megfordult a pesti tudományegyetem bölcsészkarán is, így képes volt naprakész információkkal ellátni megbízóit. 1964 után viszont inkább az új munkahelyén dolgozó munkatársainak megfigyelésére koncentrált. Sosem írt önálló könyvet, német és cseh nyelvű irodalmat fordított egész élete során. Annál többet körmölt az állambiztonságnak: utolsó jelentését 1987-ben adta, M-dosszióját 1988-ban zárták le. Harminc éven át írt jelentései öt kötetet töltenek meg.⁵⁴ Az elmélyült tudományos munkához nem volt elég szorgalma, talán ezért is próbálta meg tehetségesebb kollégáit jelentéseivel lejáratni. Élete vége felé egyre inkább úrrá lett rajta a frusztráció, ami már fiatalon is jellemezte őt (erről volt felesége, Ormos Mária történész is beszámolt önéletrajzában).⁵⁵

Az MTA Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézete szépen fejlődött. Nemzetközi kapcsolatai bővültek: az irodalomtudomány külföldi eredményeinek hazai megismertetését jórészt a Ménesi úti kutatóhely vállalta magára.⁵⁶ Bár a pártszervek Szekeres László távozása után is törekedtek arra, hogy a hatalom teljesen alárendelődjön a kultúrpolitika mindenkori irányvonalának, ez Sőtér Istvánnak és befolyásos munkatársainak köszönhetően nem valósult meg. A nagy tekintélyű, jó pártkapcsolatokkal rendelkező tudósok – elsősorban Sőtér és Klaniczay – el tudták érni, hogy az Intézet falain belül megnyilvánulhassanak a legkülönbélebb vélemények.⁵⁷ Ez a szabad légkör nagyon jó hatással volt a tehetséges kutatókra. Az 1960-as években elkészült a marxista irodalomtörténetnek szánt hatkötetes szintézis (becenévén a Spenót), mely egyrészt megfelelt az állami kultúrpolitika igényeinek, másrészt egy színvonalas, mai napig használható munka lett. Az ideológiai igények alapján felállított Irodalomelméleti Osztály sem váltotta be maradéktalanul a pártállam kultúrpolitikusaik várakozásait: a munkacsoport a modern irodalmi gondolkodás ösztönzője lett, különféle irányzatok közös műhelyévé vált, a Kritika pedig a diktatúra körülményei között szabadabb véleménynyilvánításnak adott teret (nem véletlenül vették el 1971-től az Intézettől a lapot, és adták át Aczél György emberének, Pándi Pálnak).

52 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 350. Jelentés, 1964. április 17.

53 = = Rigó, 1966: 255.

54 = = Szőnyei, 2012a: 132.

55 = = Ormos, 2017: 186–187.

56 = = Szegedy-Maszák, 2011: 160.

57 = = Pomogáts, 1991: 232.

Természetesen a pártszervek sokszor bízták meg olyan feladatokkal a kutatóhelyet, mely aktuálpolitikai célokat vagy a hivatalos ideológiát szolgálta, s arra is volt példa, hogy bizonyos szerzők művei nem jelenhettek meg, az Irodalomtörténeti Intézet mégis a szabadabb légkörű, függetlenebb műhelyek közé tartozott.⁵⁸ Igaz, a nagy egyéni teljesítmények mellett akadtak olyan munkatársai is az intézménynek, akik tehetségükhöz képest viszonylag kevés publikációt hagytak hátra az évtizedek során, az Intézet tevékenységéről alkotott összkép mégis pozitívnak tekinthető.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.2. Munka dossziék
M-41884. „Sziklai Barna”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
288. f. MSZMP Központi Szervei
33. cs. Tudományos és Kulturális Osztály

=== Hivatkozott irodalom ===

Bodnár, 2000

Bodnár György: *Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet.*
Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Csáki–Kovács (szerk.), 1990

Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette: Csáki Judit, Kovács Dezső. Szépirodalmi–Szemtanú, Budapest.

Filep, 2006

Filep Tibor: A Polgár-dosszié. *Hitel*, 10. sz. 140–164.

Kósa (szerk.), 1995

Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995.

Szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Kósa László. A válogatásban közreműködött: Ress Imre. Eötvös Collegium, GIFT Kft., Budapest.

⁵⁸ === Bodnár, 2000: 17.; Simon, 2011: 367, 385. Lásd még: Őze, 2009: 97.

Ormos, 2017

Ormos Mária: *Remények és csalódások*. Kossuth, Budapest.

Óze, 2009

Óze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Hamvas Intézet, [Budapest].

Pál, 2022

Pál Zoltán: „Sziklai Barna” jelentései az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről (1958–1964) I. rész. *Betekintő*, I. sz. 89-119.

Péter (főszerk.), 2000

Új magyar irodalmi lexikon. Második, javított, bővített kiadás.
Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai, Budapest.

Pomogáts, 1991

Pomogáts Béla: *Noé bárkája. Tanulmányok és vallomások*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Rigó, 1966

Rigó László: Az Intézet tíz évének (1956–1965) főbb eseményei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–2. sz. 251–254.

Simon, 2011

A Nagyboldogasszony úttól a Ménési útig. Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből. Írta és a dokumentumokat sajtó alá rendezte Simon Zsuzsanna. Nap, [Budapest].

Szegedy-Maszák, 2011

Szegedy-Maszák Mihály: *Az újraolvasás kényszere*. Kalligram, Pozsony.

Szőnyei, 2012a

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Noran, Budapest.

Szőnyei, 2012b

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 2. kötet. Noran, Budapest.

Kulcsszavak

=====

értelmiség, tudomány, ügynöki hálózat

/ Agent Reports from the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences (1958–1964) /

The article introduces the early history of the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences based on state security documents. Literary historian László Szekeres worked in the institute in the first years of the Kádár Era. The Political Investigation Department recruited him to be an agent on 4 May 1957 by using compromising data. Szekeres joined the Institute of Literary History in 1958 and wrote reports under the alias “Barna Sziklai” about his colleagues to the political police. Persons he reported about included István Sőtér, Tibor Klaniczay, József Szauder, Sándor Fekete, Endre Gerelyes, Miklós Szabolcsi, József Béládi, Mihály Czine, György Bodnár, Ambrus Oltványi, Sztoján Vujicsics D., Béla Pomogáts, etc. The documents he wrote provide an insight into the everyday life of the institute, the debates and conversations of the scholars who were working there. As the Institute of Literary History was an important institution of the intellectuals of Budapest and one of the most significant research centres of Hungarian literary historians, a detailed analysis of Sziklai’s reports can contribute to having a better knowledge of the history of humanities intellectuals in the Kádár Era.

= Kitekintő =
////////////////////

===== *Krajcsír Lukács* =====

/// „Kalapács” otthonkában – avagy a Londont Prágára cserélő brit „aktivista” története

„Hidegháborús kém” volt a munkáspárti aktivista; *Áruló fejkendőben; Kalapács ügynök: egy nagyon szokatlan prozovjet hidegháborús kém* – ilyen és ehhez hasonló címek járták be a brit sajtót 2008 novemberében. A bulvár- és álhírek miatt sokszor jogosan kárhóztatott *Daily Mail* hozta nyilvánosságra, hogy az egykori munkáspárti aktivista, Cynthia Roberts a hidegháború utolsó éveiben Prágába költözött, és valójában Nagy-Britannia ellen folytatott kémtevékenységet. Mrs. Roberts előbb Kilburn, majd Hammer (Kalapács) néven írta jelentéseit a csehszlovák állambiztonságnak (*Státní bezpečnost / StB*) – ők pedig igencsak nagyra becsülték a nő tudását és a szocializmus iránti elkötelezettségét. A cikkek a cseh Állambiztonsági Iratok Levéltárában (*Archiv bezpečnostních složek / ABS*) fellelhető, a titkosítás alól feloldott dokumentumokra hivatkoztak. Az újságírók megkeresték az érintett személyt is. Cynthia Roberts éppen a szemetet vitte ki a prágai lakásából, amikor megállították kérdéseikkel. „*Nem akarok Önökkel beszélni. Nem akarok a médiának nyilatkozni*” – válaszolta az akkor 72. életévét betöltő nyugdíjas. Miután az újságírók szembesítették néhány általa készített jelentés másolatával, csupán annyit közölt, hogy „*Nincs mit mondanom. Nem voltam kém.*” Rákérdeztek arra is, hogy vajon miért nem tér vissza a szigetországba? Talán fél attól, hogy a bíróság elé kerül? „*Nincs vitám Britanniával. Sajnálom, de semmit nem fogok önöknek mondani*” – szögezte le a nő, és visszament a lakásába.¹

Vajon a brit sajtó a valóságot mutatta be? Cynthia Roberts valóban kém volt? Eredetiek voltak-e az idézett dokumentumok? Vagy az egész a Munkáspárt lejáratását szolgálta? A megszerzett információkat csak arra használták, hogy az akkori munkáspárti politikusokat nehéz helyzetbe hozzák, amikor az egykori aktivistájuk „árulásáról” kérdezték őket?

¹ = Lewis, Jason: The Traitor in a Headscarf: How Czech spy Agent Hammer worked secretly inside Parliament for years. *Daily Mail*, 2008. november 16.

A kérdések megválaszolásához elengedhetetlen az ABS-ben megtalálható levéltári dokumentumok felkutatása és feldolgozása. A kutatás időszakában nem volt fel-lelhető olyan angol vagy cseh/szlovák nyelvű szakcikk, amely kizárólag az egykori munkáspárti aktivista kémtevékenységével foglalkozott volna, ezért a tanulmány kevésbé az angol, a cseh és a magyar szakirodalomra támaszkodik, az információk túlnyomórészt primer forrásokon alapulnak. Ez az írás nem kizárólag Cynthia Roberts életét és tevékenységét ismerteti, hanem kitér a londoni csehszlovák rezidentúra 1980-as évekbeli működésére is. Ennek tükrében érthető meg igazán, hogy az StB számára miért számított Kilburn/Hammer „különleges fogásnak”. A cseh nevek és kifejezések mindenhol az eredeti formájukban szerepelnek, ami bevett gyakorlat a magyarországi Csehszlovákia-kutatásokhoz köthető publikációkban.

= = A londoni csehszlovák rezidentúra helyzete 1986-ban és 1987 elején

A csehszlovák állambiztonság a londoni rezidentúráját éveken át a legjobb, legaktívabb, legeredményesebb és legfontosabb rezidentúrái közé sorolta. Mint ahogyan azonban az 1980-as évek második felének összefoglalóiból olvasható, „romló tendenciát mutatott”, már-már „átlag alatti teljesítményt” nyújtott.² Miképp azt az 1987 közepén készített jelentés ismeretlen szerzői megjegyezték, az ilyen gyenge minőségű munkára nem lehet kifogás az „alacsony létszám”, ugyanis a londoni csehszlovák nagykövetségen működő rezidentúra a „legnépesebbek” közé tartozott. Az illegális hálózat működtetéséről a Belügyminisztérium alá tartozó Nemzetbiztonsági Testület (*Sbor národní bezpečnosti, SNB*) Hírszerző Főcsoportfőnökségének (*Hlavní správa rozvědky*, továbbiakban 1. Főcsoportfőnökség) tizenkét tisztje gondoskodott: ebből hárman a 26. (külföldi kémelhárítással foglalkozó), hárman a 31. (a csehszlovák emigrációval és az ideológiai felforgatókkal foglalkozó), ketten a 42. (a NATO nyugat-európai tagállamaiban végzett nem katonai jellegű hírszerzéssel foglalkozó), ketten az 50. (rejtjelezéssel, futárszolgálatlaltal és telekommunikációval foglalkozó), valamint ketten a 69. (tudományos-technikai kérdésekkel, ipari kémkedéssel foglalkozó) osztályoknak voltak a tagjai.

Az StB központjának összegzése a londoni rezidentúrán dolgozókról:³

2 == ABS. I. S-SNB. 42. A – 00036/42–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn po linií 42. odborů. 1987. május 22.

3 == A táblázat két jelentésben található információk alapján készült: ABS. I. S-SNB. 5/87–2. Podklad pro štáb NS. London, 1987. május 13. és ABS. I. S-SNB. 10. A – 0051/410–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn. Prága, 1987. június 11.

Fedőnév	Osztály	Szolgálat kezdete	(Fedő)foglalkozás	Jellemzés (pozitív, negatív tulajdonságok)
„Jirák”	26	1984.07.19.	technikus	megbízható, megfelelő technikai ismeretek, jó kapcsolattartó (főleg a fiatalabb alkalmazottakkal)
„Dymič”	26	1986.06.01.	III. titkár a nagykövetségen	„legaktívabb és legjobb operatív dolgozó”, kezdeményező, következetes; vakmerő és rossz kapcsolatok a csehszlovák kolónia más tagjaival
„Axler”	26	1987.05.21.	III. titkár a nagykövetségen	–
„Vozňák”	31	1981.07.21.	III. titkár a nagykövetségen	„legaktívabb és legjobb operatív dolgozó”
„Mitáš”	31	1984 júliusától	referens	megbízható, pontos, következetes, jól felkészült; nem önálló, nincsenek saját ötletei
„Zach”	31	1986.09.01.	III. titkár a nagykövetségen	jó operatív munka, jól fordít, felelősségteljes hozzáállás
„Rokos”	42	1984.08.31.	gazdasági elemző	felkészült, jó elemzőképesség, sokat dolgozik; felületesség, következetlenség, „kifogások keresése megoldás helyett”
„Blažej”	42	1985.06.01.	III. titkár a nagykövetségen	jól felkészült, következetes, jó oktató és végrehajtó; heves természetű, rossz kapcsolatok a csehszlovák kolóniával; nem sok erőt ölt a feladatok végrehajtásába, „leggyengébb operatív dolgozó”
„Hušek”	50	1986.10.01.	rádiókezelő	konfliktuskerülő, szerény, feladatokat pontosan és jól látja el
„Huml”	50	1986.07.03.	rejtjelező	pontos és jó munka, tekintélynek számít az alkalmazottak körében
„Legát”	69	1986 januárjától	II. titkár a nagykövetségen	jó elemzőkészség, következetes; „leggyengébb operatív dolgozó” – hazahívták 1987 őszén
„Roman”	69	1986 októberétől	gazdasági elemző	jól felkészült; határozatlan

Habár az összefoglalóban nem tettek említést belső konfliktusokról, és senki ellen nem kellett fegyelmi eljárást indítani, a *Kachlíkárnában*⁴ korántsem voltak elégedettek a rezidentúra személyzetével. Dacára annak, hogy Nagy-Britannia mennyire fontos szerepet töltött be a „kapitalista világban”, és a Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) a konzervatív Thatcher-kormányt a legnagyobb ideológia/politikai/gazdasági és katonai ellenségei közé sorolta, mégsem a kipróbált, több éves gyakorlattal rendelkező ügynökeiket küldték Londonba – helyettük a frissen végzett kadéto-
k mentek „tapasztalatot szerezni”. Ráadásul, összehasonlítva a más országokban működő csehszlovák rezidentúrák „újoncaival”, a Nagy-Britanniában dolgozók jelentős lemaradást mutattak egyes területeken, mint a pontos adminisztratív munka, kapcsolatépítés, nyelvismeret, saját ötletek. A táblázatból szintén kiolvasható, hogy egyes hosszabb ideje ott dolgozó állambiztonsági tisztelnél problémák merültek fel, miközben a főbb feladatok és célok az 1980-as évek eleje óta szinte alig változtak.⁵

- a) Nagy-Britannia belpolitikájának jellemzése, a konzervatív Thatcher-kormány Egyesült Államokkal (különösen Ronald Reagannal) fenntartott kapcsolatainak elemzése és a NATO-hoz való brit katonai hozzájárulás ismertetése. Ide tartozott a brit–japán és brit–kínai kapcsolatokról szóló dokumentumok beszerzése is.
- b) Adatok gyűjtése a szigetország nukleáris támadó és védelmi képességeiről (főleg az 1980-ban indult Trident-rendszerről), valamint a Nagy-Britannia területén tárolt amerikai nukleáris és cirkálórakétákról.⁶ Ennek keretében vizsgálták egy esetleges, a CSSZK (Csehszlovák Szocialista Köztársaság) és a keleti blokk ellen indított nukleáris rakétatámadás lehetőségeit és potenciális célpontjait.
- c) A csehszlovák rezidentúra által „megfelelőnek” ítélt brit állampolgárok nyilvántartása, jellemzése, ellenőrzése és beszerzése. Elsősorban olyan személyekre összpontosítottak, akik közvetlenül vagy közvetve hozzájuthattak a titkos, az StB számára érdekes dokumentumokhoz vagy információkhoz.
- d) A Nagy-Britannia területén működő csehszlovák diplomácia intézményeinek és az itt élő/tartózkodó közösség védelmének megerősítése.

4 = = A cseh szlengben így nevezték az Állambiztonság Bartolomějská utca 14. szám alatt lévő központját.

5 = = ABS. I. S-SNB. 10. A – 0051/410–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn. 1987. június 11.

6 = = 1980 januárjában a NATO bejelentette, hogy 160 amerikai cirkálórakétát (Pershing-II) telepít Nagy-Britanniába, válaszként arra, hogy a Szovjetunió SS-20-as rakétákkal helyettesítette az elavult SS-4-et és SS-5-et. Egy évvel később a Thatcher-kormány megállapodott a Reagan-adminisztrációval arról, hogy Trident-II (D5) közepes hatótávolságú, több robbanófejjel ellátott és pontosabb rakétákat telepítenek a szigetországba, és segítenek a Polaris-rendszer leváltásában. Aldous, 2019: 64–66.

- e) Tudományos-technikai hírszerzés a brit katonai, nemzetgazdasági és élelmiszeripari programokban.
- f) Információk gyűjtése a szocialista államokkal és a kommunista ideológiával szemben ellenséges magatartást tanúsító, vezető beosztásban lévő személyeknek a „béketábor tagjait” érintő terveiről, szándékairól, céljairól, valamint a Csehszlovákia belső ellenzékével fenntartott kapcsolatairól – ez utóbbi esetében a *Charta 77* mozgalom aláíró értelmiségének és a keresztény felekezetek vezetőinek esetleges brit kapcsolataira kellett koncentrálni.
- g) Működőképes és hatékonyak tűnő javaslatok készítése az operatív akciók végrehajtására – elsősorban az Egyesült Államok brit szövetségei ellen. Ezzel párhuzamosan pozitívan befolyásolni Nagy-Britannia „haladó gondolkodású” értelmiségét és csoportjait (leginkább a nukleáris lefegyverzésért küzdő béke-mozgalmakat), hogy szólaljanak fel az amerikai atomtöltetek nagy-britanniai jelenléte ellen, és gyengítsék az angolszászok közötti „különleges kapcsolatot”.

Az összefoglaló jelentésben különösen aggasztónak találták a rezidentúra biztonsági helyzetét: a brit kémelhárítás nagy múlttal és sok tapasztalattal rendelkezett, tagjai türelmesek voltak, és hosszú távra terveztek, országszerte széles hálózatot működtettek, és munkájukat a legmodernebb követő és megfigyelő eszközök segítették.⁷ A csehszlovák rezidentúra alkalmazottai („Dymič”, „Rokos”, „Roman”, „Vozňák” és „Zach”) említették, hogy 1986 novemberétől intenzívebb megfigyelést folytattak ellenük. Közülük is „Dymič” „esztébák” (*estébák*)⁸ irányába tapasztalták a „legnagyobb érdeklődést” – zaklató telefonhívásokat kapott, és betörték a lakásába. Ugyanakkor csak egyetlen esetben (1986 novemberében) került sor közvetlen érintkezésre, de akkor is csak az StB-nek jelentő „Douda” fedőnevű diplomatát keresték fel egy meg nem nevezett brit „speciális szolgálat” tagjai, de ő elutasította a beszélgetést, és komplikáció nélkül elhagyta Londont.⁹

A prágai központ felhívta a figyelmet arra, hogy a két évvel korábban végrehajtott *Hora* (Hegy) akció következményei még mindig érezhetőek. Ezt a műveletet az StB még 1984 elején indította el, mivel árulás gyanúja merült fel az 1979 óta a londoni rezidentúra 26. osztályán dolgozó – és munkájából kifolyólag a helyi hatóságokkal gyakran érintkező – Bohumír Šeda („Maňák”) őrnaggyal szemben. A kémelhárítót azzal vádolták, hogy a találkozók során a csehszlovák állambiztonság akcióiról, „tit-

7 = = A brit hírszerző és kémelhárító szervekről bővebben olvasható magyarul: Pál, 2017: 5–30.

8 = = A cseh/szlovák szlengben így nevezték az állambiztonságiakat, amelyet az StB rövidítésből képeztek: egyes számban *estébák*, többesben *estébáci*.

9 = = ABS. I. S-SNB. 10. A – 0051/410–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn. Prága, 1987. június 11.

kos együttműködőről/munkatársairól” (*tajný spolupracovník, TS*),¹⁰ valamint a rezidentúráról szóló információkat adott át a brit Special Protection Groupnak.¹¹ 1984. október 4-én a dél-csehországi Příbramban működő Felsőbb Katonai Bíróság Šedát 20 év börtönre, rangjának és kitüntetései megfosztására és teljes vagyonelkobzásra ítélte – majd 1990 márciusában Václav Havel köztársasági elnök amnesztiában részesítette.¹² A cseh történetírásban mind a mai napig komoly vita tárgya, hogy Šeda valóban kettősügynök volt-e, mert a motivációja még mindig nem egyértelmű.¹³

A *Hora* következtében az StB komoly változtatásokat (szerkezeti, a rezidentúra tagjainak fokozatos lecserélése, korábbi protokollok felülbírálása, egyes operatív akciók felfüggesztése vagy egyenesen leállítása, közvetlen „ellenőrök” kiküldése a *Kachlíkárkánból*) hajtott végre, így a csehszlovákoknak 1987 közepére mindösszesen tizennyolc „titkos együttműködője” maradt.¹⁴ Ráadásul ezek között is csupán egy „megbízható kapcsolat” (*důvěrný styk, DS*)¹⁵ és két ügynök (*Agent, A*) akadt, a töb-

10 = = Az StB-ben összefoglaló néven titkos együttműködőnek (TS) neveztek minden olyan külföldi vagy csehszlovák állampolgárságú személyt, aki rendszeresen vagy alkalmanként, de az Állambiztonságnak dolgozott. Közvetlenül vagy titkos módon kerültek kapcsolatba az StB-vel, és a szervezet igényeinek és szándékainak megfelelően tevékenykedtek odahaza és/vagy külföldön. A kooperáció alapja és jellege szerint csoportosították őket. 1945 és 1989 közötti több alkalommal módosították a besorolásukat, az együttműködés szintjének megnevezését és a feladatköröket. A tanulmány az 1978–1989 közötti időszak gyakorlatát vette alapul, amikor a TS-nek négy fő kategóriája létezett (a szakmai minősítés alapján a legalacsonyabbtól a legmagasabbig): megbízott (*důvěrník*), ideológiai együttműködő (*ideový spolupracovník*), megbízható kapcsolat (*důvěrný styk*), ügynök (*agent*).

11 = = Běloušek, 2009: 250.

12 = = Tomek, 2006: 166.

13 = = Az egyik nézet szerint az volt, és a brit szolgálatok szándékosan áldozták be, mert így akarták megvédeni a londoni rezidentúrán levő legfontosabb ügynököket, a 42. osztályon dolgozó Vastimil Ludvík (Pantůček) alezredest. Ő volt az StB utolsó „diszsidense”, aki 1988-ban az Új-Delhiben működő csehszlovák rezidentúrát elhagyva, az MI6 segítségével Nagy-Britanniába menekült. Tomek 2006, 166–167. Ellenben Daniel Běloušek történész a Ludvíkkal 2009-ben készített interjújára hivatkozva azt írta a tanulmányában, hogy Šeda nem dolgozott a brit titkosszolgálatoknak (valójában a britek sem értették a hirtelen hazarendelését), a prágai kihallgatás során tett vallomását pedig erős nyomás alatt tette. Běloušek, 2009: 252.

14 = = ABS. I. S-SNB. 10. A – 0051/410–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn. 1987. június 11.

15 = = A „megbízható kapcsolat” (DS) tudatosan működött együtt, rendszertelenül adott át különböző minőségű információkat. Rendszerint valamilyen anyagi ellenszolgáltatás vagy ideológiai motiváció alapján dolgozott az StB-nek. Operatív műveletekben nagyon ritkán vett részt, és a kapcsolattartás bármilyen közvetítő technológia nélkül zajlott. Külföldi állampolgárok is lehetek megbízható kapcsolatok. Bizonyos feltételek (fegyelem, megbízatások pontos végrehajtása, külföldi lelepleződések elkerülése stb.) teljesítését követően előléptethették őket ügynököknek.

bi viszont az „ideológiai együttműködő” (*ideový spolupracovník, IS*)¹⁶ kategóriájába tartozott. Tovább rontotta a rezidentúra helyzetét, hogy 1986-ban olyan aktív és korábban hasznosnak minősülő TS-sel szakadt meg hirtelen a kapcsolat, mint „Felix”, „Teta” (Nagynéni) és „Silo” (Siló). A beszerzések és a kompromittálások terén pedig csak kudarcokat könyvelhettek el, amelyet azzal magyaráztak, hogy a „*bezárkózás, relatív hűvösség és erős nacionalista, már-már sovinszta megnyilvánulás*” jeleit tapasztalták, amikor az angolok csehszlovák állampolgárokkal találkoztak.¹⁷

Az évértékelő jelentés szerint a rezidentúra az operatív műveletek területén bizonyult a leggyengébbnek: az 1985. december 1. és 1987. április 30. között végrehajtott tizenegy akcióból öt – az *Aspen, Čaj* (Tea), *Long, Mapa* (Térkép) és *Úrok* (Kamat) – nemcsak totális kudarccal végződött, hanem egyben komoly szervezési hiányosságokra hívta fel a figyelmet. Bár az állambiztonságiak kihasználták a hamis dokumentumok, álhírek, szórólapok, zaklató telefonhívások és anonim fenyegető üzenetek jelentette „előnyöket”, és „bőségesen alkalmazták” a rendelkezésükre álló technikai eszközöket (például kamerák, számítógépek), de ennyiben ki is merült a tevékenységük. Ugyanakkor a központ felhívta a figyelmet arra, hogy a közeljövőben „*két igazán nagy jelentőségű intézkedésre*” fog sor kerülni. A tervezett akciókban a rezidentúra számított a Csehszlovákiában élő legfontosabb „*Nagy-Britannia-szakértő*” segítségére is: az SNB Kémelhárító és Külső Ellenség Elleni Harc Főcsoportfőnökség (*Hlavní správa kontrarozvědky a boj proti vnějšímu nepříteli*, a továbbiakban II. Főcsoportfőnökség) alkalmazásában álló Kilburnre.¹⁸

== A kapitalizmus vereségéért

Cynthia Roberts 1936. december 11-én született Nagy-Britannia fővárosától körülbelül ötven kilométernyire délkeletre fekvő Maidstone kisvárosban. A szülők állami tisztségviselők voltak, az édesapa börtönben dolgozott. Cynthia fiatalkori éveiről a csehszlovák belügyi és a brit sajtóforrások viszonylag keveset beszéltek: például egy meg nem nevezett intézményben kezdte el a felsőfokú tanulmányait, de azokat már nem fejezte be. Azt sem tudni, hogy pontosan mikor ment hozzá az 1921. október 5-én született és fotósként dolgozó Denis Robertshez. Arról sincs információ, hogy mikor

16 == Az „ideológiai együttműködő” (IS) közvetlen kapcsolatban állt a tartótisztjeivel, és mindenben követnie kellett az utasításokat. Csak csehszlovák állampolgárok lehettek IS-ek, akik elkötelezettek voltak a szocialista rendszer és a kommunizmus eszméje iránt – a párttagság nem egy esetben egyenesen követelmény volt, de szigorúan kikötötték, hogy nem lehet a nomenklatúra tagja vagy tisztségviselő. Külföldön csak a diplomatákat, kereskedelmi kirendeltségen dolgozó üzletembereket vagy a csehszlovák kolónia tagjait lehetett IS-ként alkalmazni. Az ideológiai együttműködők a képességeiknek, lehetőségeiknek, végzettségüknek megfelelő feladatokat kaptak, de nagyjából ők voltak a lakásgazdák és a személyi postaládák is.

17 == ABS. I. S-SNB. 5/87–2. Podklad pro štáb NS. 1987. május 13.

18 == ABS. I. S-SNB. 10. A – 0051/410–87. Hodnocení a rozbor práce rezidentury Londýn. 1987. június 11.

költöztek a londoni Roehamptonban fekvő, Clarence úti házba. Mrs. Roberts a Munkáspárt színeiben indult az 1979-es választásokon, de nem került be a Képviselőházba. Azonban ez egyáltalán nem vetett véget a politikai pályafutásának, mert 1980-ban csatlakozott a *Munkáspárti Akció a Békéért* (*Labour Action for Peace, LAP*) nevű békemozgalomhoz. A szervezet titkárnője lett, és munkáját elsősorban William McKelvey (1979 és 1983 között Kilmarnock munkáspárti képviselője) parlamenti irodájában végezte.¹⁹ Leginkább publikációs tevékenységet folytatott: írásai elsősorban a Nyugat és Kelet közötti együttélés lehetőségeiről, a SALT-II-es megállapodásról és a nukleáris leszerelésről szóltak. Életének korai szakaszáról és aktivista tevékenységéről alig áll rendelkezésre biztos adat. Mindössze annyit közöltek a brit sajtóban, hogy 1983 decemberében Robin Cook (1997-től és 2001-ig külügyminiszter) és Gavin Strang (1997 és 1998 között közlekedésügyi miniszter) munkáspárti képviselőkkel együtt Moszkvába utazott.²⁰ 1985-ben a férjével együtt egy közös monográfiát adtak ki, amely a *How to secure peace in Europe* (Hogyan biztosítsuk a békét Európában) címet viselte.

A könyv, ahogyan az aktivista néhány korábbi cikke, felkeltette a csehszlovák *Orbis Sajtóügynökség* (*Tisková Agentúra, TA*) figyelmét is.²¹ A kiadó megkereste a nőt, és felajánlotta neki, hogy legyen az angolszász ügyekkel foglalkozó osztály vezetője. Mrs. Roberts nem sokat töprengett az állásajánlaton: 1985. október 19-én már a Prága 5. kerületében található Porovského (ma Fantova) utca egyik panelházában lakott. Ráadásul az egész családját magával vitte, vagyis a férjén kívül az 1966. december 11-én született Maryt és az 1969. január 28-án világra jött Christophert is. A lányt beírták a Károly Egyetem Orvosi Karára, a fiú – az édesanyjával együtt – a *TA Orbis*-ban dolgozott, ahol elemzői és szerkesztői feladatokat végzett, illetve a helyi futballcsapatban

19 = = 1940-ben hat aktivista alapította a LAP-ot – az alapítók között volt George Lansbury munkáspárti képviselő is. A hidegháború során a politikájuk központi elemét a nukleáris leszerelés és a más békemozgalmakkal való együttműködés képezte. A Trident-program egyik legnagyobb ellenzői közé tartoztak, követelték az amerikai atomfegyverek brit területekről történő eltávolítását, valamint a NATO közepes és rövid hatótávolságú rakétáinak leszerelését.

20 = = Lewis, Jason: The Traitor in a Headscarf: How Czech spy Agent Hammer worked secretly inside Parliament for years. *Daily Mail*, 2008. november 16.

21 = = A TA Orbis létrehozását még 1973. február 2-án rendelte el a CSKP Központi Bizottsága, de csak 1977. július 1-jétől kezdte meg a működését. A Csehszlovák Hírügynökség (Československá tisková kancelář, ČTK) mellett létező TA Orbis felelt a csehszlovák újságok, magazinok, könyvek és más propagandatermékek lefordításáért, valamint kapcsolatokat tartott fenn a keleti blokk kívüli, CSZSZK-val „baráti viszonyt ápoló” hírügynökségekkel és kiadókkal. Ezzel párhuzamosan lefordították a nemzetközi – főleg az angolszász, francia, német – baloldali irodalom megfelelőinek ítélt írásait. Olyan lapokat indítottak a külföldi, elsősorban a nyugati olvasóközönség számára, mint a Socialistické Československo (Szocialista Csehszlovákia), a Československý svet (Csehszlovák Világ) vagy a Vítáme Vás v Československu (Üdvözljük Önt Csehszlovákiában). Trunečková, 2015: 28.

játszott.²² Az édesapa állás nélkül maradt és a hobbijának élt (fényképészet), miközben folyamatosan járt a külföldi állampolgárok számára szervezett cseh nyelvórákra. Cynthia nővére és szülei továbbra is a szigetországban maradtak, de nem szakították meg egymással a kapcsolatot.

Nincs arra vonatkozó forrás, hogy a nő pontosan mit csinált az *Orbis*-nál vagy hogy mennyire voltak elégedettek vele a kiadónál. Azt sem lehet tudni, hogy pontosan mikor került közvetlen kapcsolatba az StB-vel. Az ABS iratai között Cynthia Roberts neve legegyszerűbben egy 1986. április 2-én kelt javaslaton bukkant fel, amelyet az SNB II. Főcsoportfőnökségének 3. osztályán (3 *odbor*²³) szolgálatot teljesítő Václav Wallis („Jašek”) őrnagy írt. Szerinte a nő alkalmas lehet a „*brit különleges szolgálatok kérdésköréhez*”. Szintén ebben a dokumentumban szerepelt először az egykori aktivista fedőneve, amelyet London egyik negyedéről, Kilburnról kapott.²⁴ Az viszont már csak egy későbbi jelentésből tudható meg, hogy a nő még a brit fővárosban találkozott először a csehszlovák őrnaggal. Sőt, név szerint ismerte Wallist, igaz, úgy tudta, hogy az „esztébák” a csehszlovák nagykövetség egyik diplomatája.²⁵

Az első nyílt kapcsolatfelvételt 1986. június 9-én került sor. Miután Wallis és társa, Zbynek Kvíčala („Holý”)²⁶ hadnagy a jelentésben meg nem nevezett nyilvános helyen újra megbizonyosodott Mrs. Roberts „*bizalmáról, nyíltságáról és a szocializmus iránti elkötelezettségéről*”, a két ügynök felfedte a valódi kilétét, és felajánlotta az StB-vel való együttműködés lehetőségét. Körülbelül ötezer csehszlovák koronányi jutalmat ígértek az egykori aktivistáknak, amely majdnem kétszerese volt a csehszlovák átlagfizetésnek.²⁷ A találkozó után Kvíčala és Wallis igencsak elégedettnek tűnt Mrs. Roberts „*spontán és lelkes*” megnyilvánulásaitól és az általa elmondott információktól, s a „titkos együttműködésre jelölt” (*Kandidát tajné spolupráce, KTS*) kategóriába sorolták.

„Kilburn” és tartótisztjei 1986 decemberéig mintegy 19 alkalommal találkoztak egymással, találkozóikon leginkább Nagy-Britannia belpolitikai problémáit és a nyugati békemozgalmak helyzetét vitatták meg. Az asszony az egyik összejövetelel elmondta, hogy a brit kémelhárító szervek beépültek az angliai békemozgalmakba, ezért ő is a célkeresztjükben lehet. Ez korántsem aggasztotta a *Kachlíkárnat*. Pont ellenkezőleg: „Kilburn” ez irányú tapasztalatait a csehszlovák kémelhárítás hasznosnak ítélte, amelyek felhasználásával el lehet kerülni, hogy a nyugat-európai országban lévő „megbízható kapcsolataikat” felfedezzék.

22 = = A brit sajtó szerint Mary 2007-ben ismeretlen körülmények között elhunyt. Christopher 2008-ban ismét Nagy-Britanniában élt.

23 = = A kémelhárítás 3. osztálya Nagy-Britanniára, Franciaországra és más nyugat-európai NATO-tagállamokra szakosodott.

24 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. Návhr. Prága, 1986. április 2.

25 = = Uo. Memorandum. Prága, 1986. december 27.

26 = = A *holý* szónak több jelentése van a cseh nyelvben: kopasz, meztelen, tiszta, csupasz, pusztá.

27 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. Memorandum. Prága, 1986. december 27.

Ebből kifolyólag a vezetés a nőt operatív műveletekre és a „mélyebb együttműködésre” egyaránt alkalmasnak találta. Mrs. Roberts 1987. április 13-án 16 óra 15 perckor a Slezké utcában ismét találkozott Kvíčálával, majd innen autóval együtt elhajtottak a „Balt” fedőnevű konspirációs lakáshoz (*konspirační byt, KB*). A hadnagy azzal indokolta a bizalmas találkozót, hogy „Kilburn” tartson beszámolót a csehszlovák hírszerzés által „Sako” (Kabát) kódnévvvel illetett Margaret Thatcherrel kapcsolatos anyagok állapotáról. Amikor megérkeztek a KB-be, ott már Wallis várta őket. „Kilburn” először a családjáról, a kiadónál végzett munkájáról és a lakhatással kapcsolatos nehézségekről (például Robertsék eredetileg csak három évre kapták meg a tartózkodási engedélyt) beszélt, de ezzel párhuzamosan többször tanúbizonyságot tett a CSSZK, a Szovjetunió és az egész szocializmus iránt érzett feltétlen hűségéről. Ezután rátértek a „Sako”-ról készült anyagokra: „Kilburn” biztosította a tartótisztjeit arról, hogy lényegében készen van vele, pár hibát kell még kijavítania, és csak le kell gépelnie a gondolatait. Az állambiztonságiak elégedettségüket fejezték ki a Mrs. Roberts által elvégzett minden addigi munkával kapcsolatban, és felajánlották, hogy *„érdekkükben áll magasabb szintre emelni az együttműködést”* – vagyis megkaphatja az ügynök minősítést, ami egyben azt jelentette, hogy azonnal átugorja az összes alacsonyabb (ideológiai együttműködő, megbízható forrás stb.) kategóriát.²⁸ Ő azzal a magyarázattal fogadta el, hogy *„így kinyilvánítja a szocializmus iránti elkötelezettségét és hozzájárulását a kapitalizmus vereségéhez”*, majd írt egy nyilatkozatot az önkéntes együttműködésről.²⁹ Továbbra is Kvíčálával és/vagy Wallisszal kellett tartania a kapcsolatot, legalább havonta egyszer találkoznia kellett egyikőjükkel. Sürgős esetben egy megadott telefonszámot kellett felhívnia, és a visszajelzés után azt kellett válaszolnia, hogy *„Václav üdvözlését küldi”*.³⁰ A találkozó végén a tiszték azzal a kéréssel fordultak Cynthiához, hogy – a személyazonosságá-

28 == A „megbízható kapcsolat” (DS) rendszertelenül adott át különböző minőségű információkat, amihez az elemzők gyakran fenntartásokkal álltak hozzá. A külföldi állampolgárságú DS-ek rendszerint valamilyen anyagi ellenszolgáltatásért vagy ideológiai okokból kifolyólag működtek együtt az StB-vel, de operatív műveletekben nagyon ritkán vehettek részt. Viszont nagyobb szabadságot élveztek az ügynököknél és olyan „legendát” gyártottak köréjük, hogy legalísiman kerülhessenek közvetlen kapcsolatba csehszlovák állampolgárokkal.

Az „ideológiai együttműködő” (IS) a DS-nél alacsonyabb együttműködési fokot jelentett. Közvetlen kapcsolatban állt a tartótisztjeivel, és mindenben követnie kellett az utasításait. Elsősorban csak a csehszlovák állampolgárok, a külföldön dolgozó csehszlovák diplomaták vagy azok a csehszlovák közösség tagjai lehetek ideológiai együttműködők, akik elkötelezettek voltak a szocialista rendszer és a kommunizmus eszméje iránt. Rendszeresen tartották a kapcsolatot a tartótisztjeikkel, és minden utasítást végre kellett hajtaniuk. Az ideológiai együttműködők a képességeiknek, végzettségüknek megfelelő feladatokat kaptak.

29 == ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. Záznam o ziskání ke spolupráci. 1987. április 15.

30 == Uo.

gának titokban tartása érdekében és összhangban az új státuszával – válasszon egy új fedőnevet; ő az angol „Hammer” (Kalapács) mellett döntött.³¹

= = = Kalapács jelentései – jellemrajzok

Habár az ABS-ben fellelhető iratok szerint Cynthia Roberts munkájának nagy részét a brit belpolitikáról és egyes közéleti személyiségekről készített elemzések teszik ki, ebben a témában mindösszesen csak két iratsorozat került el a megsemmisítést. Az egyik a brit békemozgalmakról és annak vezetőjéről szóló írásokat, a másik pedig David Mellor külügyi államminiszterről készített jellemrajzokat tartalmazza – mindkettő nagyrészt angol nyelven maradt fenn, egy rövid cseh nyelvű összefoglalóval ellátva.

Legelőször az Európai Nukleáris Leszerelés (*European Nuclear Disarmament, END*) nevű békemozgalomról készült elemzés kerül görcső alá, amelynek tagjai „Konvenciók” néven a leszereléssel és az enyhüléssel kapcsolatos konferenciákat szerveztek, médiában szerepeltek, cikkeket és tanulmányokat írtak, valamint demonstrációkat tartottak.³² Ez a szervezet elsősorban Nagy-Britanniában tett szert nagy népszerűsége: csak 1985-ben ötszázán csatlakoztak hozzá, és nemcsak a Munkáspártból vagy a Szociáldemokrata Pártból (*Social Democratic Party*), de még a Konzervatív Pártból is. Habár sok esetben együttműködtek az 1957-ben alapított Kampány a Nukleáris Leszerelésért (*Campaign for Nuclear Disarmament, CND*) mozgalommal, annak kommunista és Kreml-barát vonala gyakran bírálta az END-t, amiért a keleti blokkal szemben kritikus hozzáállást tanúsított. Ebből kifolyólag a szocialista országok számára az END potenciális veszélyforrást jelentett: egyrészt sikeres szovjetellenes propagandakampányt tudott folytatni a baloldali körökben, másrészt komoly riválisa volt a keleti blokk által közvetve vagy közvetlenül támogatott nyugat-európai békemozgalmaknak.

31 = = A vizsgált levéltári forrásokban Cynthia Roberts esetében egyszer sem tüntették fel az ügynök minősítést. Ugyanakkor az ABS weboldalán megtalálható, a cseh-szlovák állambiztonság munkatársainak és „titkos együttműködőinek” névsorát és egyes személyes adatait tartalmazó adatbázisában (<https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/> [utolsó megtekintés: 2022. május 18.]) a Hammer mellett egy „A” betű szerepelt, ami az ügynököt jelenti. Az egyik oszlopban feltüntették a „KTS”-ből „A”-ba való áthelyezés hivatalos dátumát is: 1987. május 26.

32 = = A hivatalosan 1980-ban létrejött END célja egy „Portugáliától Lengyelorszáig terjedő atommentes” Európa létrehozása volt. Az 1979-es NATO-döntés és az amerikai rakétatelepítések (Pershing, Trident, Tomahawk stb.) elleni tiltakozásként jöttek létre, de éppúgy bírálták a Szovjetunió nukleáris programját is. A tagok leginkább nyugati értelmiségiek és politikusok közül kerültek ki, de maguk között tudhattak néhány támogatót a keleti blokkból – például Hegedüs András egykori magyar miniszterelnököt. Miután 1987 végén Mihail Gorbacsov és Ronald Reagan aláírta a Középes Hatótávolságú Nukleáris Erők Szerződést (INF-t), az END brit szárnya fokozatosan elhalt, s végül 1989-ben beolvadt az Európai Dialógusba. A többi END-csoport még 1991-ben Moszkvában megtartotta az utolsó „Konvencióját”, majd megszűnt.

A *Kachlákárnát* leginkább az érdekelte, hogy kik azok a CND-ben, akik támogatják az END-t, és együttműködnek vele. Elsősorban Meg Beresforddal kapcsolatos információkat kértek, aki 1985-ben a szervezet főtitkára volt.³³ „Hammer” mindjárt a jellemrajz első oldalán megjegyezte, hogy Beresford több éves amerikai tartózkodásából kiindulva „mindig is azt feltételeztem, hogy ő CIA-s, de erre soha nem volt elegendő bizonyítékom”.³⁴ Mrs. Roberts szerint az END külpolitikáját az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Német Szövetséges Köztársaság (NSZK) titkosszolgálatai határozták meg, ügynökei pedig már Beresford segítségével a CND-be is beépültek. Ezt arra alapozta, hogy az END-ben nagyon fontos szerepet játszott Edward Palmer Thompson marxista történész és baloldali békeaktivista, aki az 1956-os magyar forradalom leverése miatt kilépett a kommunista pártból. Beresford aktívan együttműködött a kommunista propaganda által gyakran kritizált személyekkel, például Mary Kaldor, John Cox, Stuart Holland munkáspárti képviselővel. „Hammer” úgy vélte, hogy 1988 elején már odáig fajult a helyzet, hogy Beresford teljesen alárendelte a CND-t az END-nek, s így mindkét mozgalom a szocializmusellenesség zászlóvivőjévé vált.³⁵

Mrs. Roberts szerint az END befolyása messze „túlnyúlt a kapitalista világon”: a „Konvenciókat” felhasználva gyakorlatilag egy egész Kelet-Európára kiterjedő „diszsidens hálózatot” hozott létre – és az egész mögött Beresford állt. „Hammer” az elsődleges operatív területüknek a Német Demokratikus Köztársaságot (NDK) jelölte meg, ahol a békemozgalom nagyon jó kapcsolatokat ápolt a helyi szakszervezetekkel és a különböző felekezeti csoportokkal. Szerinte céljuk a keletnémet hadsereg gyengítése és a két Németország egyesítése. Ez irányú véleményét egy igencsak érdekes – már-már groteszk – „szofisztikált tervvel” próbálta meg alátámasztani: a CND a keletnémet „sejtjeit” felhasználva „több jogot a nőknek, lehessenek katonák” kampányt indítana az országban. Ezzel viszont kiváltják a keletnémet nők haragját, akik a hadseregben szolgáló családtagjaikat és/vagy szeretőiket szintén a mozgalomhoz való csatlakozásra ösztönöznék, ezáltal gyengítve a *Nationale Volksarmee*-t. Bár ennek „eredményességét” „Hammer” nem tartotta sokra, de szerinte ez az egész olyan helyzetet teremtene, ami ismét lehetőséget adna a nyugati diplomáciának és sajtónak egy NDK-ellenes kampány elindítására. Sőt, Cynthia Roberts hozzátette, hogy ezt az információt még a Prágába költözés előtt közölte a Londonban tartózkodó keletnémet diplomatákkal, akik

33 = Meg Beresford 1937. szeptember 5-én született. 1959-ben férjhez ment William Tannerhez, házasságukból egy fiú született. Legelőször az 1979-es NATO-döntés után tartott tüntetéseken bukkant fel szónokként. Hamarosan az END folyóiratának (*Sanity*) a szerkesztője lett, több cikket is írt a lapba. A nyolcvanas évek elején egyre feljebb lépkedett a CND-ben: először a nemzeti bizottság tagja, majd alelnöke, végül pedig öt éven át a szervezet főtitkára volt.

34 = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. 1. Report on Meg Beresford, Secretary-General of the Campaign for Nuclear Disarmament, Great Britain. 1987. május 8.

35 = Uo. Organizace CND, END – vytěženík charakteru činnosti. 1988. február 15.

„rendkívül hasznosnak és, mint kiderült, pontosnak” minősítették az értesülést.³⁶ Mindezekből kifolyólag azt tanácsolta a csehszlovák állambiztonságnak, hogy Beresfordot ne hívják meg Csehszlovákiába, mert nem fogják tudni megváltoztatni a véleményét. Továbbá a „CND-vel és Beresforddal csak izolált ügyekben szabadna együttműködni, akkor is a legnagyobb óvatossággal és előrelátással, de személy szerint ő sohasem bízna meg a nőben”.³⁷

Habár a dokumentumra Kvíčala hadnagy a „hiteles értesülések” megjegyzést írta, az alaposabb kutatás során kiderült, hogy Hammer értesüléseit egyáltalán nem lehet pontosnak nevezni. Már eleve a Beresfordról szóló személyes adatok sem stimeltek: Cynthia Roberts azt sem tudta, hogy Beresford mikor lett a CND főtitkára, vagy egyáltalán mikor született (38 és 48 év közöttinek tippelte), és egyedülállóan, gyermektelennek tartotta, miközben férjnél volt, és szült egy fiút. „Hammer” az END céljait nagyban eltúlozta, amikor arról írt, hogy a céljuk a Varsói Szerződés és a Szovjetunió felbomlasztása. Ugyanúgy a jelentéseibe néha beemelt a téma szempontjából irreleváns dolgokat vagy pletykákat. Ilyen például, amikor Roberts az 1983-as Szovjetunióba – még LAP-aktivistaként – tett hivatalos útja során megismerkedett egy Christinne vezetéknévű, norvég nemzetiségű NATO-tábornokkal, aki azonkívül, hogy a Szovjetuniót nem tartotta (!) veszélyforrásnak, a „NATO-ügynökeinek” nevezte az ismertebb brit END-aktivistákat, mint például Michael Harbottle-t, egykori békefenntartót.³⁸ Cynthiának a keleti blokk iránt érzett, már-már a fanatizmus határát súroló hite nagyon sokszor tetten érhető az elemzésekben: például amikor azt írta, hogy a „népi demokratikus államokban nincsenek semmiféle szabadságjogi és emberjogi korlátozások”. Nem spórolt Beresfordot negatív színben feltüntető megjegyzésekkel sem. „Az emberarcú kapitalizmus híve”, a „felforgatás építész”, „valódi horrorokat alkalmaz” (utalva az END összetételére), a nyugati „békemozgalmakat a diszsidensipar gépezetévé” tette – csak néhány a pejoratív jelzők közül.³⁹

Ilyenfajta kitételek és a teljesen alaptalan szóbeszéd „Hammer” másik jellemrajzából sem hiányoznak. Az StB azért kért elemzést David Mellorról, mert a brit külügyi államminiszter 1988 júniusában Csehszlovákiába utazott. Cynthia Roberts egyáltalán nem fogta vissza magát a jellemzésben: Mellort a CIA, az FBI, a brit SAS különleges alakulat, de még a helyi szabadkőművesség emberének is nevezte, aki egyben a Thatcher-kormány „hűséges, nagyon ravasz, számító, simabeszédű és simulékony” politikusa. Figyelmeztette a CSKP-t, hogy Mellor célja minél nagyobb károkat okozni Csehszlovákia „harmadik világbeli” politikai és gazdasági érdekeinek, főleg

36 = = Ennek tükrében feltételezhető, hogy Cynthia Roberts a csehszlovák titkosszolgálat mellett a keletnémet Stasival is tarthatott fenn kapcsolatot, de erről nincs több információ a cseh levéltári forrásokban.

37 = = ABS. II. S-SNB. 31. TS – 820790, 31865. 7–8. Report on Meg Beresford, Secretary-General of the Campaign for Nuclear Disarmament, Great Britain. Prága, 1987. május 8.

38 = = Uo. 6.

39 = = Uo. 2–8.

Líbia és Szíria vonatkozásában, de még Etiópia esetében is. Tehát szerinte Mellor szeretné kipuhatolni, hogy Prágának milyen gazdasági érdekei vannak ezekben az államokban, majd London a brit cégeket felhasználva alálicitál a csehszlovákok ajánlatainak.⁴⁰ „Hammer” ennél veszélyesebbnek ítélte, hogy Mellor találkozni akart a *Charta 77* aláíróival, többek között Václav Havellel, vagy fel akarta keresni a különböző egyházak vezetőit, mint ahogyan azt Geoffrey Howe külügyminiszter tette 1985-ben, amikor František Tomášek prágai érsekkel találkozott.⁴¹ „*Bármiféle bezítálás nélkül ezt az embert tartom Csehszlovákia kormánya és népe legnagyobb ellenségének*” – összegezte Mellorral kapcsolatos véleményét.⁴² A nyilvánvaló túlzások ellenére Cynthia Robertsnek egy dologban igaza volt. Annak ellenére, hogy Margaret Thatcher 1983-as választási győzelme után Nagy-Britannia – Arday Lajos történész szavaival élve – „*felfedezte Kelet-Európát*”, Csehszlovákiával egészen a szocializmus bukásáig feszült maradt a viszonya. Ennek oka többek között a kelet-európai ország kisebbségi és emberi jogi politikája volt, amelyet a brit Külügyminisztérium gyakran egy lapon említett a szovjetekével és a románokéval.⁴³ Ezt a „*hagyományt*” folytatva Mellor a Csehszlovákiában tartott sajtótájékoztatón ismét keményen bírálta az országban uralkodó emberjogi állapotokat, a *Charta 77* aláíró elleni fellépéseket és a reformok terén Prága jelentős lemaradását Moszkvához képest – ezek aztán heves reakciót váltottak ki az akkori csehszlovák sajtóban és diplomáciai jelentésekben.

= = = Széles körű tevékenység

Cynthia Roberts az elemzéseken kívül más jellegű feladatokat is ellátott. Például egy-egy nagyobb nemzetközi jelentőségű esemény kapcsán sajtófigyelést végzett, melynek során a brit újságírók és elemzők véleményét ismertette – például így tett az 1986 októberében Reykjavíkban tartott amerikai–szovjet csúcstalálkozóról készült összefoglalójában is.⁴⁴ A *Kachlíkárna* a brit újságírók iránt nagy érdeklődést tanúsított. Az SNB II. Főcsoportfőnökségét komolyan foglalkoztatta a kérdés, hogy a „Hammer” által ismert újságírók között kik lehetnek azok, akik valamelyik brit ügynökségnek dolgoznak.⁴⁵ Emiatt a csehszlovák kémelhárítás gyakran fordult „Hammer”-hez, hogy a Csehszlovákiában tartózkodó brit újságírókról kérjen információkat. Azonban az ilyen típusú iratok közül mindössze csak a Kenneth Biggs újságíróról készült rövid írás maradt fenn. Az asszony a LAP-ban ismerkedett meg Biggsszel, és elmondása szerint az újságíró azt tervezte, hogy a feleségével együtt

40 = = Uo. David Mellor, státní ministr FCO. Prága, 1987. május 25.

41 = = Arday, 2005: 343.

42 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. David Mellor, státní ministr FCO. Prága, 1987. május 25.

43 = = Arday, 2005: 385.

44 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. Setkání představitelů SSSR a USA v Reykjavíku. 1986. október 9.

45 = = Uo. Britští novináři. 1987. augusztus 25.

a CSSZK-ba költözik. Annyi még kiderült a jelentésből, hogy a férfit a *Ken* fedőnevű akcióhoz kívánták felhasználni. Csakhogy „Hammer” figyelmeztette Kvíčalát, hogy Biggs „*egyáltalán nem veti meg a nagyobb mennyiségű alkoholt*”, ezért a feljebbvalóinak fokozott óvatosságot javasolt.⁴⁶

Az StB arra is kíváncsi volt, hogy az angol sajtót és közbeszédet milyen csehszlovák vonatkozású ügyek foglalkoztatták. „Hammer” az egyik összefoglalójában megemlítette az 1988. szeptember 23-án kibontakozó „*CSSZK-ellenes kampányt*”. Ez abból fakadt, hogy a brit Farnborough repülőtéren tartott légebemutatón kiállított „titkos” katonai sisakról készített képek és velük kapcsolatos adatlapok tűntek el – és a csehszlovákokat vádolták a lopással.⁴⁷ Habár a cseh levéltári forrásokban nem tértek ki bővebben az ügyre, a brit sajtóból megtudható, hogy ennek következményeként a londoni csehszlovák nagykövetség három alkalmazottját: Bedřich Kramář katonaiattasé-asszisztenst, Vlastimil Netolický légügyi attasét és Pavel Moudrý kereskedelmi attasét kiutasították Nagy-Britanniából. A *New Scientist* az incidenst összefoglaló, gúnyos hangvételű szerkesztőségi cikkében megjegyezte, hogy a csehszlovákok teljesen feleslegesen kockáztattak, mert a „titkos” sisakkal kapcsolatos adatok elérhetőek voltak a londoni Brit Könyvtár szabadalmi nyilvántartásában.⁴⁸ Pár nappal később a prágai Külügyminisztérium behívatta John MacGregor ügyvivőt, és válaszlépésként két brit attasét kiutasítottak Csehszlovákiából.⁴⁹

„Hammer”-nek köszönhetően az StB nagyon kényes katonai titkokhoz is hozzá tudott férni. 1986. október 15-én írt összefoglalójában a Taunton város mellett épülő új hadiüzemről tett említést.⁵⁰ Roberts figyelmét erre az objektumra a saját édesapja hívta fel, aki a délnyugat-angliai városban lakott.⁵¹ Egyszer, amikor a nyugdíjas férfi Londonból utazott hazafele, sínjavítási munkálatok miatt félreállították a vonatját – méghozzá egy olyan helyen, ahol azelőtt soha nem haladt el. A férfinak feltűnt, hogy az ismeretlen szakaszon éppen építkezés zajlik, és a kerítéseken a M.O.D. felirat volt olvasható, vagyis a terület a Védelmi Minisztérium (*Ministry of*

46 = = Uo. Kenneth BIGGS. 1988. augusztus 16.

47 = = Uo. Kampaň britských sdělovacích prostředků vůči ČSSR – informace. Prága, 1988. szeptember 26.

48 = = Az ismeretlen szerző azt tanácsolta a csehszlovák állambiztonságnak, hogy ha ezentúl nyugati katonai titkokra fáj a foguk, akkor szerezzenek be könyvtári belépőket, és bízzanak abban, hogy a brit könyvtárosok nem ismerik fel az akcentusukat. Lásd Feedback. *New Scientist*, 1988/1632. 75.

49 = = 1983 és 1988 között hét csehszlovák diplomatát utasítottak ki Nagy-Britanniából.

50 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. Středisko zbrojní výroby v jihozápadní Anglii – informace do fondu INN. 1986. október 16.

51 = = Ennek tükrében jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az édesapa tudatosan nyújtotta-e át ezeket a katonai adatokat a lányának. Tisztában volt-e azzal, hogy Cyntia a hazája ellen végez kémtevékenységet? Ezekre nincs egyértelmű válasz, főleg, hogy a későbbi dokumentumokban egyszer sem bukkant fel Roberts édesapja, mert 1986 novemberében ismeretlen körülmények között elhunyt.

Defence) fennhatósága alá tartozott.⁵² Az egykori tisztviselő a kapcsolatait felhasználva bejutott a tauntoni városi tanácsba, és a látottakról megkérdezte a város munkáspárti képviselőjét. A jelentésben meg nem nevezett tanácstag elmondta a nyugdíjas férfinak, hogy a készülő gyárban rakétairányító technológiát, navigációs be rendezéseket és katonai számítógépeket fognak gyártani. „*A kaliforniai Szilícium-völgygel egyenértékű lesz*” – büszkélkedett a tanácstag Cynthia édesapjának, hozzátéve, hogy a Védelmi Minisztérium felvásárolta a környező telkeket is. Az apa a megszerzett információkat továbbította a lányának. A tauntoni hadiipari üzembről szóló értesüléseket a két tartótiszt komolynak minősítette, ezeket aztán átadták az illetékes csehszlovák szerveknek – ők pedig továbbították a szovjet KGB-nek.⁵³

„Hammer” nemcsak sikereket, de kudarcokat is elkönnyelhetett – és akárcsak a Londonban lévő csehszlovák rezidentúra esetében, ezek is többnyire az operatív műveletekkel voltak összefüggésben. E bukott akciók közül mindössze a *Helios-88* fedőnevről maradtak fenn adatok. A cél az volt, hogy az „esztébák” közvetlen kapcsolatot építsen ki a prágai brit nagykövetségen dolgozó Patricia Hollanddel. Az első találkozás helyszínéül a brnói 30. nemzetközi gépipari nagyvásárt (*Mezinárodní strojírenský veletrh, MSV*) jelölték meg. Az StB olyan „legendát” gyártott Cynthia köré, miszerint orvosi és sebészeti gépekkel foglalkozó üzletember, és ebből a célból utazott Brnóba. „Hammer” egy újságcikket írt, amelyben az MSV-n szerzett tapasztalatairól, a brit és a csehszlovák tudományos (elsősorban egészségügyi területen zajló) együttműködés eredményeiről, valamint a nemzetközi vállalatok (Baker Instruments, Philips, Toshiba stb.) legújabb gyógyászati eszközeiről szólt – ezt az írást eljuttatta a *The Tribune* londoni kiadójához, de az előzetes tervekkel ellentétben a brit nagykövetség sajtóattaséjához és a *The Stateman*hez már nem. Csakhogy a megfelelő „legenda” elkészítése sem sikerült, mivel a *The Tribune* főszerkesztője nem jelentette meg a cikket.⁵⁴ Ebből kifolyólag erősen valószínűsíthető, hogy a *Helios-88* akció valószínűleg itt véget ért, még a tartalomjegyzékekben sincs további említés róla.

Időrendi szempontból az utolsó jelentés szintén beszerzéssel kapcsolatos. „Hammer” 1988. november 18-án találkozott Wallisszal, hogy megbeszéljék Sarah Millsszel való találkozót, aki titkárnóként dolgozott a brit nagykövetség politikai

52 = = Érdesség, hogy nem számolt be a Védelmi Minisztérium Rendőrsége (Ministry of Defence Police) jelenlétéről, holott ők feleltek a hadiüzemek, légi támaszpontok és rakétabázisok védelméért és az információk biztonságáért. Pál, 2019: 488.

53 = = Az 1980-as évek elején a KGB egy külön katonai-hírszerző programot indított, amely a RYan (Ракетно-ядерное нападение, Nukleáris Rakétatámadás) nevet kapta. A cél minden olyan információ összegyűjtése volt, amely a Reagan-adminisztráció és szövetségesei nukleáris csapásainak célpontjaira utalt volna. Később ez kiegészült a nukleáris fegyvergyártásra és elhárítórendszerekre vonatkozó adatok beszerzésére is. Csehszlovákia hivatalosan 1983-ban csatlakozott a programhoz.

54 = = ABS. II. S-SNB. 3.1. TS – 820790, 31865. AOE v akci Helios – 88. Prága, 1988. október 24.

osztályán. Az ügynök ismét felhasználta a *Helios-88* által gyártott legendát (üzlet-asszony), hogy személyesen ismerkedjen meg a célszeméllyel. Elsősorban a brit nagykövetség közelében működő „angolklubról” és annak csehszlovákiai kapcsolatairól kellett volna információkat szereznie.⁵⁵ Azonban a november 21-re kitűzött találkozóhoz nem áll rendelkezésre több adat, így ennek kimenetelét egyelőre nem tudni.

Végül a „Hammer”-dossierében fennmaradt néhány, a Roberts családot érintő irat, amelyek a tartózkodási engedélyt, adminisztrációs ügyeket vagy a prágai brit nagykövetséggel folytatott levelezéseket tartalmazzák. Ez utóbbiak közül az egyikben az ügynök megemlítette, hogy egy ismeretlen brit konzul folyamatosan érdeklődött a lakcíme, a családja, a munkája iránt, és mindenáron igyekezett megszervezni egy személyes találkozót – amit „Hammer” végig elutasított.⁵⁶ Cynthia az egyik írásában beszámolt férje nyelvóráiról, mivel egy alkalommal egy, a brit nagykövetségen dolgozó nő férje megpróbált párbeszédbe elegyedni Denisszel, de ő visszatartotta a közeledést. A férj hasonló próbálkozásokról számolt be líbiai és nigériai tanulók részéről is.⁵⁷

=== Befejezés – Fájdalmasan hiányos

A tartalomjegyzékből megtudható, hogy a Cynthia Roberts által írt anyagok több mint 400 oldalt tesznek ki, de ebből 2019 végén mindössze alig kilencvenoldalt lehetett megtekinteni. Ennek oka elsősorban nem a minősítés fenntartása volt, hanem az 1989. végi iratmegsemmisítések – az ügynök dossieréjában megtalálható a bársonyos forradalom végén elpusztított dokumentumok jegyzékének egy példánya, amely többek közt tartalmazta a „Hammer” által készített jelentések címeit is.⁵⁸ Így például nem tudható, hogy Cynthia miket írt Thatcherről vagy az első alfejezetben említett, a londoni csehszlovák rezidentúra által segített „*két igazán nagy jelentőségű intézkedés*” valójában mit jelentett a gyakorlatban. Az is előfordul, hogy a kutatható anyagok sem teljeseek. Ebből kifolyólag nem tudni, hogy az egyes műveleteket (*Helios-88*) és szervezési próbálkozásokat (Kenneth Biggs, Sarah Mills) mennyire tekintette sikeresnek az StB. Vagy *Kachlíkárna* egyáltalán mire használta fel a „Hammer” által írt elemzéseket, többek közt a Meg Beresfordról és a békemozgalmakról szóló anyagokat. A Csehszlovák Szövetségi Köztársaság Belügyminisztériuma Cynthia Roberts aktáját hivatalosan 1991. március 26-án zárta le.

55 == Uo. Záznam ze schůzky s TS „HAMMER”. Prága, 1988. november 21.

56 == Uo. ZÚ Velké Británie, konzulární oddělení – poznatky. Prága, 1986. november 12.

57 == Uo. Kulturní atašé v Praze – studium na Jazykové škole. Prága, 1986. november 3.

58 == Uo. Skartační protokol. Prága, 1989. december 5.

=== Levéltári források ===

Archiv Bezpečnostních Složek (ABS) (Állambiztonsági Iratok Levéltára)

Hlavní správa rozvědky SNB/I. S-SNB
(A Nemzetbiztonsági Testület Hírszerző Főcsoportfőnöksége)

Hlavní správa kontrarozvědky a boj proti vnitřnímu nepříteli SNB/II. S-SNB
(A Nemzetbiztonsági Testület Kémelhárító és Külső Ellenség Elleni Harc Főcsoportfőnöksége)

Složka Killburn Hammer, Registrační číslo: 31865, TS – 820790.

Hlavní správa kontrarozvědky a boj proti vnějšímu nepříteli SNB/X. S-SNB
(A Nemzetbiztonsági Testület Kémelhárító és Belső Ellenség Elleni Harc Főcsoportfőnöksége)

=== Hivatkozott irodalom ===

Aldous, 2019

Aldous, Richard: *Reagan és Thatcher. Egy különleges kapcsolat.* Budapest, Antall József Tudásközpont.

Arday, 2005

Arday Lajos: *Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy-Britannia és a magyar–angol kapcsolatok a 20. században.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

Běloušek, 2009

Běloušek, Daniel: Akce PANT – Příběh Vlastimila Ludvíka, posledního defektora komunistické rozvědky. In: Sborník *Archivu bezpečnostních složek* 6. Szerkesztette: Kremlíčková, Ladislava. Praha, Archiv bezpečnostních složek. 243–260.

Pál, 2017

Pál István: Nagy-Britannia operatív helyzete 1981-ben. *Szakmai Szemle: A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos-Szakmai Folyóirata*, 4. sz. 5–30.

Pál, 2019

Pál István: A londoni kiküldetés. In: *Az Eiffel-torony árnyékában – Majoros István*

70 éves. Szerkesztette: Búr Gábor – Pál István. Budapest, ELTE BTK
Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 477–499.

Tomek, 2006

Tomek, Prokop: Československo-britské zpravodajské soupeření. *Securitas Imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, 14. sz. 139–170.

Trunečková, 2015

Trunečková, Ludmila: *Zákon o ČTK: transformace na půli cesty. Vývoj vztahů mezi politickou a mediální sférou v 90. letech 20. století*. Praha, Univerzita Karlova v Praze.

==== Sajtó ====

Daily Mail

New Scientist

==== Internetes hivatkozások ====

A csehszlovák állambiztonság munkatársainak és „titkos együttműködőinek”
névsora: <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence/>
(utolsó megtekintés: 2022. május 18.).

Kulcsszavak

=====

Csehszlovákia, Nagy-Britannia, hírszerzés

/ “Hammer” in Slippers, or the Story of the British “Activist” Who Left London for Prague /

In late 2008, an article circulated in the British media: Cynthia Roberts, who stood as a Labour Parliamentary candidate and was member of the Labour Action for Peace (LAP) movement, worked for the Czech security service (Státní bezpečnost/ StB) from the mid-1980s. In fact, she was not only an agent of the StB in the United Kingdom, but she even moved to Prague and helped the communist secret police to achieve the “downfall of capitalism as soon as possible”. The journalists found and asked Mrs. Roberts about the truthfulness of the obtained Czech documents, but she refused to answer.

Was Cynthia Roberts really a spy? Were the quoted documents real? Or was it just another attempt to discredit the Labour Party?

To answer these questions, it was necessary to search and examine the archival documents held by the Archiv Bezpečnostních Složek (ABS) in Prague. This paper does not focus exclusively on the life and activities of Cynthia Roberts, but it also provides more details about the situation of the Czechoslovak intelligence in London in the second half of the 1980s – this was necessary to make it understandable why the agent codenamed Kilburn/Hammer was a “special catch” for the StB.

==== *Bandi István* =====

/// Fejezetek a Securitate Felderítő Szolgálatának tevékenységéből

A nyugati határszakaszon elkövetett jogellenes határátlépések (1968–1989)

A román történeti szakirodalom egy része, hivatkozva a korábbi hivatásos állomány visszaemlékezéseire, a korabeli Románia legnagyobb biztonsági kockázatát még ma is a külső erők, jelesül a szovjet és a magyar különleges erők beavatkozásában láttatja.¹ A román állambiztonsági szervek részéről mindez már a XX. század első harmadában megfogalmazódott.

A prágai tavasz után a román erőszakszervezetek vezetői új, katonai doktrínán alapuló döntésmechanizmust vezettek be. Ezt a Románia Szocialista Köztársaság nemzetvédelmének megszervezéséről szóló 1972/14. számú törvényben fektették le, és a Nicolae Ceaușescu diktálta nemzeti kommunizmus szellemében dolgozták ki. Ebben az új törvényi keretben az „*ellenség által megszállt területen folytatott harc*”² gyakorlatilag a szövetségesek (a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagországai) között keresett ellenségekre vonatkozott, hiszen az Moszkvával történt 1963-as szakítás után a román állami vezetés folyamatosan félt a szocialista államok katonai megszállásától. Így egy feltételezett magyar beavatkozás mellett egy szovjet intervenció lehetőségét is komolyan vették. A volt titkosszolgálatok levéltárában (Arhiva Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității [Securitate Irattárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltára]) és a Felderítő Szolgálatnál fellelhető iratok elemzése közelebb vihet ennek a kérdésnek tisztázásához. A tanulmányban felhasznált levéltári iratok az 1970–80-as években a Felderítő Szolgálat tevékenysége nyomán keletkeztek. Az összefoglaló jelentések jelentős része a Kémelhárító Igazgatóság (Direcția Contraspionaj) és a Belügyminisztérium (a továbbiakban BM) vezetésének közös alkotásai, amelyekkel az ország legfőbb vezetőjét, Nicolae Ceaușescut tájékoztatták a határőrizeti helyzetről. Ezekben

1 == Bővebben lásd erről: Măgureanu–Stoenescu, 2008; Ștefureac, 2015; Watts, 2012; 2013.

2 == Ursu–Thomasson–Hodor, 2019: 34.

a jelentésekben több esetben éltek az önkritika eszközével, azonban értelemszerűen egyszer sem utalnak a jogellenes távozások politikai okaira.

A tárgyalt időszakban a Román Szocialista Köztársaság államhatára összesen 3190 km hosszú volt, ebből 1037 km szárazföldi, 1866 km folyami és vegyes szakaszra oszlott. A szomszédokkal közös határszakasz tekintetében első helyen a Szovjetunió állt 1304 km, utána Bulgária 609 km, harmadik helyen Jugoszlávia 544 km és végül Magyarország 445 km hosszúságú határszakasszal. Romániának volt még 22 km közös tengeri határa a Szovjetunióval és külön Bulgáriával is. Ennek a közel 3200 km hosszú határszakasznak a védelmét a román határőrség és a Határfelderítő Szolgálat (Serviciul de Informații Frontieră, a továbbiakban HFSZ) állománya látta el, illetve teljesítette a felderítés feladatait, készített összefoglaló, értékelő jelentéseket az állambiztonsági és belügyi vezetés számára. A HFSZ működése szervesen összekapcsolódott a határőrség szervezetével. 1947-ben a párizsi békekötés és a Román Kommunista Párt hatalomra jutása után³ az addig a Hadügyminisztériumhoz tartozó Határőr csapatok Parancsnokságán (Comandamentul Trupelor de Grăniceri) létrehozták a HFSZ-t. Közvetlen irányító szerve a Vezérkari Főnökség II (Marele Stat Major Secția II.-a) részlege volt. 1950-ben, amikor a határőrség a BM-hez került, a HFSZ a Karhatalmi Erők Parancsnoksága (Direcția Trupelor de Grăniceri și Operative) függetlenített szervezeti egysége lett. A HFSZ 1950 és 1960 között a határőr csapatokért is felelős belügyminiszter-helyettes közvetlen irányítása alatt folytatta tevékenységét. Elsődleges feladata volt operatív hálózati eszközökkel a határövezeti településeken megelőzni a határsértéseket, és ily módon támogatni a határőrség határvédelmi munkáját. Szervezetileg osztályokból, irodákból és csoportokból épült fel, amelyek elosztása a határőrség szervezeti rendszeréhez illeszkedett.⁴

1960. február 20-án a 159. számú minisztertanácsi határozattal a határőrség parancsnoksága a BM-től átkerült a Fegyveres Erők Minisztériumához (a továbbiakban FEM),⁵ és ezzel a HFSZ is, amely felderítő tevékenységét ugyanakkor még egy évig a BM–FEM közös együttműködési szabályzata alapján folytatta. Az új helyzetből fakadóan a HFSZ elvesztette hozzáférést a BM operatív nyilvántartásaihoz, továbbá a korábbi képzési kereteit is. A helyzetet orvosolandó, 1961-ben a 112-es számú minisztertanácsi határozattal a HFSZ visszakerült a BM-hez, mint független, elkülönített szervezeti egység, és így működött 1964-ig. Ekkor a Szolgálat központi irányítása a minisztérium átszervezése nyomán a BM III. Kémelhárító Igazgatóságá-

3 == A román kommunista párt vezetői 1947. december 30-án mondatták le a román királyt, I. Mihályt.

4 == ACNSAS. D 013783/1. 306. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8.

5 == A román honvédelmi tárca 1947-től 1950-ig a Nemzetvédelmi Minisztérium, 1950-től 1972-ig a Fegyveres Erők Minisztériuma, majd újból a Nemzetvédelmi Minisztérium néven működött. Lásd: Repere istorice https://www.mapn.ro/repere_istorice/index.php (utolsó letöltés dátuma: 2022. április 22.).

hoz, a területi szervei pedig a Securitate határ menti tartományainak igazgatóságaihoz kerültek. A HFSZ területi tisztjei az új szervezeti tábla alapján (amely lefedte a korabeli tartományi közigazgatási rendszert) a Securitate tartományi parancsnokaitól kapták feladataikat, így a határ menti településeket érintő operatív műveletek végrehajtását megkapták, és kevésbé tudtak foglalkozni a specifikusan határvédelmi felderítő feladataikkal. Ennek megváltoztatására törekedett 1967-ben a FEM vezetése, kérve a HFSZ hozzájuk rendelését, ugyanis szerintük a kapott információk nem elégítették ki a határőrség határsértők elleni felderítési igényét.⁶ 1968-ban döntés született, hogy a HFSZ a Katonai Kémelhárítás Igazgatóságához (Direcția Contraspionaj al Armatei) kerüljön, illetve a Határőrcsapatok Parancsnoksága (Comandamentul Trupelor de Grăniceri) szervezeti rendszerében a magasabb határőregységeknél folytassák tevékenységüket.

Az 1970-es évek elején a Jugoszláviával közös határszakaszon megnövekedett az illegális határátlépők száma. A jelenség kezelése érdekében a Securitate vezetése a Consiliul Securității Statului (Állambiztonsági Bizottság) elnökének 5311. számú parancsával átszervezést rendelt el, amely alapján határvédelmi kémelhárító tiszteket vontak össze az ország teljes területéről a délnyugati határszakaszra, a Securitate határ menti megyei parancsnoka alá. Azon határ menti megyéknek, amelyek nem kaptak határvédelmi elhárító tiszteket, saját hatáskörben kellett biztosítaniuk a feladatot a hivatásos állományukból. Ezek központi szakmai irányítását a BM IV. Katonai Kémelhárító Igazgatóság látta el. E koncepció szerint osztottak szét 36 kémelhárító tiszteket tíz megyei felügyelőséghez, és biztosították azon határsértők operatív figyélését, akik szerepeltek az operatív nyilvántartásban. Mindezek mellett e tiszteknek kötelességük volt a határővezeti Miliția (magyarosan: Milícia)⁷ őrsök parancsnokait támogatni, részt vettek a határőrség műveleti tevékenységében, és a lakosság körében felvilágosító, tájékoztató tevékenységet folytattak.⁸ Az 5311. számú parancs nem tért ki arra, hogy mit kell tenni azokkal, akik az országot nem a határ menti megyékből kísérelték meg elhagyni, azaz milyen megelőző tevékenységet folytassanak az illetékes megyei állambiztonsági szervek.

A szökést megkísérlők vagy a törvénytelenül külföldön maradók nyilvántartását és az ilyen típusú ügyek feldolgozásának módszertanát az 1972/132., a BM működését és szervezetét szabályozó törvény 21. paragrafusa alapján az 1975. május

6 = = ACNSAS. D 013783/1. 307. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8.

7 = = Romániában ebben a korszakban (1949 és 1989 között) a rendőrséget Milițiának hívták.

8 = = ACNSAS. D 013783/1. 308. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8. A Miliția arra törekedett, hogy megismertesse a lakossággal a potenciális jogsértő profilját, hiszen ezzel saját felderítő munkáját segítette. Minden jelzés, amely a zöldhatáron keresztül távozni szándékozókról a hatóság tudomására jutott, növelte a testület hatékonyságát.

28-án kiadott 00665. számú BM-parancs szabályozta a központi és területi szerveknél egyaránt.⁹ Tehát a HFSZ 1968-tól a BM III. Kémelhárító Igazgatóságának keretében működött, majd 1976-tól áthelyezték az I. Belső Hírszerzési Igazgatósághoz (Direcția I. Informații Interne). Így a korábbi elhárító tisztek jelentős része ide, illetve a BM megyei felügyelőségeihez került. Elosztásuk a következők szerint történt: a IV. Katonai Kémelhárítási Igazgatóság 44 tisztet adott át az I. Belső Hírszerzési Igazgatóságnak, közülük kilenc fő az I. Igazgatóságon központi irányítási feladatot látott el, Temes (Timiș) megyébe 11, Krassó-Szörény (Caraș-Severin) megyébe öt, Mehedinți megyébe négy, Arad, Bihar (Bihor), Constanța megyébe három-három, Bukarestbe kettő, Brăila, Galați, Szatmár (Satu Mare) és Tulcea megyébe egy-egy fő került. 14 további megyébe egy-egy főt osztottak, míg további 19 megyében saját állományból kellett valakit megbízni a vonal tartásával.¹⁰ Ezzel az átalakítással a Határőrcsapatok Parancsnoksága, amely 1960-tól a FEM fennhatósága alatt működött,¹¹ és a HFSZ között utóbbi BM-hez kerülésével megszűnt a közvetlen együttműködés lehetősége. A Határőrcsapatok Parancsnokság éppen ezért kitartott amellett, hogy szüksége volna egy, a HFSZ-hez hasonló szervezeti egységre.¹²

A módszertani intézkedések és az összes megye bevonása az elhárító munkába nem javítottak az elkövetési statisztikán. A gyakorlatban az elhárító munkát továbbra is a határ menti megyék és az ezeket felügyelő IV. Katonai Kémelhárító Igazgatóság érintett osztálya végezte. Az 1976. június 26-án kiadott 00887. számú belügyminiszteri parancs kiterjesztette az összes operatív szervezeti egységre az ország elhagyását törvénytelen módon megkísérlők és a törvénytelenül külföldön maradók felderítését és semlegesítését. Gyakorlatilag ezzel a parancssal a Securitate és a Miliția minden szakosított szervezeti egységét utasította tevőleges intézkedésre. A Securitatén belül a megyei és fővárosi szervek feladatorientált koordinálását az I. Belső Hírszerzési Igazgatóság kapta meg. Ennek az átszervezésnek az volt a koncepciója, hogy a hangsúlyt a megelőzésre kell helyezni, azaz a belső megyékből kiinduló eltávozásokat meg kell előzni.¹³ Ezzel az intézkedéssel a BM elérte, hogy az elkövetők száma 1979-ig ne növekedjen jelentősen.¹⁴ A kémelhárítás vezetői szinten készített elemzéseket a jogellenesen külföldre távozók sikeres és sikertelen szökései-

9 == Uo. 309.

10 == Uo. 296. Nota cu privire la organizarea și desfășurarea muncii informativ-operative pentru prevenirea trecerilor frauduloase a frontierei, 1980. február 11.

11 == A Határőrcsapatok Parancsnoksága egészen 1992-ig maradt a Nemzetvédelmi Minisztérium szervezeti keretében.

12 == ACNSAS. D 013783/1. 295v (verso). Nota cu privire la organizarea și desfășurarea muncii informativ-operative pentru prevenirea trecerilor frauduloase a frontierei, 1980. február 11.

13 == Uo. 311. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8.

14 == Uo. 315.

ről, hogy a politikai vezetés napirenden legyen az említett elhárítási jelenség helyzeteivel. A kimutatásokból határozott tendencia rajzolódott ki, amely szerint az 1970-es és az 1980-as évek első felében Románia nyugati és délnyugati, azaz magyar és jugoszláv határszakaszain folyamatosan bővült az embercsempészek száma. Az említett időszakhoz képest 1980 és 1984 között 66%-kal tovább növekedett az embercsempészek száma.¹⁵

A Szovjetunióval 1961-ben, Magyarországgal 1963-ban, Jugoszláviával 1963-ban és Bulgáriával 1973-ban kötött hattárrendészeti megállapodások alapján az említett államok visszatoloncolták azokat a román állampolgárokat, akik jogellenesen hagyták el Románia területét. Kivétel ez alól csak a jugoszláv fél volt, ugyanis nem fogadta el az említett záradékot, és ennek következtében csak azokat a személyeket adta át a román hatóságoknak, akik tévedésből lépték át a határt.¹⁶

A források szerint 1981 és 1985 között összesen 16 412 személy próbált jogellenesen távozni Romániából, ebből 6 426-uknak sikerült a távozás. A szomszéd államok az említett időszakban a román hatóságok, együttműködve a szomszéd államok határőrizeti szerveivel, 9986 személyt akadályoztak meg abban, hogy Nyugatra jusson. 1984. január és 1985. december között két határ menti megyéből, Temes és Arad megyéből főleg német nemzetiségűek, továbbá a hagyományosan németajkúak lakta megyékből (Szeben [Sibiu], Brassó [Braşov]) távoztak a legtöbben, illetve őket „dobták” vissza a legnagyobb számban a szomszédos államok határőrizeti hatóságai. A tárgyalt időszakban még a németajkú távozók voltak többségben, ugyanis a statisztika szerint 1272 német nemzetiségű és csak 694 magyar anyanyelvű volt a jogellenesen távozni szándékozók száma.¹⁷

Az 1970-es évek második felében a román határon addig ismeretlen módszerekkel hajtottak végre szökési kísérleteket. Többek között a jugoszláv határ-

1. kép

Dumitru Iancu Tăbăcaru
vezérőrnagy¹⁸

15 = = Uo. 147. Acțiuni de plecare ilegală din țară. Concluzii și măsuri pentru perfecționarea activității preventive, 1987. január.

16 = = Uo. 137.

17 = = Uo. 196v–197. Acțiuni de plecare ilegală din țară. Concluzii și măsuri pentru perfecționarea activității preventive, Studiu 1981–1985, 1986. április.

18 = = ACNSAS. Cadre MAI 000077.

szakaszon a Zsombolyától (Jimbolia) Nagyikinda (Kikinda) felé haladó vasúti átkelőnél heten egy lopott tolatómozdonnyal törtek ki Romániából. Temesmóra (Moravița) és Néranádas (Naidăș) átkelőhelyeknél pedig négy alkalommal személygépkocsival tették ugyanezt.¹⁹ A fenti eseteket Dumitru Iancu Tăbăcaru²⁰ vezérőrnagy megemlítette az 1977. évi összefoglaló beszámolójában, hangsúlyozva, hogy noha csökkent az illegális határátlépési kísérletek száma, az országot elhagyni akarók erőszakosabb módszerekhez nyúltak. Ugyancsak ebben a beszámolóban jelenik meg hangsúlyosan a szökést motiváló külföldi (nyugati) propaganda hatása is.²¹ A külső befolyásoló szervezetek között említették a Szabad Európa Rádiót és az Amnesty Internationalt is. Nicolae Ceaușescu főtitkár 1978-ban határozottan állította, hogy a külföldi szolgálatok állnak a Romániából távozók jelentős része mögött.²² A pártfőtitkár ekkor még csökkenő tendenciáról beszélt, azonban a gyakorlatban a statisztikák szerint ez a csökkenés nem volt kimutatható. Ez már csak azért is érdekes, mert korábban az országelhagyás jelenségénél nem vették figyelembe a politikai okokat.²³

A (törvényellenesen a zöldhatáron) visszatérők százait vetették részletes felderítő eljárás alá, amelyből kiderült, hogy az országot korábban csoportosan elhagyók nem tettek komolyabb előkészületeket cselekményük végrehajtására. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert az illetékes állambiztonsági szervek azt feltételezték, hogy

19 = = Uo. 303v–304. Informare cu privire la activitatea organelor Ministerului de Interne pentru cunoasterea și prevenirea acțiunilor de trecere frauduloasă a frontierei și cooperarea cu trupele de grăniceri, 1980. január 24.

20 = = Dumitru Iancu Tăbăcaru 1949-ben katonai szolgálatra hívták be. Elvégezte a borosjenői (Arad) 1. sz. politikai tiszti iskolát, és 1950-ben a Securitate állományába került. 1950-ben Bukarestben részt vett a katonai kémelhárító szakosító képzésen is. Végzős hadnagyként első állomáshelye a BM katonai kémelhárító központ volt. 1950-től a BM 2. számú Tisztképző Iskoláján tanít. 1954-ben főhadnagyként került át a BM személyügyi igazgatósága oktatási osztályára. 1957-től operatív tisztként szolgált a BM III. Igazgatóságán a 2. egyházi elhárítási osztályon. 1960-ban Moszkvába szakosító továbbképzésre vezénylik. Visszatérte után, 1961-től a BM III. Igazgatóságán értelmiségelhárítással foglalkozik a 3. osztály helyettes vezetőjeként, majd őrnaggyá előléptetése után az említett osztály vezetője lesz. 1963-tól a III. Belső Kémelhárító Igazgatóság helyettes vezetője lett. Rövid időre a kémelhárítás-tól átkerül a hírszerzéshez, és a DGIE (Külügyi Hírszerző Főigazgatóság) vezetőhelyettesévé nevezték ki, alezredesi rendfokozottal. 1971-től 1977-ig az I. Kémelhárító Igazgatóság helyettes vezetője ezredesként, majd 1977-től 1980-ig ugyanitt az említett igazgatóság vezetője vezérőrnagyként. Pályafutása utolsó két évében a BM belső ellenőrző szervének helyettes vezetője. Lásd: Dumitru Tăbăcaru adatlapja. http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/TABACARU%20DUMITRU.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. április 22.).

21 = = ACNSAS. D 013783/1. 315–316. Gl. mr. Tăbăcaru Dumitru: Raport prezentat în octombrie 1977 la conducerea Ministerului de Interne.

22 = = Ceaușescu, 1978: 13.

23 = = Uo. 336–343. Documentar privind problema „Persoane semnalate cu intenții de trecere frauduloasă a frontierei”, 1976. január 13.

az előkészületekről operatív eszközökkel értesülni fognak.²⁴ Továbbá arra a megállapításra jutottak, hogy az ország elhagyásának oka az esetek többségénél meggazdagodási vágyra, munkahelyi konfliktusra, illetve családi gondokra vezethető vissza.²⁵ A helyzet javítására külön eligazítást tartottak a megyei 1. számú osztályok vezetőinek, a vonalas tiszteknek, amelyek során új semlegesítési szempontokat dolgoztak fel (például a Romániába látogató idegen állampolgárok tevékenységének megakadályozása). Az állomány részére külön központi eligazítást tartottak a Securitate és a Miliția együttműködésének javítása érdekében.²⁶ Ennek keretében elrendelték azon személyek operatív feldolgozását, 1) akik korábban illegális külföldre távoztak és visszatértek; 2) akik kapcsolatot tartanak külföldi állampolgárokkal, illetve rendszeresen látogatják őket; 3) akik távoztak Romániából, és a befogadó állam területén lejárató tevékenységet folytattak szülőhazájukkal szemben; 4) akik elhagyták Romániát, és új állampolgársággal térnek vissza; 5) a fentiek romániai kapcsolatait, családtagjaikat, rokonaikat. Külön hangsúlyt fektettek a visszatérők operatív feldolgozására, hogy információt nyerjenek főleg a menekülttáborokban élőkről.²⁷ A jogellenes országelhagyás jelenségének visszaszorítása érdekében az operatív módszerek mellett a Securitate nagy hangsúlyt fektetett a tájékoztatásra. Külön ismertetőt tartottak a munkaügyi hivatalok, a Miliția, az igazságszolgáltatás, a sajtó, a rádió és a televízió számára is.²⁸

Az 1970-esévek végére a törvényellenes határsértők ügyének kezelésére a BM 1. Belső Hírszerzési Igazgatósága (Direcția 1. Informații Interne), az Idegenrendészeti Igazgatóság (Direcția pentru controlul Străinilor) és a Miliția Országos Parancsnoksága (Comandamentul General al Miliției) összehangolták tevékenységeiket. Az említett szervezetek tevékenységének összehangolásáért az 1. Belső Hírszerző Igazgatóság vezetője volt a felelős. A már említett Tăbăcaru vezérőrnagy neve fémjelzte ezt a műveleti és szervezési tevékenységet.

Ennek eredményeképpen az említett szervezeti egységek közösen kidolgozták a határőrségel való együttműködés szabályait. 1979-ben a jugoszláv határszakasz ellenőrzésének fokozására a belügyminiszter elrendelte a Securitate és a Miliția állományából 438 fő (31 tisztt, 310 altiszt és 97 közkatonát) áthelyezését a 14 központba szétszórva.²⁹ A belügyi vezetést a szökések növekvő tendenciája készítette újabb és újabb intézkedésekre. Az ismétlődő parancsok rendelkeztek arról, hogy a BM külön-

24 == Uo. 321–322. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8.

25 == Uo. 320.

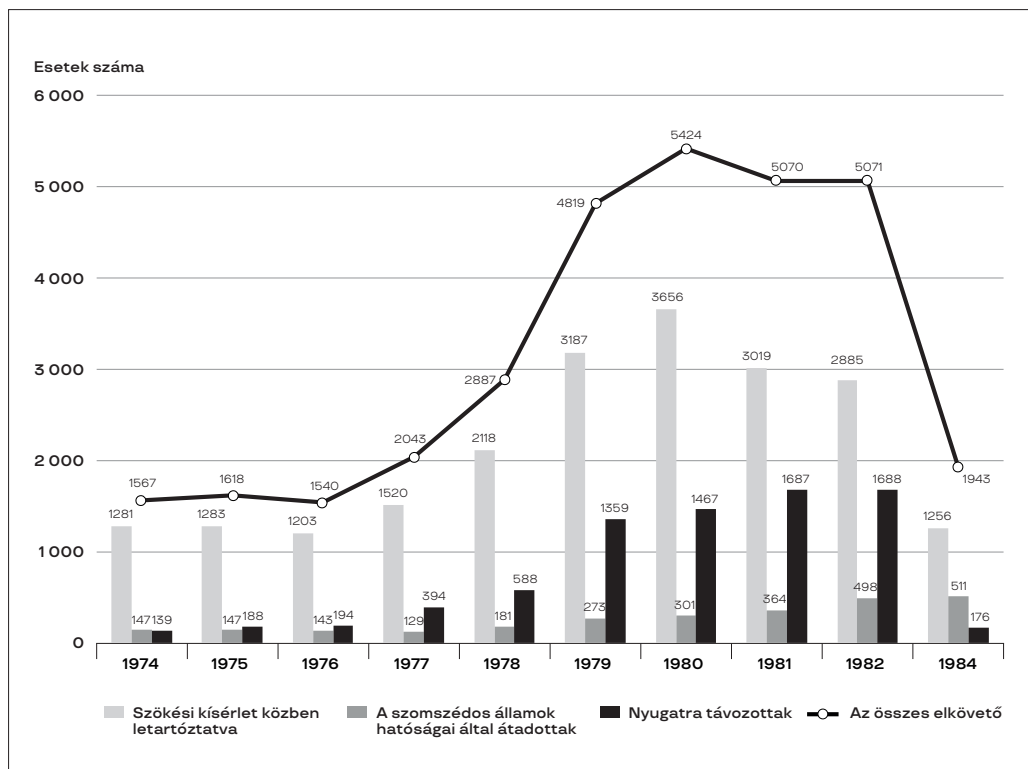
26 == Uo. 322.

27 == Uo. 331–332.

28 == Uo. 314.

29 == ACNSAS. D 013783/1. 334. Istoric – trecerile frauduloase ale frontierei de stat a Republicii Socialiste România, 1979. december 8.

böző igazgatóságai hogyan fokozhatnák operatív és egyéb jellegű megelőző tevékenységüket a határsértők ügyében. Többek között erről rendelkezett az 1980. március 15-én kiadott D/00129. számú belügyminiszteri parancs is.³⁰

1. ábra: Éves statisztika a román államhatáron 1974–1983 között elkövetett határsértésekről³¹

Az 1980-as évek közepétől a jugoszláv határszakaszról az elkövetések tekintetében a hangsúly áttevődött a magyar határszakaszra. Míg 1974 és 1983 között Jugoszlávia felé 19 629 esetet regisztráltak, addig ugyanebben az időszakban Magyarországra irányában mindössze 3055 esetet vezettek be a nyilvántartásba. Az említett idő-

30 = = Uo. 284. Raport referitor la modul cum se aplică de către organele de securitate și de miliție prevederile ordinului nr. D/00129 din 15 martie 1980 privind activitatea de prevenire, descoperire și neutralizare a acțiunilor de trecere frauduloasă a frontierei de stat a Republicii Socialiste Romania, 1980. december 31.

31 = = Uo. 243. Grafic privind starea infracțională la frontiera de stat în perioada 1974–1983, 1983. november.

szakban országos szinten 32 800 adatolt esetet rögzítettek: 8 495 személy sikeresen átjutott a határon, míg 21 565 személyt a román szervek tartóztattak fel, valamint 2 740, a szomszédos államok által vizsdatoloncolt ember ellen indítottak eljárást.³² 1981 és 1985 között összesen 16 412 esetet regisztráltak, 14 017 személy volt román származású, 1 272 német, 649 magyar és 474 más nemzetiségű.³³ Az I. Belső Hírszerzési Igazgatóság 1984 decemberében kelt éves összefoglaló jelentésében említi először, hogy a Magyarországra szervezett formában kiutazó, magyar ajkú román állampolgárok és a hazatérést megtagadók száma megnövekedett.³⁴ Az országelhagyások számának csökkenő tendenciája 1980-tól

2. kép Iulian Vlad vezérezredes, a Securitate tényleges vezetője³⁵

1985-ig tartott. 1986 áprilisában a BM Állambiztonsági Bizottsága felügyelete alá tartozó I. Belső Hírszerzési Igazgatóság értékelő jelentése szerint úgy látták, hogy a korábbi időszak szintjén marad az országelhagyások száma, azonban növekedni fognak a külföldi titkosszolgálatok – beleértve a szomszédos államokét is – provokációs műveleteinek száma, többen próbálják majd elhagyni az országot a Dunán, és ugyancsak emelkedni fog a román–magyar határon távozni próbálók száma is. Határozottan jelezték, hogy a német ajkúak száma növekvő tendenciát fog mutatni.³⁶ 1986 első felében drámai változás állt be az államhatárt átlépni megkísérlők számában, hiszen a vonatkozó statisztika 1985 első fél évéhez képest 49%-os növekedést mutatott, és az irányultság is megváltozott; a korábbi jugoszláv határszakasz helyett most már a magyar határszakaszon próbálkoztak többen.³⁷ Iulian Vlad vezérezredes, az állambiz-

32 = = Uo. 238. Situatia infracțională la frontiera de stat în perioada 1974–1983, 1984. május.

33 = = Uo. 197. Acțiuni de plecare ilegală din țară. Concluzii și măsuri pentru perfecționarea activității preventive, Studiu 1981–1985, 1986. április.

34 = = Uo. 227. Raport privind stadiul executării sarcinilor prevăzute în ordinele 00128 și 00129 din 1980 cu privire la prevenirea trecerilor frauduloase a frontierei, 1984. december.

35 = = ACNSAS. Cadre MAI 27753. Iulian Vlad személyi anyaga.

36 = = Uo. 202–202v. Acțiuni de plecare ilegală din țară. Concluzii și măsuri pentru perfecționarea activității preventive, Studiu 1981–1985, 1986. április.

37 = = Uo. 189. Nota, 1986. április 22.

tonság operatív vezetője³⁸ riasztó jelenségnek minősítette ezt, és komoly visszaesést állapított meg az állambiztonsági megelőző munka vonalán.³⁹

Az 1. Belső Hírszerzési Igazgatóság vezetése elemezte a kialakult helyzetet, és arra a megállapításra jutott, hogy a megyei szervek nem elég hatékonyak, a hálózati felderítés gyenge, és a nyilvántartásokat sem tartották napirenden. Az érdekesség, amire felfigyeltek, hogy a magyar hatóságok által kihallgatott és a román hatóságoknak visszaadott személyek elmondták, hogy a németajkúakat is kihallgatták, azonban őket az NSZK budapesti nagykövetségére irányították.⁴⁰ Aron Bordea vezérőrnagy, az 1. Belső Hírszerző Igazgatóság vezetőjének⁴¹ javaslatára a kialakult helyzet kezelésére új intézkedési tervet vezettek be „Borna” (Kilométerkő) néven. Ennek következtében a határővezeti összes Miliția-őrsöt bevonták a felderítő munkába, a vonalon foglalkoztatott összes ügynököt kiképezték, a visszatoloncoltakat szisztematikusan kihallgatták, és elemezték tevékenységüket.⁴²

Az 1986-tól Gheorghe E. Rațiu ezredes⁴³ koordinálta intézkedések hatékonysága nem volt mérhető, hiszen 1987-től a magyar határszakaszon történő kiáramlás elképesztő méreteket öltött. Míg 1987-ben összesen 3 630 jogellenes távozási ese-

38 = = Iulian Vlad (1931–2017) vezérezredes. 1946-ban lépett be a Román Kommunista Pártba, majd ifjúsági aktivistaként tevékenykedett 1947-től 1951-ig. A tisztiiskola elvégzése után került a BM Politikai Főigazgatóságára. Karrierjét a Belügyminisztérium személyzeti igazgatóságán kezdte, és 1967-ben annak helyettes vezetője lett. 1967-től 1974-ig az Oktatási Igazgatóság vezetője. Ezt követően kinevezték a băneasai aktív tiszti főiskola parancsnokává (1974–1977). 1977-től tíz évig államtitkár a BM-ben, a titkosszolgálatok koordinálásával kapcsolatos sajátos feladatokat látta el. 1987. október 5-én nevezték ki a Securitate vezetőjének, államminiszteri rangban, amely tisztséget letartóztatásáig, 1989. december 31-ig töltötte be.

39 = = ACNSAS. D 013783/1. 188. Iulian Vlad levele Aron Bordeához, 1986. április 24.

40 = = ACNSAS. D 013783/1. 189–190. Nota, 1986. április 22.

41 = = Aron Bordea állambiztonsági karrierjét 1951-ben őrmesterként kezdte a Ploiesti Tartomány Securitate Igazgatóságán. 1951 és 1953 között előbb alhadnagyként, majd 1953-tól 1955-ig hadnagyként a 4-es részlegén teljesített szolgálatot. 1954 és 1959 között előbb, csoportvezető majd irodavezető főhadnagyi rendfokozattal. 1959-től századosi rendfokozattal, majd 1964-től őrnagyként osztályvezető a Prahova megyei Securitate Felügyelőségen. 1969-től már Dâmbovița megye Securitate Felügyelőségének helyettes vezetője. A továbblépéshez szükséges Securitate-vezetőképzőt elvégezte és 1969-től alezredesként operatív helyettes vezető. 1973-tól az említett megye Securitate Felügyelőségének parancsnoka ezredesi rendfokozatban, majd 1979-től a tábornoki kar tagja lesz vezérőrnagyként, és vezeti Dâmbovița megye Securitate Felügyelőségét. 1980-tól 1986-ig a I. Kémelhárító Igazgatóság vezetője, majd pályafutása utolsó szakaszában, 1986-tól az 1989-es rendszerváltásig a Külföldiek Nyilvántartó, Határátkelőhely-felügyeleti és Útlevel Igazgatóság vezetője volt. Lásd: Aron Bordea adatlapja. http://www.cnsas.ro/documente/cad-rele_securitatii/BORDEA%20ARON.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. április 25.).

42 = = ACNSAS. D 013783/1. 184–184v. Nota, 1986. április 24.

43 = = Gheorghe E. Rațiu 1952-ben alhadnagyként kezdte állambiztonsági pályafutását a Vâlcea Tartományi Securitate 4. osztályán. 1954-től hadnagyként a 3. osztály ope-

tet regisztráltak, addig 1988-ban már 13 638 ügyet rögzítettek, azaz 376%-os emelkedés következett be. A szökések irányának megváltozását egyértelműen igazolta a statisztika, ugyanis míg 1987-ben a Jugoszlávia irányába 2660, 1988-ban pedig 4 801 esetet jegyeztek fel, addig a magyar határszakaszon 1987-ben 915, 1988-ban pedig már 8 703 személy került a statisztikába. A távozók nemzeti összetétele pedig még nyilvánvalóbb képet festett: 1987-ben 2 704, 1988-ban 6 142 román származású, 1987-ben 658, 1988-ban 6 453 magyar anyanyelvű személy szökését rögzítették.⁴⁴

1988 áprilisában újabb intézkedéseket hoztak a jelenség megakadályozására, így a Nemzetvédelmi Minisztérium engedélyével a hadseregtől 800 kőzkatonát csoportosítottak át, hogy erősítsék a román–magyar határszakasz járőrvédelmét. Elrendelték az érintett határ menti megyék, Szatmár, Bihar és Arad teljes állambiztonsági és milíciabeli hivatásos állományának, hogy tíznaponként eligazítást és képzést tartsanak a támogató és a hálózati személyeknek, hogy növelni lehessen az operatív jelzések számát. A határőrség parancsnoksága, a BM I. Belső Hírszerzési Igazgatósága (Direcția I. Informații Interne), a IV. Katonai Kémelhárító Igazgatósága (Direcția a IV-a Contrainformații Militare) és a Milíciá Főigazgatósága (Direcția Generală a Miliției) havi rendszerességgel elemző-értékelő jelentést készített a helyzet alakulásáról.⁴⁶

3. kép Aron Bordea vezérőrnagy⁴⁵

ratív tisztje, 1957-től pedig főhadnagyi rendfokozatban a 3. részleg vezetője. 1957-től helyettes osztályvezető, 1965-ben százados, majd 1967-től Olt megyébe helyezik át, ahol 1972-től a Securitate megyei felügyelőségének helyettes vezetője. Karrierje ezredesként 1986-tól az I. Kémelhárító Igazgatóságán folytatódott, előbb helyettes vezetőként majd vezetőként irányította azt, egészen 1989-ig, a rendszer bukásáig. Lásd Gheorghe E. Rațiu adatlapja. http://www.onsas.ro/documente/cadrele_securitatii/RATIU%20GHEORGHE.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022. április 25.).

44 == ACNSAS. D 013783/1. 81–82., Situație privind acțiunile la frontiera de stat în anul 1988 comparativ cu anul 1987, d. n.

45 == ACNSAS. Cadre MAI 000007.

46 == ACNSAS. D 013783/1. 19v–120v. Jelentések.

4. kép Gheorghe E. Rațiu ezredes⁴⁷

A BM I. Belső Hírszerzési Igazgatóságának 1989. évi első negyedéves, összegző jelentésében először szerepelt, hogy az országból történő eltávozások szervezett formában történnek, és külön hangsúlyozták, hogy a cselekményeket komoly társadalmi támogatottság jellemzi (ti. a határ menti településeken embercsempészeket vonnak be és idegen állampolgárok segítik őket). A jelentés megállapította, hogy a szökések megszervezésének konspiratív jellege növekedett (jelszó, titkos jelzések használata, kódolt telefonbeszélgetések, a cselekmények egyes szakaszaiban közvetítők használata anélkül, hogy azok ismernék a pontos tervet). Az I. Belső Hírszerzési Igazgatóság intézkedései között kiemelt szerepet kapott az idegen állampolgárok tevékenységének alapos dokumentálása és in flagranti tettenérése, hiszen úgy

vélték, csak így tudják ellensúlyozni azt, hogy a szökéseket a külföldi államok és médiumok Románia érdekeit sértő módon mutassák be.⁴⁸

1989-ben már heti rendszerességgel készültek jelentések a szökések számának nagymértékű és folyamatos emelkedése miatt. Az országot elhagyók vonalára bevonták a BM VI. Vizsgálati Igazgatóságát (Direcția Cercetare), hogy elemezzék az elfogott és eljárás alá vont személyek, illetve a szomszédos államok által visszatoloncoltak ügyeit.⁴⁹ A BM felső vezetése összegző jelentéseiben rendszeresen Magyarország káros tevékenységét hangsúlyozták.⁵⁰ Annak ellenére, hogy a magyar hatóságok a diktatúra fennállásának utolsó pillanatáig eleget tettek az államközi egyezményből fakadó visszatoloncolási kötelezettségnek; még december második hetében is 87 személyt

47 = = ACNSAS. D 013414.

48 = = Uo. 74. Evoluția situației operative și mutațiile survenite pe linia problemei „persoane cu intenții de trecere frauduloasă a frontierei de stat”. Aspecte de interes operativ pentru organele de securitate pe linie prevenirii, descoperirii și neutralizării actelor evazioniste și măsurile ce se impun pentru întărirea controlului informativ-preventiv în problemă, 1989. első negyedév.

49 = = Uo. 43. Nota, d. n.

50 = = Uo. 7. Nota privind personale predate de autoritățile statelor vecine sau reținute după intrarea frauduloasă în țară, în perioada 25 noiembrie-3 decembrie 1989, 1989. december.

adtak vissza a román határőrizeti szerveknek.⁵¹ A HFSZ elemzői intenzív operatív feldolgozásnak vetették alá mindazokat, akiket a szomszédos államok hivatalosan visszatoloncoltak. A területi szervek hetente jelentették a szomszédos államok által átadott, illetve a Romániába történt illegális belépés után elfogott személyekre vonatkozó összesítő kimutatásokat mind a titkosszolgálati vezetésnek, mind a Román Kommunista Párt vezetőségének. Ezekből a statisztikákból tudjuk, hogy december második hetében „96 személy érkezett a Magyar Köztársaságból (87-et a magyar hatóságok adtak át, és 9 illegálisan lépett be). Az visszatoloncoltak közül 53-an kevesebb mint 24 órát tartózkodtak a szomszédos állam területén, 34-en 2–30 napig tartózkodtak ott, az illegálisan érkezettek pedig legfeljebb 25 napot.”⁵²

Az átvett vagy a határőrök és a Securitate által elfogott személyeket az ún. „Alfa művelet” (Acțiunea Alfa) keretében ellenőrizték. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a román kémelhárítás tisztjei elemezték a magyar intézmények által foganatosított lépéseket, összpontosítva az operatív beszerzésre és a „szökevények” Romániába történő visszaküldésére. Ezekre a vizsgálatokra nagy hangsúlyt fektetett a román állambiztonság vezetősége, azonban az eredmények nem minden esetben támasztották alá a várakozásokat. Ezt bizonyítja a Iulian Vlad által Gheorghe Rațiu ezredesnek, az I. Belső Hírszerzési Igazgatóság vezetőjének december elején személyesen adott utasítása. A román állambiztonság akkori vezetője felháborodásának hangot adott az „Alfa művelet” alacsony hatékonysága miatt, és utasította az igazgatóság vezetőjét: „Vizsgáljanak át újra mindent, amit 1989. december 6-ig jelentettek, hasonlítsák össze az »operatív helyzet alapelemeire« vonatkozó adatokat a kapott utasításokkal és az ezen a vonalon végrehajtott feladatokkal! Azután pedig értékeljék, hogy végrehajtották-e az utasításokat, ha pedig nem, akkor állapítsák meg a feladatok nem teljesítésének okát.”⁵³ A szövegből kiolvasható, hogy a szomszédos államok által átadott és a Romániába a határon keresztül illegálisan visszatérő személyekkel szemben lefolytatott vizsgálatok nem eredményeztek operatív szempontból releváns, azaz hasznosítható eredményt.

A feldolgozott levéltári források alapján látható, hogy a korabeli román titkosszolgálatok szemében komoly biztonsági kockázatot jelentett a jogellenes határátlépés jelensége. Az 1970-es években a németajkú román állampolgárok tömeges távozása jelentett gondot a HFSZ-nek, az 1980-as évek végére az erdélyi magyarok menekülése okozott fejtörést az illetékes hatóságnak. A velük kapcsolatban a magyarországi sajtóban és a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásában elhangzó bátorító, tájékoztató

51 = = Uo. 1. Nota privind personale predate de autoritățile statelor vecine sau reținute după intrarea frauduloasă în țară, în perioada 9–18 decembrie 1989, 1989. december.

52 = = Uo. 2. Nota privind personale predate de autoritățile statelor vecine sau reținute după intrarea frauduloasă în țară, în perioada 3–9 decembrie 1989, 1989. december.

53 = = Uo. 5. Iulian Vlad vezérezredes utasítása Bucurescu tábournoknak és Rațiu ezredesnek. 1989. december 6.

és egyéb jellegű híradásokkal a román szolgálatok kezébe adták az idegen erők beavatkozásának forgatókönyvét.⁵⁴ Bár ennek következményei túlmutatnak a szervezettörténeti és a jogellenes távozások tematikáján, az bizonyos, hogy meghatározó nyomot hagytak az erdélyi magyar társadalom demográfiai térképén.

=== Levéltári források ===

Arhiva Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS)

Fond Documentar (Háttér dokumentációk)

D 013783/1. Az államhatárt jogellenesen átlépni szándékozó személyek ügye (Problema „persoane cu intenții de trecere frauduloasă a frontierei de stat”)

D 013414. Gheorghe E. Rațiu személyi anyaga

Fond Cadre MAI (BM Személyzeti dossziék)

Cadre MAI 000007. Aron Bordea személyi anyaga

Cadre MAI 000077 Dumitru Iancu Tăbăcaru személyi anyaga

Cadre MAI 27753 Iulian Vlad személyi anyaga

=== Hivatkozott irodalom ===

Bandi, 2020

Bandi István: Az 1989-es romániai forradalomba való magyar beavatkozás kérdése.

Betekintő, 2. sz. 99–124.

Ceaușescu, 1978

Ceaușescu, Nicolae: *Cuvîntul la adunarea activului de partid și a cadrelor de conducere din Ministerul de Interne*. Bukarest, Editura Politica.

Măgureanu–Stoenescu, 2008

Măgureanu, Virgil – Stoenescu, Alex Mihai: *De la regimul comunist la regimul Iliescu. Virgil Măgureanu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu*.

Bukarest, Editura RAO.

Stefureac, 2015

Stefureac, Ioan Remus: *Conflictul secret din spatele scenei România versus Rusia. 50 de ani de realități, mituri și incertitudini*. Bukarest, Editura RAO.

54 == Lásd bővebben: Bandi, 2020.

Ursu–Thomasson–Hodor, 2019

Ursu, Andrei – Thomasson, O. Roland – Hodor, Mădălin: *Trăgători și falsificatori, Contrarevoluția Securității în decembrie 1989*. Bukarest, Polirom.

Watts, 2012

Watts, Larry: *Ferește-mă doamne de prieteni, războiul clandestin al blocului sovietic cu România*. Bukarest, Editura RAO.

Watts, 2013

Watts, Larry: *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul războiului rece*. Bukarest, Editura RAO.

==== Internetes források =====

Aron Bordea adatlapja

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/BORDEA%20ARON.pdf
(utolsó letöltés dátuma: 2022. április 25.).

Dumitru Tăbăcaru adatlapja

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/TABACARU%20DUMITRU.pdf
(utolsó letöltés dátuma: 2022. április 22.).

Gheorghe E. Rațiu adatlapja

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/RATIU%20GHEORGHE.pdf
(utolsó letöltés dátuma: 2022. április 25.).

Repere istorice

https://www.mapn.ro/repere_istorice/index.php
(utolsó letöltés dátuma: 2022. április 22.).

Kulcsszavak

=====

România, Securitate, Határőrség

/ An Overview of the Activities of the Intelligence Service of the Securitate /

**With a special focus on the illegal border crossings
of the Western border section (1968–1989)**

In the last thirty years of the Romanian Communist dictatorship, one of the routine tasks of the counter-intelligence units of the Securitate was the prevention of those who wanted to leave the country for the West illegally and those who had fled across the green border and later returned. The number of illegal border-crossing cases was especially high across the Yugoslavian border from the early 1970s to the mid-1980s. A change occurred in statistics in the middle of the 1980s as the number of those crossing the Hungarian-Romanian border illegally outnumbered the cases along the Yugoslavian border earlier. In the late 1980s, there was a significant number of ethnic Hungarian Romanian citizens among those leaving the country illegally, which urged the responsible counter-intelligence organs to implement serious measures. Embedded in a frame of organisational history, this paper aims to provide an overview of the specially targeted activities of the Romanian counter-intelligence before 1989.

===== *Novák Attila* =====

/// „A hozzászólók nem ítélték el Izrael állam agresszív magatartását”

**Hivatalos és nem hivatalos magyar zsidó vélemények
a hatnapos háborúról 1967 júniusában**

Egyedülálló dokumentumokat olvashatunk az 1967-es arab–izraeli háború magyar zsidó fogadtatásáról.¹ Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöki iratai között szereplő források alapján aggodó pártvezetést és az Izraellel szolidáris magyar zsidó közösséget, valamint az állami politikához igazodó felekezeti vezetést észlelhetünk. 1967. június 6-án – tehát már a konfliktus másnapján – kelt az a dokumentum, melyben Miklós Imre (1927–2003), az ÁEH akkori második embere elküldte az „izraelita” felekezet helyzetjelentését Bakos „elvtársnak” a budapesti pártbizottságra, aki (minden bizonnyal) azonos Bakos Zsigmonddal (1924–?), a VI. kerületi pártbizottság akkori első titkárával, a budapesti PB tagjával, későbbi könnyűipari miniszterhelyettessel, majd államtitkárral.

A helyzetjelentés a magyar zsidók körében tapasztalható nyugtalanságról számol be. A Magyarországi Izraeliták Országos Képviselőte (МИОР) Síp utcai székházát az egész országból felkeresők egyike például Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnököt Hitlernek nevezte, ami bár első hallásra túlzónak tűnik, de ha figyelembe

¹ = Az irategyüttesből nem közlöm Prantner József ÁEH-elnök Pullai Árpád (1925–2015), az MSZMP KB póttagja, ideológiai titkár és Darvasi István (1920–1994), az MSZMP KB tagja számára írt feljegyzését, amely „előhangja” az 1967. június 21-én készített (újabb) hangulatjelentésnek. Nem közlöm magát a jelentést sem, mely részletesen – és több ember véleményét figyelembe véve – ad újabb beszámolót a budapesti zsidóság hangulatától. Mivel Kovács András már közölte (Kovács, 2019: 217–220.), eltekintek a publikálásától. Kovács András ezenfelül közzétette még Prantner József 1967. június 29-i beszámolóját a június 23-i összejövetelről (uo. 221–222.). Nem publikálom az irategyüttesből az 1967. augusztus 23-i belső „izraelita” helyzetjelentést sem, melyre Szabó Csaba tanulmányában utalt és idézett is belőle (Szabó, 2008: 247–249.), Kovács András pedig leköszölte a teljes szövegét (Kovács, 2019: 223–225.).

vesszük azt, hogy a vészidőszak után alig húsz évvel, amikor az Izrael-ellenes arab propaganda állandóan az izraeli zsidók tengerbe szorítását ismételte, érthető megnyilvánulásnak tűnt ez a kijelentés. A felszólalók az elemi szolidaritás hangján álltak ki Izrael mellett. A jelentés névtelen készítője² kiemelte, hogy a Szovjetunióval kapcsolatosan kritikák nem hangzottak el, emellett a magyarországi antiszemitizmus megerősödésétől való jelentős félelmet is észlelt. A hangulat izzott, egy tel-avivi telefonáló (állítólag) megfenyegette Seifert Gézát, a MIOK újonnan (1966 januárjában) kinevezett elnökét,³ és az 1957 márciusában Izraelben meggyilkolt Kasztner Rezső sorsát ígérte neki.⁴ A még Budapesten szolgáló David Giladi (1908–2009) izraeli ügyvivő a háború megindulása előtt Seifertnek egy budapesti fogadáson bizonygatta, hogy a konfliktusban nem Izrael az agresszor, hanem az arab fél. Később erre már nem lehetett több lehetősége az izraeli diplomatának, mert június 12-én Magyarország megszüntette Izraellel a diplomáciai kapcsolatot, így Giladi – a követség többi alkalmazottjával együtt – elhagyta az országot.

Június 11-én zajlott le a MIOK teljes ülése, ahol a szervezet vezetője rébuszokban beszélt a háborúról. „*A Közel-Kelet népeinek vezetői találják meg közösen a béke felé vezető utat*” – mondotta sokat sejtetően Seifert Géza a tanácskozáson.⁵ 1967. június 23-án az ÁEH vezetője, Prantner József (1911–1975)⁶ összehívott 13 hitközségi vezetőt, hogy tájékozódjon a háború okozta hangulatról. Bár a találkozóról készült – Prantner egyes szám első személyben megfogalmazott – beszámolója már ismert,⁷ az itt közölt, egyik kollégája (valószínűleg Telepó Sándor [1929–?], az ÁEH csoportvezetője) által készített jelentés, valamint az ezt követő összegzés nem. A találkozó, amelyen a felekezeti vezetők között az állambiztonság több ügynöke is jelen volt, érdekesen alakult.

2 = = Nem tudjuk, ki készítette pontosan a jelentést. Minden bizonnyal a zsidósággal foglalkozó referens.

3 = = Seifert egyébként „Sárosi György” néven volt az állambiztonság informátora.

4 = = Kasztner Rezső (1906–1957) a budapesti Mentőbizottság elnökhelyettese, Komoly Ottó munkatársa. A német megszállás után kapcsolatba került Adolf Eichmann stábjával, akivel tárgyalásokat folytatott, hogy pénzért embereket engedjen ki. Ez nem járt végül sikerrel, ám közel húszezer embert irányítottak Auschwitz helyett ausztriai munkatáborokba, valamint 1684 ember kiengedését sikerült elintéznie (vonnattal, ez volt a „Kasztner-vonat”). A háború után Izraelben élt, 1952-ben a kereskedelmi és ipari miniszter szóvivője lett. Rágalmazó röpiratot terjesztettek róla, mire ő pert indított. Az alperesek is a zsidók gyilkosának nevezték, a bíró pedig azt állította, hogy „eladta a lelkét az ördögnek”, el is marasztalták. 1957-ben – a per által keltett tömeghangulat közepette – egy szélsőséges nacionalista meggyilkolta Tel-Avivban.

5 = = Seifert Géza: „A Közel-Kelet népeinek vezetői találják meg közösen a béke felé vezető utat”. *Új Élet*, 1967. június 15. 1–3.

6 = = 1961 és 1971 között volt az ÁEH vezetője.

7 = = Kovács, 2019: 221–222.

A jelenlévők véleményei – bár radikális különbség nem volt tapasztalható – hangsúlyaikban jelentősen eltértek egymástól, hiszen voltak olyanok (a lojálisabbak), akik szinte kizárólag a „szocialista hazához” való hűséget emlegették, míg mások az Izraelért aggódó magyar zsidók hangját is megszólaltatták – természetesen ezt is a szocialista hazafiság szólamaiba „csomagolva”. Ugyanis a megszólalások tónusából egyértelműen kikövetkeztethető volt, hogy úgy érezték: a hatalom által feltételezett izraeli zsidó nemzeti azonosulással szemben bizonyítaniuk kell az államhatalom felé a magyar szocialista identitásuk prioritását.

A magyar ortodoxia jelentős személyisége, Schück Jenő miskolci főrabbi, az Ortodox Rabbitanács elnöke (1895–1974) és Mandula Sándor, a Budapesti Izraelita Hitközség Ortodox Tagozatának elnöke (1887–1969) azért aggódott, hogy az Izrael részére folyamatosan szállított és a magyar ortodoxia által „gondozott” kóser hússzállítmányok nehogy veszélybe kerüljenek.⁸ A magyar ortodoxok ugyanis az 1940-es évek végétől szállítottak kóser húst Izraelbe, ők készítették elő (vágatták), adtak rá kósersági pecsétet (hechser), az állami szervek pedig engedélyezték a kivitelt, sőt a Terimpex nevű cég a kiszállításban is részt vett.⁹ A vallási és gazdasági szempontból is előnyös tranzakció felemlítését (mely kb. 1957-ig „szeretetküldeményként” folyt, utána lett belőle gazdasági hasznot is hozó exporttevékenység) Prantner nem hagyta szó nélkül: leintette őket, mondván, hogy most ne ezzel foglalkozzanak.

Ezek után következtek a neológ rabbinagyságok és a MIOK más vezető személyiségei. Scheiber Sándor, a Rabbiképző igazgató-professzora – akit az állambiztonság ellenséges személyként kezelte és megfigyelt – karakteresen kiállt az izraeli fél mellett, utalva arra az egyéni és társadalom-lélektani átalakulásra, amely Izraelben végbement, és amely a külső környezetet is befolyásolta: a kicsi és önmagát megvédeni képes állam harci sikerei cáfolják, hogy a zsidók „gyávák” lennének. Többen (a Scheiber Sándorral együtt az állambiztonság által szorosan megfigyelt Borsa Mihály [1906–1986], volt kispap, államtitkár, egyben egy svájci szervezeten [SSE] keresztül érkező, a holokauszt áldozatainak segélyezésére szolgáló Joint-pénzek elosztását koordináló Központi Szociális Bizottság [KSZB] befolyásos elnöke) hangsúlyozták a kettős kötődés fontosságát, amelynek a hangoztatása az állami vezetők előtt nemcsak triviális igazság volt, hanem jól felfogott védekezési narratíva is, az illojalitás tagadása, az állampolgári hűség deklarálása. Ugyanakkor többen ennél jóval tovább mentek, Salgó László

8 = = Az 1950-es évek elejének Magyarországról Izraelbe történő kóserhús-szállításról Lózszy Tamás, a Magyar Orthodox Izraelita Levéltár könyvtárosa tartott egyedülálló előadást az NKE MTKI „Többes kötésben” c. konferenciáján, 2018. február 5-én Húskonzerv-akció 1948–1957. *A magyar ortodoxia izraeli szeretetcsomag-küldeményei* címmel.

9 = = A Terimpex még az 1980-as évek elején is közreműködött a kóserhús-kereskedelemben. Bentzur Zeev, Bécsben székelő magyar származású izraeli-osztrák üzletember kóserhús-feldolgozó üzemet akart létrehozni Magyarországon és a Terimpex vállalatától 36 ezer tonna kóser marhahús leszállítását kérte. Az üzlet azonban meghiúsult. Borvendég, 2017: 133.

ló főrabbi (1910–1985),¹⁰ a Budapesti Rabbiság igazgatója, a Nagyfuvaros utcai körzet rabbija, Fisch Henrik főrabbi (1907–1986), a Dohány utcai zsinagóga rabbija,¹¹ de leginkább Seifert Géza elnök a kormányzati véleménymezőhöz kapcsolódott. Seifert, amellettt hogy leszögezte, hogy Izrael az „imperializmus” eszköze lett, hivatkozott a legutóbbi neológ rabbigyűlésen (május 23.) felvetett problémára, hogy Izraelnek a Magyarországon élő „nemzsidó reakciók” közül egyszerre sok híve lett. Erre Salgó is utalt.¹² Az elnök arra is rámutatott, hogy az államvezetésben és az adminisztrációban nácikat is foglalkoztató Nyugat-Németország Izrael szövetségese. Hozzá kell tennünk, az NSZK-nak mint a hitleri Németország (kvázi) utódállamának a fasisztázása a kádári propaganda kedvelt eleme és a hitközségi nyilvánosság-nak is állandó témája volt. Ennek (ismételt) felemlítésével a MIOK elnöke kifejezte azt, hogy Izrael tekintetében sincsen a hazai zsidóságnak más és eltérő véleménye, mint a hivatalos Magyarországnak. Seifert ugyanahhoz az ideológiai-politikai építőelemhez kötötte a hatnapos háború eseménysorát is, mint a keleti tömb (az egyébként) ettől független Nyugattal kapcsolatos álláspontját: a Nyugaton lévő integrált és beépült exnácik problémájához. Eszerint Izrael politikáját delegitimálja az, hogy a „fasiszták” utódállamával tart fent kapcsolatot, sőt az is, hogy az NSZK támogatja Izrael politikáját.

Persze az izraeli–nyugatnémet viszony jó megalapozásának voltak előzményei. Ludwig Erhard német szövetségi kancellár (1897–1977) és Levi Eshkol izraeli miniszterelnök (1895–1969) 1965 májusában állapodott meg egymással a teljes körű diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ezt a fejleményt a keleti tömb nagyon nehezen dolgozta fel. A megállapodást a Kneszet 1965 márciusában fogadta el, és az 1952-es kárpótlási egyezmény óta a legnagyobb esemény volt a két ország közötti kapcsolatokban. A kapcsolatok felvételét meggyorsította, hogy a keletnémet állampárt vezetője, Walter Ulbricht (1893–1973) látogatást tett Kairóban 1965 februárjában, miután kiderült, hogy a nyugatnémetek fegyvereket adtak el Izraelnek. Igaz, ezt az egész egyiptomi látogatást megelőzték 1962-ben a Moszad akciói az egyip-

10 == A főrabbi „Sárvári György” néven az állambiztonság informátora is volt.

11 == Fisch Katona József főrabbi 1959-es halála után lett a Dohány utcai zsinagóga rabbija.

12 == A gyűlést 1967. május 23-án tartották. Az Országos Rabbitestület az Ortodox Rabbitanács elnöke jelenlétében ülésezett és deklarációt is kiadott. A közvetlenül a hatnapos háború kitörése előtt az Új Életben megjelent nyilatkozatban, melyet Schüch Jenő, Salgó László titkár és Benoschofsky Imre főrabbi, az Országos Rabbitestület (ez neológ volt) elnökhelyettese szignált, a következők olvashatók: „Mélyszéges aggodás szorítja össze szívünket Európa békéjéért, földrészünk biztonságáért. A Német Szövetségi Köztársaság ma sem mondott le területi igényeiről, ma sem ismerte el a vesztett háborújából következett történelmi tényeket, ma sem mondott le atomfegyver-követeléséről. Hadseregét a hitleri Wehrmacht tisztjei vezetik és közben a kormány tűri a fasiszta pártok szervezkedését – és az annál is veszedelemesebb szélsőjobboldali sajtó uszító izgatásait...” Benoschofsky Imre – Salgó László – Schüch Jenő: A magyar rabbikar békefelhívása. Új Élet, 1967. június 1. 1.

tomí rakétaprogram német résztvevői ellen Németországban, de Svájcban is, ami végül a Moszad vezetője, Isser Harel (1912–2003) lemondásához vezetett 1963-ban, az ő fejét Ben-Gurion követelte. Több kelet-európai ország nagyon idegesen reagált a javuló nyugatnémet–izraeli kapcsolatokra. A magyar állambiztonsági szervek például a helyi zsidóságot állandóan NSZK-ellenes nyilatkozatokra akarták késztetni (sokszor sikerrel). Ezenfelül arra, hogy tiltakozzanak az izraeli külképviseleten a kapcsolatok pozitív alakulása miatt, morálisan is helyezzenek nyomást az izraeliekre, ezzel csökkentse az izraeli külképviselet (amúgy korlátozott) befolyását a magyar zsidóságra.¹³

Az utolsó itt közölt dokumentum – az АЕН, konkrétan Telepó Sándor készítette értékelése – ugyanakkor azt is világosan mutatta, hogy a felekezetekkel foglalkozó állami szerv, összhangban a magyar csúcsvezetés álláspontjával, külpolitikai eseményként kívánta kezelni a háborút, és nem kívánta összekapcsolni a hazai zsidóság helyzetével vagy „ügyével”. A legfontosabb orientációs pont Kádár Jánosnak az MSZMP PB előtt június 13-án elmondott beszéde volt.¹⁴ Igaz, a pártfőtitkár szövegének volt olyan része, mely értelmezhető egyfajta tisztogatóra történő felhívásként is. Bár voltak ilyen elszigetelt esetek,¹⁵ ám ezek – Lengyelországgal ellentétben – nem váltak egy anticionista politikai tisztogató kampány részévé.

Dokumentumok

1/a. dokumentum

Bakos elvtársnak
Budapesti Pártbizottság
Budapest

Kedves Bakos Elvtárs!

Kívánságára elkészítettük feljegyzésünket az arab-izraeli válsággal kapcsolatos izraelita felekezeti véleményekről.

Budapest, 1967. június 6.

Elvtársi üdvözzettel:

*[MNL OL XIX-A-21-a-M-6-3/1967. Géppel írt eredeti szöveg,
Miklós Imre aláírásával.]*

13 = = Kovács András: Helyes irányba terelve. Egy titkosrendőri akció dokumentumai. <https://www.szombat.org/politika/3654-helyes-iranyba-terelve>. (utolsó letöltés: 2022. március 12.)

14 = = Kovács, 2019: 193–208.

15 = = A cionizmus elleni harc ürügyén a Magvető Kiadó vezetője két (zsidó származású) szerkesztőt is eltávolított az állásából, Márványi Juditot és Székely Magdát. Lásd Márványi, 2017: 97–101.

1/b. dokumentum

Állami Egyházügyi Hivatal
Állami Egyházügyi Hivatal
Titkársága

1967. jún. 6–7.

6-3/1967/Eln.

Feljegyzés

A Magyar Izraelita Hitfelekezet néhány vezetőjétől nyert információk szerint Izrael és az arab országok között megkezdődött fegyveres tevékenység a magyar zsidóság körében élénk érdeklődést váltott ki és jelentős nyugtalanságot eredményezett.

Izraelita egyházi körökben szimpátia tapasztalható Izrael irányában és általában az arab országokat marasztalják el a fegyveres konfliktus miatt. Különösen nagy az aggodalom és várakozás azoknál a rétegeknél, akiknek közvetlen rokonaik vagy hozzátartozóik élnek Izraelben. Ilyen vonatkozásban a magyar zsidóság igen jelentős része érdekelt.

Budapesten a Síp utca 12-ben a MIOK székházában az utóbbi két napban megnőtt a forgalom, a budapesti és vidéki érdeklődőktől, valamint a központ egyes vezetőitől a következő véleményeket lehet hallani:

„Az arab-izraeli harcok a III. világháború kezdetét jelenti.” „...meg fogja mutatni Izrael, hogy mire képes, mert sokkal erősebb mint az arabok, főleg hogy USA, Anglia és Nyugat-Németország is támogatja.”

„A nyugati nagyhatalmak cserben fogják hagyni Izraelt.”

„Tenni kellene valamit, mert Izraelben zsidó testvéreink véreznek.”

„Nasszer ugyanaz, aki Hitler volt, Korábban a kommunistákat, most pedig a zsidókat gyilkolja.”

Értesüléseink szerint az utóbbi napokban rendszeresen hallgatják a nyugati rádióadásokat s az így nyert információk gyorsan terjednek.

A felekezet egyik vezető funkcionáriusa azt javasolta dr. Seifert Gézának, a MIOK elnökének, hogy mindketten mondjanak le a vezetőségben vállalt tisztségükről, mert a kialakult helyzetben nem vállalhatják a felelősséget a magyar zsidóság előtt.

Figyelmet érdemel, hogy Szovjetunió magatartásával kapcsolatban nem hangzottak el vélemények, s még azok sem tettek róla említést, akik a nyugati nagyhatalmak intenzív segítségét remélik Izrael számára.

Jelentős számú zsidó vallású rétegekre azért hat nyomasztóan az arab-izraeli konfliktus, mert attól félnek, hogy ez tápot ad az országon belül bizonyos rejtett antiszemitizmus feléledéséhez.

Jelzés érkezett arról, hogy egyes nem zsidó, de politikailag reakciós személyek Izrael pártján állnak és remélik, hogy a konfliktus levezetésének vagy további éleződésének eredményeként a Szovjetunió diplomáciai vereséget fog szenvedni.

A felekezet vezetői ugyanakkor igyekeznek politikailag helyes álláspontot kialakítani és képviselni a hitfelekezet tagjai előtt. Ez a magatartás nem tetszik egyes cionista beállítottságú személyeknek.

Valószínűleg ennek tudható be, hogy a napokban egy névtelen telefonáló – aki magát Tel-avivi lakosnak mondotta – azzal fenyegette meg Dr. Seifert Gézát, a MIOK elnökét, hogy „ha nem változtat zsidó érdek-ellenes politikai vonalán akkor rövidesen el fogja őt intézni az a csoport, aki Kasztnert kikészítette.”

Június 2-án az Olasz Követség fogadásán találkozott dr. Seifert elnök Giládi izraeli ügyvivővel, Giládi azt bizonygatta Seifertnek, hogy Izrael állama nem agresszor, hanem az arabok azok. Ugyanakkor aggodalmát fejezte ki, az Izraeli helyzet miatt főleg azért, mert kéthetes unokája mellől a vejét behívták katonának a mozgósítások során.

[MNL OL XIX-A-21-a-M-6-3/1967. Géppel írt szöveg, aláírás nélkül.]

2. dokumentum

Feljegyzés

az Állami Egyházügyi Hivatalnál f. hó 23-án, pénteken délután 2 órai kezdettel tartott értekezletről

Prantner József úr, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke üdvözölte a megjelenteket és közölte, hogy a mai napon fesztelen beszélgetésre jöttünk össze, hogy egymással a gondolatainkat barátságosan kicseréljük, figyelemmel a közel-keleti válságra. Felhívta a megjelenteket, hogy nyíltan és őszintén mondják meg a véleményüket, hogyan ítélik meg ebben a helyzetben a magyar zsidóság helyzetét, szemléletét. Általában, amit ebben az ügyben a hangulatról hallottak, mondják meg. Ennek a megbeszélésnek más célja nincs, mint egy fesztelen beszélgetés a közöttünk – mármint az Állami Egyházügyi Hivatal és a felekezet közötti – jó viszony keretén belül.

A szólásra jelentkezett Schück Jenő főrabbi afelőli aggodalmának adott kifejezést, hogy vajon az Izraellel a közeli napokban történt diplomáciai viszony megszakadása következtében az Izrael részére szállított húst nem fogja-e veszély fenyegetni. Elmondotta, hogy mennyi húst szállítunk. Mandula Sándor, az Ortodox Tagozat elnöke ugyanebben az értelemben szólalt fel. Beszéde során azonban megjegyezte, hogy mindannyian óhajtjuk a közel-keleti válság békés rendezését.

Ezután Prantner elnök felhívta a jelenlévők figyelmét arra, hogy ezen ügy lényegéhez nem tartozó kérdésekről, mint például az izraeli húszállításról ne beszéljenek, hanem magáról a tárgybeli kérdéstről, amire már fentebb rámutatott.

Dr. Máté Miklós főrabbi hangoztatta, hogy a magyar zsidóság hűséggel viseltetik a magyar hazájához, a magyar zsidóság mindvégig hű volt a magyar hazájához,

olyannyira, hogy még a Horthy-rendszer idejében is szerette hazáját. Beszél arról is, hogy a zsidóságot bizonyos érzelmi kapcsolatok fűzik az izraeli néphez, ettől a zsidóság nem tud teljesen ment maradni.

Dr. Scheiber Sándor: Arról – mondotta –, hogy mindannyian a magyar hazához és a szocializmushoz hűek vagyunk arról talán felesleges többet mondani. Az izraeli néphez a magyar zsidóságnak is van érzelmi kapcsolata. Goethe *Faustjára* hivatkozva beszélt az emberben lakó kettős lélekről. Minden esetre nagyon érdekes volt ez a háború, mert megcáfolta a zsidókról híresztelt azon többévezredes megállapítást, hogy a zsidó gyáva, mert ebben az izraeli-arab háborúban megmutatták a zsidók, hogy nem gyávák és bátran tudnak harcolni.

Dr. Borsa Mihály, a Központi Szociális Bizottság elnöke, családi kapcsolataira való hivatkozással is mutatott rá arra, hogy meg kell érteni azt, hogy a Szentföld iránt és az ott lakó izraeli nép iránt a magyar zsidóságnak van egy bizonyos vonzódása, de ennek függetlennek kell lennie a magyar hazafias érzéstől és a szocialista társadalom felépítésétől.

Dr. Fisch Henrik főrabbi: Lehet, hogy amikor ez az izraeli konfliktus megindult, talán nem láttam tisztán a helyzetet, de ma már bennem kialakult, hogy nekünk csak egyetlen utunk van, az, hogy magyarok vagyunk és szocialista társadalmi rendszerünket támogatjuk és építjük.

Dr. Dér István főrabbi ugyancsak a rokoni kapcsolataira és izraeli látogatásaira hivatkozással mondotta, hogy az izraeli nép iránt bizonyos érzelmi vonzódással vagyunk, azonban mi a magyar hazát valljuk magunkénak.

Dr. Salgó László főrabbi hozzászólásában kifejtette, hogy megállapítása szerint a nemzsidó reakciók azok, akik most ebben a konfliktusban egyszerre Izraelbarátok lettek. Nem bizonyos, hogy ezek egyszerre filomszemiták lettek volna, őket ebben a kérdésben a reakciós és antiszemita érzéseik vezetik.

Dr. Seifert Géza leszögezte, hogy a közel-keleti kérdés felmerült problémájával a magyar zsidóságnak hűsége a magyar haza és hűsége a szocialista társadalmi rendszer iránt, semmiben sem változott. A magyar zsidóság eddigi hűségével továbbra is ragaszkodik a magyarságához és a szocialista társadalomban való részvételéhez.

Érthető, hogy a magyar zsidóság is bizonyos érzelmi sorsközösséget érez az izraeli nép iránt. De a sorsközösségi érzés azonban a magyar zsidóságnak sem faji, sem nacionalista alapon nem áll fenn. Az egész közhangulatból az állapítható meg, hogy Izrael Állama, amely 1948-ban létesült, nagyrészt olyan zsidókból, akik a második világháború hitleri túlása [sic!] után kerültek oda, mégpedig olyan zsidókból, akik úgy érezték, hogy nem tudnak régi hazájukba visszamenni, azért, mert úgy érezték, hogy ott sokan a gyilkosaik közül [sic!] élnek. Ebből a közös hitleri üldözés alatti sorsközösségből fakad a magyar zsidóságnak az érzelmi vonatkozása az izraeli nép iránt.

Elmondottam – mondotta – a rabbiság ülésén, és ezzel a rabbik is egyetértettek, hogy ebben a közel-keleti konfliktus kérdésében az úgynevezett alapállást kell tisztázni. Az alapállás szempontjából nem lehet senki előtt kétséges, hogy Izrael Állam

az imperializmus eszköze lett. Nem lehet kétséges az sem, hogy a magyar zsidóság hűséges a magyar hazához és a szocializmus építéséhez és így a szocializmus oldalán áll.

Hivatkozott a rabbisági ülésen elmondott beszédéből arra is, hogy mindannyiunkat gondolkodóba ejtett az a tény, hogy a hazánkban lévő nemzsidó reakció-sok egyszerre filozemiták lettek és hivatkozott arra is, hogy Nyugat-Németország, ahol von Thadden¹⁶ vezetése alatt [az] NPD, [a] Nemzeti Szocialista Párt sikereket ér el és legalább 5-6 olyan fasiszta sajtótermék jelenhetik meg, amely felveheti a „Stürmer”-rel a versenyt, az a Nyugat-Németország is hirtelen Izrael mellett áll a közel-keleti konfliktusban. Vajon miért? Hogy megmentse Izraelt és megsemmisítse utána az egész zsidóságot? Ezen a kérdésen gondolkodni kell.

Véleménye szerint – bár nem kíván jósolni, mondotta – a külföldi lapokból az olvasható, hogy ebben a közel-keleti válságban, ha nem is az agresszió kérdésében, de a korábbi területre való visszavonulás kérdésében a szovjet álláspont fog győzedelmeskedni, hiszen az objektív nyugati lapok is megállapítják, hogy Izrael az elfoglalt területeket mintegy „kézi zálogként” kívánja csak birtokban tartani a végleges tárgyalások befejezéséig és, hogy az ügy minden bizonnyal megfelelő békével fog zárulni.

Ezt követően kérte Prantner József elnök urat, hogy szíveskedjék a Munkás-Paraszt Kormányánál tolmácsolni, hogy a magyar zsidóság változatlanul hű a magyar hazához és a szocializmus építéséhez.

1967. június 28.

[MNL OL XIX-A-21-a-M-6-3/1967. Géppel írt szöveg, aláírás nélkül.]

3. dokumentum

Hozzászólások

az izraeli agresszióhoz

1. A hozzászólók nem ítélték el Izrael állam agresszív magatartását. A békéről, a nemzetek közti megnyugvásról általánosságban, pacifista módon beszéltek. Ugyanakkor valamennyi hozzászóló megemlítette, hogy hű [sic!] állampolgárai a Magyar Népköztársaságnak.

2. Több hozzászóló hangot adott az antiszemitizmustól való félelmének.

Seiber Sándor kijelentette, hogy Magyarországon még van lappangó antiszemitizmus, példaként hozta fel, hogy – szerinte – azt is számon tartásák [sic!], hogy a kormány tagjai közül kik voltak zsidó vallásúak.

16 = = Adolf von Thadden (1921–1996): német szélsőjobboldali politikus.

Seiber magatartásán és megnyilvánulásain látszott a leginkább Izraellel való szimpatizáció.

Bizonygatni próbálta, hogy az igazságos háború az nem agresszió.

Annyi eredményt mindenképpen hozott ez a háború – mondotta, hogy a reakció szótárából ki lehet húzni azt a megjelölést, hogy „gyáva zsidó”, mert most a zsidóság bebizonyította, hogy nem gyáva és tud harcolni.

3. A felszólalók mindegyike elmondta, hogy a közvetlen hangú beszélgetést nagyra értékelik, hasznos volt a számukra, az izraeli konfliktusnak több olyan nemzetközi összefüggésű momentumát világította meg számukra, amelyet eddig nem láttak.

Többen ígéretet tettek arra, hogy az izraeli–arab konfliktust környezetük, és a rabbik híveik körében – e tájékoztató beszélgetés szellemében fogják ismertetni.

4. A baráti beszélgetésen a felekezet részéről a következők vettek részt:

Dr. Seifert Géza	MIOK elnök
Dr. Láng Viktor	”-alelnök ¹⁷
Ács József	”-főtitkár
Dr. Borsa Mihály	KSzB elnök
Dr. Scheiber Sándor	Rabbiképző igazgató ¹⁸
Dr. Fisch Henrik	főrabbi
Dr. Salgó László	főrabbi
Dr. Máté Miklós	főrabbi ¹⁹
Dér István	főrabbi ²⁰
Schück Jenő	főrabbi
Dr. Harsányi László	előljáró ²¹
Mandula Sándor	ortodox elnök
Dr. Nagyiványi Weisz István	kórházigazgató ²²

Budapest, 1967. június 28.

*[MNL OL XIX-A-21-a-M-6-3/1967. Géppel írt eredeti szöveg,
Telepó Sándor aláírásával.]*

17 = = Láng Viktor nyugdíjazásáig a MÁV főigazgatója volt. 1972-ben hunyt el.

18 = = Scheiber Sándor (1913–1985).

19 = = Máté Miklós (1906–1984).

20 = = Dér István főrabbi, a budapesti Hegedűs Gyula utcai templom legendás rabbi-ja 1982-ben hunyt el. Halála előtt a Rabbitanács elnökhelyettese volt.

21 = = Harsányi László helytörténész is volt, 1981-ben hunyt el.

22 = = Helyesen Nagyiványi (Weisz) Rezső, a Szeretetkórház igazgatója. 1988-ban hunyt el, élete 83. évében.

=== Levéltári források ===

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XIX-A-21-a Az Állami Egyházügyi Hivatal Elnöki iratai
Magyarországi Izraeliták Országos Képvisellete M-6-3/1967.

=== Hivatkozott irodalom ===

Borvendég, 2017
Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

J. Nagy – Naggár, 2019
J. Nagy László – Abdallah Abdel-Ati-Naggár: *Magyarország és az 1967-es arab-izraeli háború. Hungary and the Arab-Israeli War of 1967*. Szeged, JATE.

Kovács, 2003
Kovács András: Magyar-zsidópolitika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 4. sz. 5–39.

Kovács, 2019
Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Budapest, Corvina.

Márványi, 2017
Márványi Judit: *Kapaszkodók*. Budapest, Magvető.

Szabó, 2008
Szabó Csaba: Izrael hatnapos háborúja és a magyar külpolitika.
Történelmi Szemle, 2. sz. 225–250.

=== Sajtó ===

Új Élet

=== Internetes hivatkozások ===

Kovács András: Helyes irányba terelve. Egy titkosrendőri akció dokumentumai.
<https://www.szombat.org/politika/3654-helyes-iranyba-terelve>
(utolsó letöltés: 2022. március 12.).

Oberlander Báruch: Egy elveszett rabbigeneráció nyomában. Ortodox rabbiavatások Magyarországon 1945–1989-ig. <https://zido.com/egy-elveszett-rabbigeneracio-nyomaban-ortodox-rabbiavatasok-magyarorszagon-1945-1989-ig/> (utolsó letöltés: 2022. március 12.).

Kulcsszavak

=====

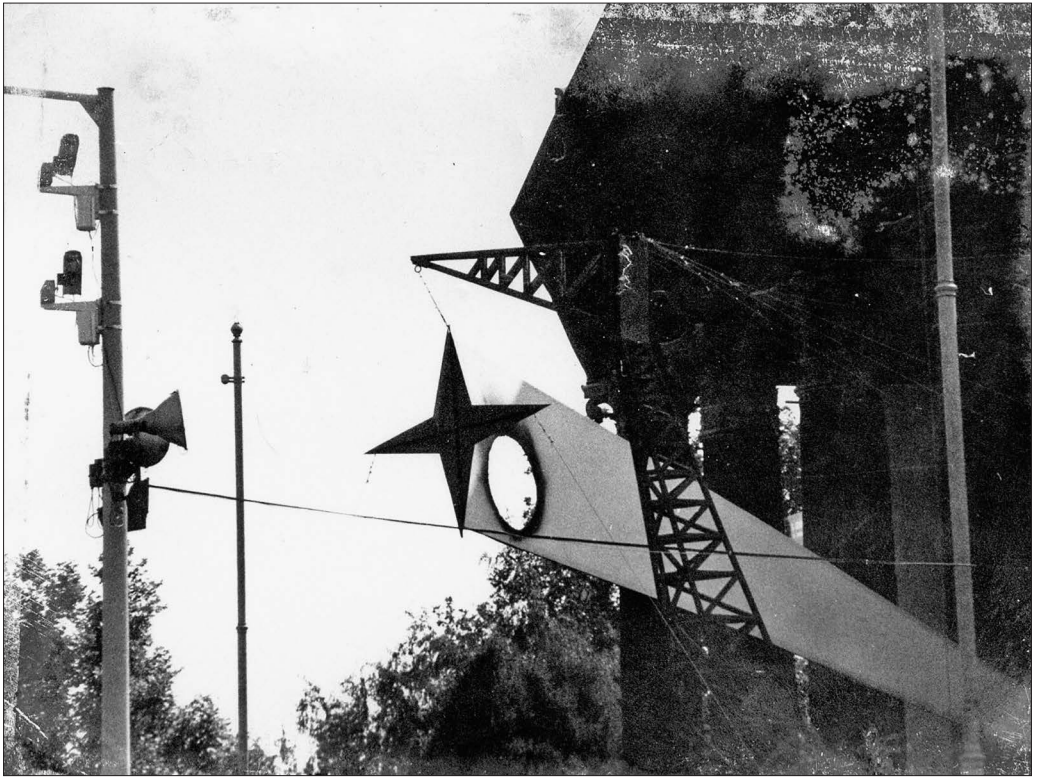
Közel-Kelet, hidegháború, egyházak

/ „The Commenters did not Condemn Israel’s Aggressive Behaviour” /

**Hungarian Jews’ official and unofficial opinions
about the Six-Day War in June 1967**

The article introduces unique documents about Hungarian Jews’ reactions to the 1967 Arab-Israeli war. In a document dated 6 June 1967, Imre Miklós (1927–2003) – vice chairman of the State Office for Church Affairs (ÁEH) at the time – sent his report about the “Jewish” situation to “Comrade” Bakos at the Budapest Party Committee, who was (probably) identical with Zsigmond Bakos (1924-?), the then first secretary of the Party Committee of District VI. The opinions expressed in the report show remarkable anxiety. For example, among those who attended the Jewish “headquarters” in Síp Street (Budapest) from all over the country, there was a person who called Egyptian President Nasser “Hitler”. Those who raised their voices spoke in a tone of elemental solidarity with Israel.

However, the last document makes it clear that the State Office – in line with the position of the Hungarian top leadership – wanted to treat the war as a foreign policy event and did not link it to the situation of Hungarian Jews. The most important point of reference was János Kádár’s speech to the Political Committee of the Hungarian Socialist Workers’ Party (MSZMP PB) on 13 June. At the same time, there were some words in the party secretary general’s speech that could be interpreted as a kind of call for a purge. Although there were isolated instances of this, they – unlike in Poland – did not develop into an anti-Zionist political cleansing campaign, because the campaign itself, driven by top politics, was missing.

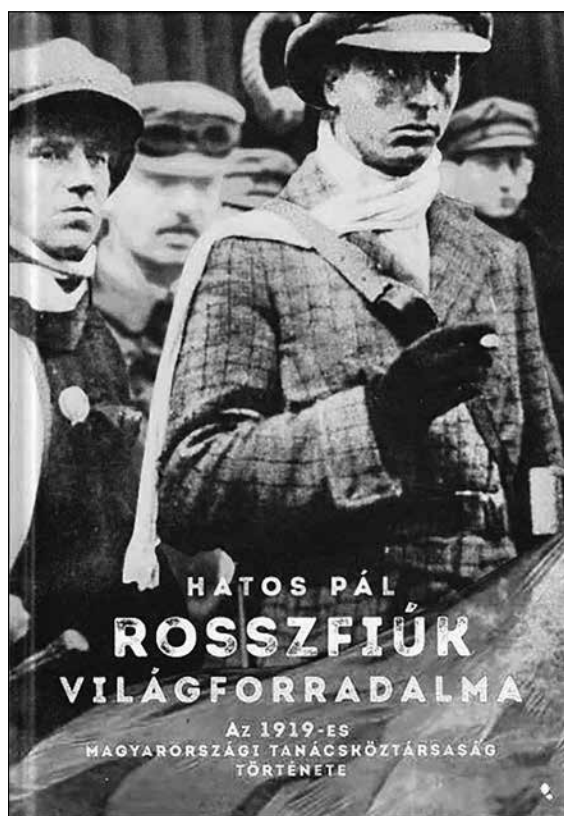
= Szemle =
////////////////////

/// Takács Tibor

=== Budapest bandája, avagy mire jók a rossziúk

Hatos Pál: *Rossziúk világforradalma.
A Magyarországi Tanácsköztársaság története.*

Jaffa, Budapest, 2021. 608 oldal

„A teljességet leírni lehetetlen és minden leírás szelektív; a történész nem állítja föl az események teljes térképét, legfeljebb megsokszorozza a tájékon átvezető útvonalakat” – írja Paul Veyne jeles francia historikus. „A történetírók cselekményeket mesélnek el, bizonyos útirányok mentén, melyeken járva kedvük szerint szelik át a roppant tárgyszerű eseménymezőt [...]; egyetlen történetíró sem írja le e mező teljességét, mivel útirányt kénytelen választani és nem mehet mindenhová; egyetlen útirány sem maga az igaz irány, nem maga a Történelem.”¹ Nyilván Hatos Pál sem vállalkozhatott arra, hogy megírja a Magyarországi Tanácsköztársaság teljes és kimerítő történetét; ösvényeket kellett választania, amelyeket bejárva, ha nem is mindent, de nagyon sok

1 = Veyne, 2000: 68, 70.

mindent láthatóvá tett a proletárdiktatúráról. Mindezt természetesen metaforikus értelemben: a mező bejárása nem konkrét fizikai, hanem nyelvi gyakorlat.

A szerző pedig nagyon is magabiztosan lépked a tájon: virtuóz módon kezeli a nyelvet, témáját nem csupán közérthetően, hanem kimondottan élvezetes formában adja elő. Előszeretettel használ kifejező szóképeket, amelyek egyenként szórakoztatóak, nagy tömegben azonban megterhelik a szöveget. Néhány ezek közül: Kun Béla „*a wilsoni muzsika lágy fuvolaszólámát játszotta az otromba lenini cintányércsapkodás helyett*” (132.); „*a hatásos rémregény [ti. Tormay Cécile Bujdosó könyve] lappangó, eredeti kéziratára legfeljebb kenyérmorzsák hullottak, nem kézigránatok*” (373.); „*a közös konyhán az egymásra fenekedő gyűlölet rottyogott, és nem a bő fazekakban készülő húsleves*” (185.); „*a nemzeti önérzet megriadt fehér táltosára felpattanó Horthy Miklós*” (389.); a „*világforradalom lejárt szavatosságú konzervigazságai egyre magányosabban álldogáltak a fridzsiderszocializmus új árúkkal feltöltött polcain*” (477.); a „*maroknyi magyar szélsőbalos fecske nem csinált proletárnyarat*” (478.). És néhány kevésbé sikerült: a „*kistulajdonosi társadalom álmát elfújták a süvöltő böjti szelek*” (231.); „*A végidők pátosza díszes spanyolfalként takarta el a cinikus hatalmi számításokat*” (144.) – ez utóbbi azért is érthetetlen, mert a tanácsok megválasztásáról szóló rendelet egyáltalán nem takarta el, hogy a falusi szavazatok kevesebbet érnek a városiaknál.

Hatos Pál azt a célt tűzte ki, hogy „*mítoszokon innen és túl végre megismerhessük 1919 tavaszának és nyarának lázas időszakát*” (16.). Ennek érdekében nem kívánt tekintettel lenni „*az emlékezet nemes szándékából összekovácsolt béklyóira*” (12.), illetve óva int attól, hogy a forradalmat erkölcsi kategóriaként fogjuk fel. A történéseknek „*több esélye van az egykori jelenben valamiképpen jelen lenni, ha lehetőség szerint kerüli a morális ítéleteket*” – figyelmeztet a szerző (18.). Sajnos ő maga nem mindig tartja magát ehhez, amit jól mutatnak a Tanácsköztársaságra alkalmazott jelzői: „*rövid, véres, de mégis komikus első felvonás*” (25.), „*okos emberek vezette bolondok hajója*” (88.), „*kótyagos utópiák és gyermekded illúziók*” világa (275.). A műkincsek államosításának végrehajtói „*mániákus cselekvés állapotába kerülő*” emberek (124.), a kommün vezetői „*a kommunista apokalipszis iffjú lovasai*” (126.), illetve a „*pesti kifutó szupermodelljei*” (211.).

A szerző tehát nem kerüli a (morális) ítélezést, aminek következtében munkája sok – de hangsúlyozottan nem minden – tekintetben a proletárdiktatúra bukása utáni, ellenforradalmi értelmezését adja vissza. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy közönséges bünszervezetként ír a tanácskormány több intézkedéséről: pénzhamisításról beszél (175.), mintha egy államnak nem lenne joga saját pénzt kiadni; sikkasztásról beszél (366.), bár nem ad magyarázatot arra, hogy egy kommunista állam vagyonából miként lehet sikkasztani kommunista propaganda céljaira. A műkincsek államosítása nála csak „*nagy vörös műkincsrablás*” (123–124.), ennek kapcsán „*régóta kiszemelt palotákról*” ír, miközben az államosításra már március 23-án sor került – mintha ezek a bűnözők már régóta készültek volna az akciójukra. Megemlíti ugyan, hogy a műtárgyak felkészült kezekbe kerültek, és azokból nagy-

szabású kiállítást szerveztek, de amúgy Kun Béla állítólag el akarta adni a kincseket Nyugaton. Nem tudhatjuk, mennyire volt komoly az ötlet, erről mindenesetre eszünkbe juthat az *Édes Anna* első fejezete, amelyben Kun saját maga vezette repülőgépen menekül az országból, zsebei dugig tömve ékszerekkel, templomi kelyhekkal és zserbókkal (!), karján aranyláncok; az egyik lánc leesett, a Vérmezőn találta meg valaki. „*Legalább a Krisztinában ezt beszéltek*” – jegyzi meg Kosztolányi.² A történet hihetőnek tűnik (még a láncot megtaláló személy neve is tudható), és 1919 nyarán bizonyára sokan elhitték ez ehhez hasonló történeteket. Kosztolányi, legalábbis az 1926-os Kosztolányi, nem: regényében a sztori nyilvánvalóan ironikus gesztusként szerepel – Hatos szövege azonban nem kínál efféle értelmezési lehetőséget.

Nem mintha a szerzőtől idegen volna az ironia, egyrészt a tárgytól való távolságtartás, másrészt – sok esetben – a tárgytól való viszolygás kifejezésének eszközeként. Hatos Pál történetében minden nevetséges (már ha nem szörnyű): röhejes, ahogy a kommunisták hatalomra jutnak, nevetséges Lukács György buggyos térdnadrágja és otromba cipője, amelyben a frontra megy, és sorolhatnánk. Az egész Tanácsköztársaság komolytalan és kisszerű valami, miként a közoktatási reform kapcsán fogalmaz, „*egy álmokból rögtönzött nagy játék*” (285.). A kommünnel semmilyen hősi gesztus nem férhet össze: az északi hadjárat „*liliputi*” és „*groteszk*” (401.); a munkáshatalom védelmében elesett osztrák szociáldemokrata egy Jókai-regénybe illő „*hős balek*” (136.); a Komárom visszafoglalásának elvetélt kísérletében meghalt munkásokról együttérzően megjegyzi ugyan, hogy sem a „nemzeti”, sem a „munkásmozgalmi” emlékezetben nem maradt fenn a tettük, de végül ők is csak „*balekok*” lehetnek (353.); a lehetetlen küldetésre vállalkozó Peidlék is megkapják a „*balek kormány*” jelzőt (462.). Hősök persze a másik oldalon sincsenek: Hatos ugyanilyen ironikus távolságtartással viseltetik a szegedi ellenforradalommal szemben is. Másféle hang kizárólag az áldozatoknak jár, a névtelen hősöknek, ritka kivételként egy kommunistának is: a szerző elismerően ír arról, hogy – Cserny Józseffel szemben – Korvin Ottó bátran viselkedett bírói és hóhérai előtt (470.).

Mondhatnánk, ilyen a korszellem: ha szobrot állítanánk neki (nem Hatos Pálnak, a korszellemnek), arról egy cinikus félmosoly nézne le ránk. Egy történeti munkában alkalmazott szarkasztikus elbeszélésmód azonban nem nagyon fér össze a történeti megértéssel, már amennyiben nem társul kritikai elemzéssel és explicit értelmezéssel. Ez a párosítás Hatostól sem idegen, kár, hogy nem ez jellemzi az egész könyvet. A nemzetközi összefüggésekről szóló részek mellett érdemes megemlíteni a „*metafizikai forradalmaknak*” szentelt fejezetet, amelyben egy sor fontos témát boncolgat, például a nők felszabadításának felemásságát a Tanácsköztársaság férfiak uralta világában; ebben a tekintetben nem zajlott le forradalom, mutat rá (igaz, tehetjük hozzá, már a szocialista munkásmozgalmában sem volt ez másként). Úgy tűnik, a szerző – minden távolságtartásával együtt – sokkal megértőbben közelít a „metafizikai”, mint a „fizikai” forradalmakhoz.

² = = Kosztolányi, 2000: 7.

A munka legjobb részei a fentiek mellett azok, amelyekben Hatos nem konstruál, hanem dekonstruál, amikor a kollektív emlékezet mítoszait járja körül, például a „zsidóuralomét”, a Székely Hadosztályét vagy a proletárdiktatúra vallásellenességének kérdését (rámutat a századelőn megfigyelhető növekvő vallási közömbösségre, a népi egyházellenesség hagyományaira vagy arra, hogy sok papot és lelkészt is magával ragadott a kommunizmus kvázi-vallásos eszméje, végül arra a megállapításra jut, hogy a kommünben nem zajlott rendszeres egyházüldözés). Felhívja a figyelmet arra a paradoxonra, hogy a pacifista Károlyi és az internacionalista Kun is a területi integritás *de facto* védelmébe buktak bele, miközben a „nemzeti” Horthy annak feladásával tett szert a hatalomra. (Aki Budapestre bevonulva nem azért hívta tetemre a bűnös várost, mert annak polgársága virággal köszöntötte a megszálló román hadsereget, ezen a „vörös” Stromfeld háborodott csak fel [463.].)

A fejezetek többségében azonban az ítékezés dominál, holott ezen Hatos deklaráltan szeretett volna túllépni. Nem véletlenül: az ítélező attitűd a Tanácsköztársaság utáni büntetőeljárásokban kialakított narratívával rokonítja munkáját. Például Aczél Imre helyettes koronaügyészhez hasonlóan ő is a kimerüléssel (nála: lefagyás), illetve a bolsevik propagandával való „megfertőződéssel” magyarázza a proletárdiktatúra létrejöttét, és ahogy Aczélnál, úgy nála is minduntalan felbukkan a „kapzsiság” mint motivációs tényező. *„A proletárdiktatúra büntetőjogi elítélése az 1920–1945 közötti korszak uralkodó énképévé lett: a tükör, amelyben a nemzet meglátta áldozati önmagát, természetesen az áldozat eredendő tisztaságában”* – írja Hatos. A perekben közreműködő ügyészek (és bírók, teszem hozzá) a Tanácsköztársaságot a magyar történelem mélypontjának, legsötétebb időszakának tekintették, és értékelésük – teszi hozzá – *„ma is birtokában tartja történelemszemléletünket és a történelemből merített indulatainkat”* (471.). A szerző ezzel lényegében elismerte, hogy ő maga is foglya maradt az ellenforradalmi interpretációnak.

Hatos Pál tehát a saját szemére is vethetné, hogy jobban odafigyelhetett volna *„a vádlottak védekezésére”*. Ha így járt volna el, akkor talán az olvasó számára is világossá vált volna, mit ért a szerző a bolsevizmus *„démoni racionalitásán”* egyfelől, és *„bénító, lenyűgöző erején”* másfelől (472.). Konkrét esetekben sem nagyon hiszi el a vádlottak, a proletárdiktatúra perbe fogott vezetői védekezését. Korvin Ottó reggelente Adyt olvasott, este meg gyanúsítottakat pofozott (360.) – mintha ez lett volna a politikai rendőrség vezetőjének napi rutinja. Hatos megjegyzi ugyan, hogy a rettegett kémfőnök csak néhány esetet ismert be, amikor ő maga is részt vett a bántalmazásokban (582., II. jegyzet), de láthatóan nem ad hitelt Korvin szavának.

Hatos Pál munkájában levéltári anyagok, visszaemlékezések, szakirodalmi feldolgozások imponálóan széles körét használta fel, amelyekről külön bibliográfiai tájékoztatót is ad. A szerző tisztában van azzal, hogy a felhasznált forrásai, a visszaemlékezések, pamfletok, memoárok, tanúvallomások mennyi csapdát rejtenek, ám meglehetősen magabiztossággal száll alá azok labirintusába (59–60.). A megfelelő

forráskritika hiánya aztán azt eredményezi, hogy az esetek többségében minden további nélkül elfogadja a hónapokkal vagy évekkel későbbi elbeszélések megállapításait – már ha nem bolsevik az elbeszélő: Berinkei vallomását a Vix-jegyzék átadása után őrjögő Károlyiról (61.); egy pamflet leírását Kun Béla apjának margitszigeti téblábolásáról – hiába teszi hozzá, hogy „*állítólag*” (115.); egy 1920-as – nyilván elfogulatlan – írást a kórház friss gyepén táncoló, focizó, piskótát zabáló, máskülönben a hálapénzt is feltaláló kórházi alkalmazottakról (203.); egy „*korabeli*” viccet a szocializált színházakban a karzatokon alvó prolikról (244.); Krúdy elbeszélését Kun Béla írókkal folytatott kedélyes, Szamuely által megzavart eszmecserejéről – Hatos megjegyzi, hogy más forrás nem erősíti meg, de aztán kijelenti, „*akár el is hibetjük*” (239–240.). Minden további nélkül elhiszi az emlékezőnek, hogy Szamuely Tibor március 23-án hadügyi népbiztosként a közoktatásügyi népbiztosságba rendelt be szerkesztőket, akiket a vallási lapok, sőt a vallások betiltásával riogatott (310.). Julier Ferenc memoárja kapcsán kifejtette: „*az 1927-es Julier nem az 1919-es Julierre emlékezett, hanem egy olyan Julierre, aki az 1927-es elvárások felől nézve is kifogástalanul viselkedett*” (443.), másutt viszont minden további nélkül elfogadja ugyanennek a visszaemlékezésnek a megállapításait a 80. nemzetközi dandár pusztulásáról (lerészegedés miatt fulladt legalább négyszáz katonája a Tiszába), amelyet „*tragikomikusnak*” titulált – mármint nem Julier, hanem Hatos (223.).

A szerző a vidéki események leírásában különösebb kritika nélkül hivatkozik az 1919 utáni hivatalos szervek jelentéseire, nem törődve azok esetleges elfogultságával. A helyi forradalmi törvényszék vádbiztosa a dologtalanságról papolt – hiszen a szombathelyi főügyészhelyettes azt írta (208.). „*Törökszentmiklós lezúllott sorsú nap-szamosai*” részegen fosztogattak – mert az ottani járásbíró ezt jelentette (213.). Szintén a járásbíróra hivatkozva számol be arról, hogy Egerből úri fogaton érkezett szocialista szónok Pétervásárára, aki aztán beköltözött a kastélyba (211.); az epizód kapcsán ugyan szóvá teszi a jelentés írójának nyilvánvaló rosszindulatát, de nem nagyon zavarja, szerinte „*a történet [...] enélkül is jellemző minden szereplőre*” (212.). Egy epizód valódiságát tehát nem a róla szóló forrás(ok) hitessége dönti el, hanem az, hogy mennyire illeszkedik az elbeszélésbe.

A dramaturgiai szempontok elsősege néhány esetben a források önkényes interpretációját eredményezi Hatosnál. Egy helyütt „*a leghírhedtebb pesti bankjegy-hamisítókát börtönből szolgálatra berendelő*” pénzügypolitikáról ír, miközben a jegyzetből kiderül, hogy mindez pusztá fenyegetés volt csupán (124, 541.). „*Az államosításért nem tudnék lelkesedni*” – idézi Jászai Samu szavait, amelyeket Hatos szerint a Szaktanács vezetője a kommunistáknak vágott oda. Ő és társai sikerrel védték meg a szakszervezetek függetlenségét, amelyek „*a »szocializált« gazdaság irányításának is megkerülhetetlen szereplői lettek*” (166.). Jászai írása azonban nem a kommunistákkal szemben védte a szakszervezetek függetlenségét, hanem amellet érvelt, hogy azoknak az új rendben is lesz helyük, szerepük, méghozzá a szocializált gazdaság irányításában, a termelés zavartalanságának biztosításában. Ez tehát nem tényként, hanem

jövőbeli eshetőségeként szerepel a cikkben. A fő feladatnak mindenekelőtt azt tekintette, hogy a munkásokat visszaterelje a gyilkolás világából a munka világába – ez vélhetően nem nagyon ellenkezett „a kommunisták” elképzeléseivel. A szakszervezetek létének jogosultságát Jászai a szovjet példával igyekezett alátámasztani: „*Meg kell említenem, hogy Oroszországban is működnek a szakszervezetek, sőt ezek, mint szükséges társadalmi szervek, államosítva is lettek. Természetes, hogy ez nálunk sem lehet másképp, noha az államosításért nem tudnék lelkesedni.*”³ Ebben a szövegösszefüggésben egy kicsit mást jelentenek a Hatos által idézett szavak.

Hatos szerint a Tanácsköztársaság családpolitikája „*nem kis részben*” egy eugenikáról szóló 1911-es vita során kifejtett „*tervek*” örököse volt. Ennek alátámasztására népbiztoshelyettest kreál a vitán felszólaló Madzsar Józsefből (egy másik felszólalóról pedig kijelenti, hogy ő is „*magas polcokat járt meg*” a kommünben), illetve idéz egy 1919-es házassági ankét anyagából, amelyben szerepelt a „sterilizálás” és a „fajegészség” kifejezés. Majd kijelenti, hogy Győrben akció is indult a házasságok előtti kötelező orvosi vizsgálatok érdekében, igaz, végrehajtására nem került sor, „*az augusztusi összeomlás megakadályozta a kommunista »fajnemesítés« gyakorlatba ültetését*” (277.). Az idézőjel félrevezető: az állítás forrásaként hivatkozott tanulmányban nem szerepel a „fajnemesítés” kifejezés, ott az akció a nemi betegségek terjedésének megakadályozását (és a születendő gyermekek védelmét) szolgálta.⁴ Hogy a szerző saját szavaival éljek, Hatos Pálnak csak „*egy-két retorikai ugrásra*” meg „*kognitív diszszonanciára*” (430.) volt szüksége ahhoz, hogy szoros összefüggést teremtsen a „*szabad szerelem és a házasság új felfogása*”, illetve a „*fajtisztasági hiedelmek*” között (278.). Még egy példa: a Duna–Tisza közén „*semmilyen szimpátia nem kísérte a nadrágos városi értelmiségiek távolból levezényelt rendszerváltását*” – írja (229.), ám a forrásként hivatkozott helyen csak a térség foglalkozási megoszlásáról olvashatunk, a nadrágosok iránti szimpátia hiányáról nem.⁵

De kik azok a rosszfiúk, akik Hatos Pál könyvének cím- és főszereplői? A Karinthytól vett mottón kívül én csak egyszer akadtam a kifejezésre, a dunántúli rendteremtés kapcsán Szamuelyt és Korvint – és személyükön keresztül talán a terror többi irányítóját – nevezi így a szerző (412.). Ezt erősíti a borító is, amelyen Cserny József különítménye látható, igaz, nem ő, hanem egyik társa van kiemelve rajta. A munka egésze alapján azonban nem szűkíthető le rájuk a főszereplők köre. Hatosnál a Tanácsköztársaság a kommunisták (bolsevikok) műve: „*kommunista hatalomátvétel*” (59.), „*kommunista önkényuralom*” (291.), „*egy hónapnyi bolsevizmus*” (a Tiszántúlon) (339.). Ők a fő-, sőt egyáltalán a szereplők, amennyiben csak ők cselekednek, mindenki más csak reagál, táptalajt biztosít, alkalmazkodik, ellenáll, „*lefagy*” stb. Ez azért furcsa, mert Hatos is rámutat: „*A kommunista hatalomátvétel [...] nem*

3 = = Jászai S[amu]: A szakszervezetek hivatása a kommunista társadalomban. *Népszava*, 1919. március 28. 2.

4 = = Lengyel, 1969.

5 = = Romsics, 1976: 38–39.

annyira a kommunistákon múltott, még kevésbé Károlyi szándékán, mint inkább a körülmények minden akaratot megszegyenítő hatalmán.” A munka jól bemutatja azt a „nemzeti pánikhangulatot” (59.), amelyben a kommün létrejött, ám sokat mond, hogy ezt az időszakot, az előzményeket „lefagyásként” értelmezi. Mindenki megbénult, csak a kommunisták nem, ők mindvégig cselekednek: szervezkednek, agitálnak és mérgeznek. Nézeteik a hatásos propaganda következtében úgy terjedtek, mint egy fertőzés: „a társadalom szövete [...] bolsevizálódott”(49.). A Tanácsköztársaságot tehát végső soron mégiscsak kommunista terméknek tekinti a szerző.

„*A Tanácsköztársaság korából fennmaradt forrásaink arról tanúskodnak, hogy a proletárdiktatúra minden volt, csak nem monolit hatalmi rendszer*” – szögezi le az elején (19.), ennek ellenére a totalitárius paradigmának megfelelően ábrázolja azt. Kommunista diktatúráként, amellyel az egész társadalom szemben állt, még azok a csoportok is, amelyek együttműködtek vele. Amikor „alulnézetből”, a mindennapok felől mutatja be a kommün világát, a polgárok, a munkások, a „vidék” (???) és az értelmiség felől, akkor azt írja le, hogy azok miként viszonyultak a rajtuk kívül lévő rezsimhez. A proletárdiktatúra tehát csak a szűk vezetést jelentette, amelyhez mindenki más, „a társadalom”, csak kívülről tudott viszonyulni. Hatos munkája azonban lehetőséget ad ettől eltérő értelmezésre is. Hiszen széles körű és aktív társadalmi részvételről is olvashatunk, nem csupán az új uralom passzív elfogadásáról vagy támogatásáról. A „végeken” élők és a menekültek azonnal fegyvert fogtak, mert a tanácskormány az elvesztett területek visszaszerzésével kecsegtetett. Milliók vettek részt a tanácsválasztásokon, legitimálva a rendszert. (Ebből a szempontból irreleváns, hogy nem érvényesültek a liberális demokráciák alapelvei, a proletárdiktatúra nem tartott igényt az ilyen alapelveken nyugvó legitimációra.) De nézhetjük a végéről is: a Tanácsköztársaság bukása után 8–10 ezer embert tartóztatnak le, és több mint 50 000 ember ellen indult büntetőeljárás – ez több tevékeny szereplőt, résztvevőt feltételez néhány pesti bolseviknél. Kevés szó esik például a proletárdiktatúra helyi vezetőiről. Megtudjuk, hogy – főleg vidéken – kevés volt köztük a zsidó származású, meg a falvakban sokszor a települések addigi vezetői maradtak a helyükön, de ennél többet alig. Pedig Hatos munkája alapján a Tanácsköztársaság vidéken nem csupán „a pesti divat” utánzását (210.) jelentette. Mint írja, sok helyen az „államnélküliség anarchikus káosza kísérte” a március 21. utáni első napokat (214.), ilyet pedig Budapest kapcsán nem említ. A gyerek- és oktatáspolitikát pár kommunista értelmiségi gyerekes képzelgéseként írja le, miközben megemlíti, hogy a falusi tanítóság soraiból sokan lettek a Tanácsköztársaság „helyi hangadói” (297., lásd még 311.).

A könyv alapján a Tanácsköztársaságon nemcsak Kun Béla és Szamuely Tibor, hanem Böhm Vilmos, Peyer Károly, Julier Ferenc meg Szabó Dezső, a vidéki tanító, a református lelkész, az egyetemi katedrához jutó kiváló tudós, a forradalmat „játészó” középiskolás vagy a színésztársai biztos megélhetéséért küzdő Lugosi Béla is rajta hagyta a keze nyomát. Az ő történeteik azonban Hatosnál nem alkotják vagy

alakítják, legfeljebb színesítik a proletárdiktatúra „nagy” történetét; a lent lévő többsége *„elveszette tétlából”* (343.) az ő Tanácsköztársaság-történetében is. A „névtelenek” Hatosnál csak elszenvedik, de nem alakítják a történetet. Főleg a polgárok, akik kénytelenek proletárnak álcázni magukat, ellátási nehézségek meg lakásínség sújtja őket. Nyilván a városi munkásokat is, de róluk inkább azt tudjuk meg, hogy a rendszer kedvezményezettjei voltak, sőt már a háború végétől kedvező helyzetbe kerültek, hiszen szükség volt rájuk a haditermelésben, dolgozni viszont nem szerettek, állandóan betegszabadságra mentek, a Balatonnál nyaraltak, a gyárban párt- és művelődési napot tartottak, a termelés visszaesésével nem törődtek, inkább a szanatóriumi beutalóval üzérkedtek, folytatták a vizet literszámmra (a pesti és budai polgár nyilván nem). Megjegyzem, még mindig jobban jártak, mint a „vidékiek”, akiket földre, de még inkább alkoholra szomjazó bugarisokként ábrázol a szerző.

„A proletárdiktatúra ideológiája azonban nem fogta meg őket, és ez volt a bolsevik uralom legzavarbaejtőbb paradoxona” – írja Hatos (192.). Kár, hogy nem derül ki, mi lett volna a proletárdiktatúra ideológiája, így aztán az sem, hogy miben rejlik a jelzett paradoxon. Csak annyit tudunk meg, hogy: *„[n]em kiforrott dogmatika nevelte fel [...] az új ideológiát, hanem hirtelen tettek és váratlan körülmények torz nászából lépett elő teljes fegyverzetben – és igen hiányos öltözékben”* (48.). Nem a tanításoknak volt tehát szerepe: *„minden könyvnél és könyvmolynál fontosabb volt, hogy mit gondoltak és mit mondtak a lenini Szovjet-Oroszországból százezrével hazajött hadifoglyok a családjuknak, falubelijüknek, vagy a külvárosi rossz kocsmák pultjainál egymásnak”* (41.). Például a háború befejezéséről, a földosztásról, a régi rend embeleinek, a nyomor felelőseinek megbüntetéséről, minden korábbi tekintély büntetlen figyelmen kívül hagyásáról. Akkor viszont mindebből az következik, hogy nem a bolsevizmus, hanem bolsevizmusok jöttek haza 1918-ban Oroszországból.

A munkások olyannyira nem szereplők Hatosnál, hogy a munkástanácsokkal egyáltalán nem foglalkozik, a szakszervezetekről pedig a polgárság (!) kapcsán ír. Ez nem véletlen: például egy 1917-ben megalakult mérnökszervezetnek tulajdonítja, hogy *„a fővárosi nagyüzemek és gyárak mérnök- és tisztviselőtársadalma hamarabb és nagyobb számban csatlakozott a szocialista munkásmozgalomhoz, mint a munkásság maga”* (196.). És az MSZDP? A szociáldemokrata szakszervezetek? A szervezett munkások tízezei? Hatos könyvének *„legzavarbaejtőbb paradoxona”,* hogy úgy beszél a *proletárdiktatúráról,* hogy semmit sem mond a hazai *munkásmozgalomról.* Mert nem csupán *„a kommunizmus fantáziadús oroszországi főpapjainak”* (194.) az ígérete volt a kizsákmányolás és az elidegenedett bérmunka felszámolása (kicsit leegyszerűsítve: a szocializmus), hanem a nyugati szociáldemokráciáé is. (A Tanácsköztársaság egy fő tanulása éppen az volt, hogy a „szocializmus egy országban” nem valósítható meg, és főleg nem egyik napról a másikra, néhány dekrétum révén: a munkafegyelem és a munkás-önigazgatás ellentéte nyíltan megmutatkozott a kommünben.) A Tanácsköztársaság nem kis részben a szociáldemokrata munkásmozgalom terméke is volt. (Miként a német forradalmat sem annyira a gyenge

és szervezetlen kommunisták, hanem sokkal inkább a pártjuk forradalmi szólamait komolyan vevő szociáldemokrata munkások csinálták.⁶⁾

Vegyük például a földkérdést. Hatos Pál rámutat, hogy a vidék és város ellentéte régebbre megy vissza, azt nem a tanácskormány intézkedései okozták, bár kétségtelen, hogy Kun Béláék nem sokat tettek a parasztságnak a rendszerbe való integrálásért, támogatásának elnyeréséért. Ezért alapvetően a kommunistákat és a pesti kávéházi entellektüeleket hibáztatja a szerző: dogmatikus „*kommunista agrárpolitikáról*” beszél (217–128., 223.); „*a kommunista hatalom*” államosítani akarja a földet, írja (231.). Mintha az ortodox marxista szocdemek nem kevésbé dogmatikus módon preferálták volna a nagyüzemeket; mintha a Károlyi-féle földosztás végrehajtását megakadályozandó, nem Hamburger Jenő és a szocdem vezetés okozott volna zavart Somogyban (226–227.). És mintha nem a bolsevikok fogadták volna el, pragmatikusan, a földosztást Oroszországban. Ha a magyarországi tanácskormány agrárpolitikája valóban „kommunista” lett volna, akkor a lenini utat követve deklarálták volna a földosztást.

A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája is értelmezhetetlen a szociáldemokrata előzmények nélkül: a munkásmozgalom nemcsak a bérharcról szólt, hanem az (ön)művelődésről is. A munkásmozgalomban a kultúra és a kulturálódás, az iskola és az oktatás önmagában érték volt. Ezért kívánta közkinccsé, mindenki számára hozzáférhetővé tenni a „magas” kultúra javait a proletárdiktatúra vezetése. Ha valaki számára ez nem evidens, akkor persze olyan megállapításokat tesz, hogy a „*Tanácsköztársaság önkényuralmának igazi kulturális paradoxona a »magas« művészet szinte vallásos kultusza volt*” (248.).⁷⁾ Pedig a *Népszavában* is megjelentek Ady Endre versei, és ugyan Kassák Lajos is panaszkodott a munkáspublikum „reakciós” közízlésére, de ez egyáltalán nem törte le. A kulturálódáshoz kapcsolódott a szocialista antialkoholista mozgalom is. Ehhez képest a szerző szerint teljes alkoholtilalmat „*a kommunista üdvtan értelmiségi papjai*” hirdettek (218.), igaz, kicsivel később elismeri, hogy „*korántsem pusztán kommunista elmeszülemény volt*” (218–219.).

Kétségtelen, hogy a világháborúnak nagy szerepe volt a tömegek radikalizálódásában, de azt is látni kell, hogy a radikalizálódás iránya és tartalma a különböző irányultságú munkásmozgalomból származott. Az 1918 végén hazatérő kommunisták és az itthon hozzájuk csatlakozók jó része a szociáldemokrata mozgalomból érkezett, bár kétségtelen, hogy voltak „outsiderek” is (mint Lukács vagy Szamuely), és az is, hogy a KMP támogatottsága a munkások között elenyésző volt, körükben az MSZDP megőrizte dominanciáját. Természetesen vizsgálendő kérdés, hogy mennyiben voltak azonosak és különböztek egymástól a kommunista és a szociálde-

6 = = Vö. Haffner, 2007.

7 = = Megjegyzem, Hatos munkájából az derül ki, hogy a kulturális életben nem lehet „önkényuralomról” beszélni; ő maga írja: „*Az irodalom tanácsköztársasága nem a monolit hatalomgyakorlásról szólt*” (260–261.).

mokrata gondolkodás alapjai. Hatos fel is veti a kérdését, de lényegében a júniusi pártkongresszuson lezajlott Kun–Kunfi-vitával kívánja megvilágítani a dolgot, ami véleményem szerint nem elegendő erre. A szociáldemokráciát valamiféle polgári demokratikus erőnek igyekszik beállítani, szemben a felforgató, forradalmi kommunistákkal, ez azonban enyhén szólva leegyszerűsítő értelmezés. A szocdem párt reformista céljai (általános választójog) mögött mindig jelen volt a forradalmi végcél, a kapitalizmus megdöntése, az „emancipációs program”; a politikai részvétel joga is a forradalmi cél elérését szolgálta. Az már más kérdés, hogy mindez *de facto* hozzájárult a kapitalista demokrácia megerősödéséhez, ám a 20. század elejének szocdem tömegei bizonyosan nem „liberális demokráciát” akartak megvalósítani.

Hatos maga is úgy látja, hogy a szocdemek hatalmi kulcspozíciók birtokában voltak a Tanácsköztársaságban (426.); ő maga írja, hogy Böhm Vilmos július elején a Tanácsköztársaság vívmányainak védelmében akarta Kun Bélát és a kommunistákat kiebrudalni a vezetésből (442.). Weltner Jakab pedig azzal indokolta a puccs elleni vétőjét, hogy a proletárdiktatúra szocdemek általi megbuktatása árulás lenne (443.). Mégis, sokkal inkább „*a helyüket és szerepüket vagy éppen a hatalomhoz vezető utat kereső értelmiségiek*” (89.), mint a szocdemek alkotásának tekinti a komműnt. Előbbieket – a korszak naiv pszichologizálásának szellemében – valamiféle lila ködön elmerülő, dekadens, öngyűlölő (?), hataloméhes nyafogóknak látja. Ritoók Emma is annyival intézi el Lukács nevezetes páfördulását, hogy katedrához akart jutni, ezért állt Kun Béla mellé (540., 7. jegyzet). De nem kerülik el ezt a fajta ábrázolást a proletárdiktatúrában vezető funkciót betöltő szociáldemokraták sem: Bokányi Dezső azért lett nagy kommunistabarát, mert kapuzárási pánikban szenvedett, ezért „*rikító módon túlkompenzált*” azzal, hogy a fiatal kommunistákhoz dörgölözött (94.). Ne kerteljünk: itt nem pszichohistóriai elemzésről, hanem a legrosszabb pszichologizálásról van szó.

Hatos folyamatos kommunista–szocdem szembenállást tétélez, ezt azonban sok esetben csak úgy tudja fenntartani, hogy a Tanácsköztársaságban funkciót vállaló szociáldemokratákat automatikusan bolseviknak tekinti, ám ha valamiben elmentmondtak Kun Bélának, akkor nyomban visszavendlenek szocdemmé. Pedig a könyvében tárgyalt esetek is azt mutatják, hogy a vezetésen belüli törésvonalak nem feltétlenül ebben a relációban jelentkeztek. Gondoljunk például a tanácskongresszus „*zajosan őszinte*” szövéáltásaira (431.), az északi hadjáratban elfoglalt területek kiürítését követelő antantjegyzékre adandó válaszról szóló vitára (433.) vagy arra, hogy nem csak Szamuely állt ki a harc folytatása mellett, hanem Peyer is (436.). A „kommunisták” sem alkottak egységes tömböt, közöttük is támadhatott ellentét vagy nézetkülönbség. A fenti logikának megfelelően persze aki nem értett egyet Kun Bélával, az Hatosnál nem is volt kommunista; Kassákot például „*el nem kötelezett művéész*”-nek nevezi (259.), aminek az égvilágon semmi alapja nincs; másként volt elkötelezett és máshogy kommunista, mint például Kun Béla, de az volt.

A valódi tömegbázissal rendelkező szocdemekből talán azért kellett ellenzékot fabrikálnia, hogy a Tanácsköztársaságot a lefagyott társadalmon uralkodó, társadalmi támogatottság nélküli diktatúráként lehessen bemutatni. Pedig a szerző is több esetben rámutat: a rezsim intézkedései valós társadalmi igényeket kívántak kielégíteni. Olykor még a terror esetében is: a „*földeáki vörösörökben az értelmetlen világháború közlegényeinek sokat látott keserűsége izzott*” a földmunkások körében amúgy sem népszerű Návay Lajos letartóztatásakor (372.). Felhívja a figyelmet arra is, hogy még júliusban is 2000 fő jelentkezett Szentesen a Vörös Hadseregbe, miközben pár kilométerrel odébb, Szegeden Horthyékhoz ennek töredéke (344.) – nyilván nem a bolsevizmus iránti elkötelezettség miatt, de a szentesiek tette valamilyen elkötelezettséget mégiscsak jelez. A végén ki is mondja: „*bármennyire elenyésző volt is a kommunizmus támogatói bázisa, korántsem a Lenin-fiúkra korlátozódott csupán*” (463.). („Kommunizmuson” itt nyilván a Tanácsköztársaságot kell érteni.) Hiszen a Dunántúlon sok helyen még napokig működtek a direktóriumok és a forradalmi törvényszékek, és a Vörös Hadsereg egységei sem mind bomlottak fel, ráadásul a közhangulat sem volt mindenütt kommunistaellenes.

Hatos jobbra egzisztenciális kérdésre egyszerűsíti a Tanácsköztársaság társadalmi elfogadottságát: azok támogatták azt, akik nagyobb élelmiszer-fejadagot, megrendeléseket, katedrát, a megszállt falujuk visszafoglalását remélték a „bolsevizmustól” – ki mire vágyott. Természetesen nem lehet azt állítani, hogy mindez nem volt jelen. Ám a szerző mintha nem tudott volna mit kezdeni azokkal az esetekkel, amelyek rációfoltok a puszta anyagi motivációkra. Különös számára, hogy a június 24-i budapesti ellenforradalom idején „*a szakszervezeti irányítás alatt álló gyári munkásság három hónap kommunizmus után, a krónikussá lett áru- és élelmiszerhiány ellenére sem volt [...] hajlandó*” támogatni a fehéreket (421.). (Megjegyzem, talán szabatosabb lett volna *szakszervezetekbe tömörült* munkásokról beszélni, hiszen mégiscsak egy önszerveződési formáról lenne szó, de ebben a történetben, mint említettem, a munkások csakis irányítottak lehetnek.) Hatosnál a lét határozza meg a tudatot: „*A mából visszanézve csodálkozva kérdezhetnénk: miért is haragudtak az összeroskadt liberális világra »Cecil mama« jól öltözött vendégei?*” (89.) Mintha csak a nincstelenektől lenne elfogadható az elégedetlenség, mindenki más részéről csak önsajnálatról van szó. (Na meg hálátlanságról: a liberális főpolgármester nagyvonalú kenyéradó volt, hálátlan alkalmazottai mégis a KMP-hez csatlakoztak.) Mintha a „*jakobinus népharag*” csak a nyomorgóktól lenne jogos – pedig a jakobinusok vezéralakjai sem a nélkülözés világából érkeztek.

Hatos Pál a vörösterornak külön fejezetet szentel, ami mindenképpen üdvözlendő. Már csak azért is, mert a Tanácsköztársaságról szóló korábbi nagymonográfiában alig van szó erről. (Annak szerzője, Hajdu Tibor pár éve maga is elismerte, hogy – bár nem került meg teljesen – néhány kérdésről, köztük a vörösterorról, kevesebbet írt, mint „*illett volna*”.⁸) „*Nem egy központosított és kontroll alatt*

8 = = Hajdu–Csoma, 2019: 41.

álló totalitárius szervezetrendszer tervszerű cselekvése volt, sokkal inkább egy olyan ideológiai eszköztár, amely a harag hívószavait használta a háborúban szélsőségesen polarizálódott társadalom helyi szöveteinek felszakításához. Útlevelet adott a psziché agresszív képzetektől gyötört sötétjébe való alászálláshoz. A történelem megnyitotta az erőszak tereit, és a kommunista hatalom nemcsak benyomult oda, de meghívta magához a történelem veszteseit is” – állapítja meg Hatos a vörösterorról (372–373.). Ez utóbbi mondatával vitatkoznék: a „vesztéseket” tudniillik nem a kommunisták hívták az erőszak terébe, hanem a liberális és konzervatív hatalmasok küldték oda; a „népi tette társak” (373.) – Lukács Györgytől eltérően – többségükben ott voltak a frontokon, és megtapasztalták a háború borzalmaival.

Hatos úgy látja, hogy a vörösteror nem volt parttalan, alkalmazása térben és időben is nagy egyenetlenségeket mutatott. Az erőszak túlzott alkalmazását a vezetésben is sokan elleneztek, főleg a szocdemek, de maga Kun Béla is, aki hozzájárult Cserny különítményének felosztatásához, illetve időlegesen Szamuelyt is eltávolította az országból. Rámutat, hogy a megszálló román csapatok által elkövetett erőszaknak legalább kétszer annyi halálos áldozata volt, mint a vörösterornak. Hasonló mondható a fehérterorról is, bár ennek kapcsán tartózkodik a kategorikus kijelentéstől: úgy fogalmaz, annak is volt annyi áldozata, mint a vörösterornak, „*valószínűleg valamivel több is*”. Az általa is hivatkozott friss kutatási eredmények alapján azonban nemcsak valószínűleg, hanem bizonyosan állítható, hogy minimum kétszer annyi. Hatos a két terror alapvető hasonlóságait hangsúlyozza, bár rámutat arra, hogy a területi mintázatban voltak eltérések, azaz hiába hirdették az elkövetők és mentegetők a fehérterror reaktív jellegét, nem ott volt a legvéresebb, ahol a vörös (468–469.). Még egy különbségre rámutathatott volna: míg a vörösterort egy háborút viselő rendszer alkalmazta, addig a fehérterror végrehajtói nem harcoltak külső ellenséggel.

Hatosnál a vörösteror reaktív jellege szinte teljesen elsikkad, vagy csak nagyon áttételesen jelenik meg. A területi egyenetlenségek kapcsán például csak sejteti, hogy azokban a megyékben (Somogy, Nógrád) nem dühöngött a terror, amelyek „kommunisták” voltak – azaz máshol az ellenséges közhangulat válhatta ki a hatalom erőszakos fellépését. A Tanácsköztársaságnak az áprilisi román támadás előtti időszakát „*a szavak könnyelmű diktatúrájának*” nevezi (347.), de a vörösterorról szólva annak áprilisi kezdetét – a túszejtéssel ellentétben – explicit módon nem hozza összefüggésbe a külső támadással. Ezenkívül előbb ír a terrorról, és csak utána a május–júniusi ellenforradalmi megmozdulásokról, mintha a kettő között nem lenne ok-okozati összefüggés. A „békés” Dunántúl hadműveleti területté nyilvánításáról pedig még korábban ír, mint a bolsevik falupolitika brutalitásának megnyilvánulásáról, amely csakis azt a célt szolgálta, hogy a terrorkommandók végigsarcolják a gazdag falvakat; ráadásul azt sugallja, hogy erre már az első hetekben sor került (225.). Több száz oldallal később persze kiderül, hogy volt itt egy vasutassztrájk, Vas és Sopron megyében kormányellenes megmozdulásokkal, és a kommün vezetése ezek nyomán nyilvánította hadműveleti területté a teljes dunántúli országrészt.

A könyv vérszomjasnak állítja be a kommunistákat (ha nem is úgy, ahogy az 1919 utáni pamfletek Szamuelyt vagy Korvint), akik alig várták, hogy vért áldozhasanak az osztályharc oltárán. Kapva kaptak a román támadáson, és annak ürügyén, mesterségesen kreáltak ellenforradalmat. Hatos szimpla paranoiáról beszél, figyelmen kívül hagyva, hogy a bolsevik értelmezés szerint itt ugyanarról az egy ellenségről volt szó, a proletáralomra törő burzsoáziáról. Ezt az értelmezést erősítette, hogy a polgárság mindenhol felszabadítóként fogadta a Tiszántúlt megszálló román csapatokat. Lukács és mások idézett megnyilatkozásaiból egyértelműen kitűnik, hogy a kommün vezetői a román támadást is ellenforradalomnak tekintették, tehát nem kellett mesterségesen megalkotni azt (366–367.). (A teljesség kedvéért: Lukács cikke a proletáregység megteremtése érdekében hozott áldozatokról szólt, nem az ellenforradalmárok véreinek ontása okozta kéjes örömről.⁹) A front mögötti „rendteremtésnek” ez volt a kontextusa; lehet paranoiának nevezni, de sokkal inkább valós félelmekből táplálkozott, ráadásul nem minden társadalmi támogatottság nélkül, mint azt a szolnoki példa is mutatta.

Az ilyesfajta dekontextualizálás¹⁰ következtében a Tanácsköztársaság szervei és paramilitáris egységei által elkövetett erőszak öncélú atrocitásként jelenik meg; lásd például: a „*bőrkabátos Lenin-fiúk öncélú kegyetlenkedései*” (15.); a „*Szamuelyt kísérő és a Cserny-féle terrorlegények önkényes gyilkosságainak százai*” (19.). Hatos Pál a bolsevizmust egyrészt hatalmi technikának, másrészt „erőszakvallásnak” tekinti, „*amely arról szól, hogyan kell a dühből és frusztrációból fakadó elementáris indulatokat a jövő tökéletes társadalma iránti felfokozott várakozással keverni*”. A szerző szerint a kommunista propaganda (nem az ideológia?) a halálkultuszban fogant, de azonkívül, hogy ezt Szamuely Tibor egyik írásával illusztrálja, nem sokat mond róla. Az elemzés és értelmezés hiányát ez esetben is egy frappáns ítélettel helyettesíti: „*a korabeli bolsevik death metal hörgése az orosz polgárháború vérrrel borított mezőiről minden szűrő nélkül került át a budapesti politikai nyelvbe*” (45–46.).¹¹ A szerző már azzal is elámulja magát, hogy a *death metal*-ból mindössze a hörgést hallja ki, ezzel ugyanis nyilvánvalóvá teszi

9 = = Lukács György: Az igazi egység. *Népszava*, 1919. április 22. 1.

10 = = Ez máshol is tetten érhető: a Tanácsköztársaság a 20. század elején a főváros széles néprétegeit sújtó lakhatási probléma megoldását tekintette feladatának, a könyvben azonban csak a megoldási próbálkozások nevetségesen bürokratikus és szükségszerűen korrupt volta látszik. A szerző ráadásul a körülmények teljes figyelmen kívül hagyásával kéri számon a lakásépítések elmaradását a katasztrofális gazdasági állapotok között létező és majdnem végig háborúban álló Tanácsköztársaságon; az építkezések helyett, írja, csak „*pótcselekvésre*” futotta (181.). Hatos szerint az oktatás területén sem tudott bizonyítani az új rendszer, na nem az idő, hanem az emberi „*erőforrás*” (jaj!) és a tantervek hiánya miatt; de ha fennmarad, a kommün „*aligha tudott volna*” bizonyítani (294.). Hatos eleve a proletárdiktatúra „belső” történéseit ismertető fejezet után ír csak az áprilisi román támadásról, ami elfedi a tényt, hogy a Tanácsköztársaságnak alig egy hónap állt rendelkezésre a „*békés építőmunkára*” (irónia, nem idézet).

11 = = A „halálkultusz” később Lukács György kapcsán is előkerül (121.).

az elemzésről és a megértésről való lemondását, a körülmények és a kontextus teljes figyelmen kívül hagyását. Hiszen a véres oroszországi polgárháború közegében nem lehet pusztá hörgésnek tekinteni a Szamuelyéhez hasonló szavakat. Igaz, hogy – már amennyiben nem a globális osztályharc vagy polgárháború keretében nézzük a kérdést – 1918–1919 fordulójának Budapestjére mindez nem állt.

Azt nem tudom, hogy jó vagy rossz könyv Hatos Pál munkája, nem is akarok ezen koordináták mentén ítéletet alkotni róla. Hosszú, az biztos. Miként ez a recenzió is az lett, pedig sok mindenről nem is ejtettem szót. Nem kérdeztem rá, hogy a lekcicsinylően csak takarítók és segéd munkások érdekvédelmi szervezetének nevezett Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének hogyan lehetett mégis egy középiskolai tanár a meghatározó vezetője, és dolgozhatott ki iskolai reformprogramot (281.). Arra sem, vajon hogyan kerültek a proletárdiktatúra történetébe – a dunántúli vasutassztrájk kapcsán – a vonattal érkező nyalka masinisztaikat és kalauzokat (nem 1919-ben!) epekedve váró kisvárosi lányok (410.). A munka érdemeihez és terjedelméhez képest kicsinyesség lett volna szóvá tenni olyan apró tévesztéseket, mint a „*Szabolcs-Szatmár megyei direktórium*” (309.) vagy a „*Bereg megyei Nagyszőlős*” (341.), az olyan anakronizmust, mint „trockistának” nevezni a soproni Trockij-kör tagjait (411.), vagy olyan következetlenségeket, hogy Korvin Ottónak azért volt hátborzongató híre, mert hiányzott belőle a színpadiasság (361.), Csernyék meg – éppen ellenkezőleg – azért voltak félelmetes hírűek, mert színpadiasak voltak (363–364.).

Nem kívánok ítéletet alkotni, az azonban kijelenthető, hogy Hatos Pál munkájának vannak „jó” részei, azok, amelyekben nem csupán elborzad, csúfolódik, lekezel, hanem kritikai vizsgálat alá vonja a tárgyat, elemez, értelmez, magyaráz – azaz explicit módon is a nyelv fügefaleveleit tépdési és azok mögé néz. Kár, hogy – szemben korábbi munkájával¹² – többnyire lemond erről. Az elemzés és megértés hiányában aztán a Magyarországi Tanácsköztársaság Hatos rajzolta világában minden bizarr, különös, abszurd, bolond, paradox lesz. Azt természetesen nem lehet számon kérni a szerzőn, hogy milyen utakat járt be a múlt mezején, noha beismerem, kritikai megjegyzéseim java része abból fakadt, hogy én más ösvényeket választottam volna. „*Most mi fogunk egy kicsit jól élni*” – idéz Hatos egy korabeli tudósításból (167.). Szerintem ez lehetne a 133 nap, a Tanácsköztársaság mindennapjainak mottója. Hatos Pál másként közelített a kommünhöz, ő az Élet Iskolájának 4/b osztályos tanulójától, Karinthy Frigyesztől választott mottót a komiszságokat csináló, az iskolából kicsapott rosszfiúkról. Igaz, ez az idézet nem a Tanácsköztársaságról, hanem annak az ellenforradalmi időszakban történő értelmezéséről szól. Mint ahogy Hatos Pál könyve sem kizárólag 1919-ről, hanem 2021-ről is szól.

12 = = Hatos, 2018.

=== Hivatkozott irodalom ===

Haffner, 2007

Haffner, Sebastian: *Az elárult forradalom. Németország 1918–19*. Ford. Liska Endre. Európa, Budapest.

Hajdu–Csoma, 2019

1918–1919 forradalma és a történeti emlékezet. Hajdu Tiborral beszélget Csoma Lajos. *Eszmélet*, 121. sz. 32–49.

Hatos, 2018

Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa, Budapest.

Kosztolányi, 2000

Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Osiris, Budapest.

Lengyel, 1969

Lengyel Alfréd: Győr megye tanácsköztársasági szerveinek szociálpolitikája. In: *Arrabona II*. Szerkesztette: Dávid Lajos. Xántus János Múzeum, Győr. 265–286.

Romsics, 1976

Romsics Ignác: A Duna–Tisza közének társadalmi–politikai viszonyai 1918–19-ben (vázlat). In: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Szerkesztette: Romsics Ignác. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét. 37–85.

Veyne, 2000

Veyne, Paul: Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények. (Ford. Szigeti Csaba.) In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Szerkesztette és válogatta: Thomka Beáta. Kijárat, Budapest.

==== Sajtó ====

Népszava, 1919

Kulcsszavak

=====

recenzió, Tanácsköztársaság, társadalomtörténet

= *The Peaky Blinder(s) of Budapest, or What Bad Boys Are Good For* =

/// A BOOKREVIEW ON

**Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. A Magyarországi Tanácsköztársaság története.*
[Bad Boys' World Revolution. The History of the Soviet Republic of Hungary]**

Jaffa, Budapest, 2021. 608 p.

Pál Hatos's book discusses the history of the 1919 Hungarian Soviet Republic. The work is based on a huge amount of sources (archival documents, newspapers, memoirs, books, studies, etc.), from which the author wrote an enjoyable and understandable story about one of the most controversial episodes in Hungarian history. Hatos examines a number of important issues, such as the ambiguity of women's liberation in the male-dominated world of the Soviet Republic, which has received little attention so far. The best parts of the work are those in which the author deconstructs the myths of collective memory about the Soviet Republic, for example that it was "the rule of Jews". The author keeps an ironic distance from his subject, but this is not always accompanied by an analysis of the subject and an understanding of the actions of contemporary actors. In the absence of analysis and understanding, everything in the world of the Soviet Republic of Hungary created by Hatos becomes bizarre, strange, absurd, and paradoxical.

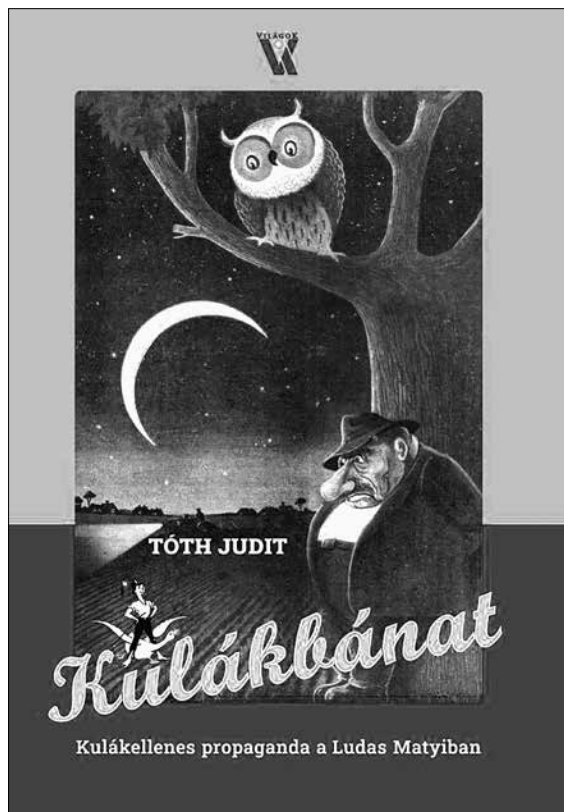
/// Papp István

=== A gazdaelit sorsa képekben

Tóth Judit: *Kulákbánat*.

Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban.

Világok, Székesfehérvár, 2021. 334 oldal

„Tragédia dalban elbeszélve.” Önkéntelenül is a ballada műfajának tömör meghatározása ötlött az eszembe, melyet nem egy alkalommal hallottam az általános iskolai irodalomórákon. Hozzátehetném ehhez még a sűrítést, illetve a balladai homályt, mint szintén gyakran emlegetett jellemzőket. Mindezt csupán azért idézem fel, mert Tóth Judit témaválasztásával egy olyan ismert, a történetírói elbeszélések által látszólag kényelmesen és könnyedén járhatóvá tett útra lépett, amely akár az érdektelenségbe is vezethetett volna. Hiszen mostanság a kulákok sorsáról, üldözéséről írni nem vall túlságosan nagy merészségre és eredeti témaválasztásra. Manapság az 1950-es években még rendkívül sötét színekkel ábrázolt, megbélyegzett társadalmi csoport a rend-

szerváltást követően kizárólag áldozati szerepbe szorulva jelenik meg. Pedig maga a szó és a hozzá kapcsolódó jelentésrétegek nagyon is összetettek és sokféle ágazó-

ak.¹ Jelen munka szerzője ugyan nem a fogalomtörténet útját választotta, ám ugyanúgy számos arcát villantotta fel annak a jelenségnek, amely kulákkérdés cím alatt vonult be a magyar történetírásba. A kulcs – talán más esetekhez képest még erőteljesebben – az elbeszélés módjában rejlik. Tóth Judit az agrár- és a sajtótörténet határmezsgyéin járva mesélte el újból mindazt, amit a parasztság leggazdagabb rétege és a diktatúra viszonya kapcsán elmondható. Ez ígéretes módosulásnak tűnik a korábbi érdeklődéséhez képest, hiszen első kötetében még klasszikus agrártörténeti témát választott: a mezőgazdasági terménybeszolgáltatás Pest megyei gyakorlatát mutatta be.²

Jelen monográfia elsősorban azért érdemes a figyelmünkre, mert egy, a kiütkezés állapotában lévő, voltaképpen hosszú ideje válságtüneteket mutató történetírói irányzat egyik lehetséges kitörési pontját jelenti. Miben is áll voltaképpen ez a probléma? A magyar parasztság és a honi agrárium historiográfiája nagy nevű elődök veretes munkáit tudja felsorakoztatni – Szabó Istvántól kezdve Varga Jánoson át Für Lajosig bezárólag. E szűkebb terület kutatói, talán nem meglepő módon, elsősorban többséggel maguk is a falvak és kisvárosok világából, paraszti vagy a parasztsággal szorosan érintkező családokból jöttek. Számukra kutatásuk tárgya magától értetődően természetes, bemutatása nem szorul különösebb magyarázatra. Egyszerűen a téma önnön erejénél fogva kikövetelte helyét, ami intézményes formában is megmutatkozott, gondoljunk a Mezőgazdasági Múzeumra, az *Agrártörténeti Szemlére* vagy éppen a Magyar Tudományos Akadémia nem is olyan régen még létező Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságára. Mára viszont alaposan megváltozott a helyzet: az agrártörténet mint történelmi “brand” alaposan leértékelődött. Ezzel a kihívással a honi történetírásnak is szembe kell néznie, ha fel kívánja kelteni az érdeklődést saját tárgya iránt: új nyelv, új módszerek, új eszközök kellenek.

Minden jel szerint egy lehetséges kitörési pont a vidéktörténet fogalmának középpontba emelése, amely voltaképpen kilépés az agrártörténet szűk keretei közül. Ez a megközelítés komplex keretben tesz kísérletet arra, hogy ne csak az agrártermelés szakkérdéseit vagy a paraszti társadalom történetének problémáit tárgyalja, hanem valamiféle egységként felfogható vidéki társadalomról beszéljen. Ennek a módszernek a hívei bizonytalan körvonalú szintézisre törekcsenek, ahogyan azt programadóknak szánt előadásában Horváth Gergely Krisztián megfogalmazta: „*A cél tehát nem valamiféle új platform létrehozása, amelynek fő törekvése az lenne, hogy az öndefiníció jegyében megkülönböztesse magát az agrár-, a hely-, a régiótörténettől, a néprajztól, illetve a történelmi antropológiától, hanem hogy a bennünket foglalkoztató kérdéseket a magyar társadalomfejlődés jobb megismerésén túl a rurális társadalomtörténet-írás nemzetközi áramlataihoz is kapcsolódva tudjuk megválaszolni.*”³

1 = = Bolgár, 2008.

2 = = Tóth, 2011.

3 = = Horváth, 2018: 3.

A különböző kutatási témák összekapcsolását valósította meg Tóth Judit is, ám munkája mégsem vidéktörténeti munka, hanem valami más. Nem egyszerűen a módos parasztság sorsát kívánta bemutatni, vizsgálata fókuszába a hivatalos propaganda, a Rákosi-korszak sajtója és a karikatúra mint önálló képzőművészeti ág értékelése is bekerült. Bár a szerző empatikusan ír az általa többször használt kifejezéssel gazdaelitnek nevezett társadalmi réteg viszontagságairól, a kötet mégsem válik kizárólag a sérelmeket hosszan soroló történetté. Sokféleképpen ábrázolták már eddig is a kuláknak minősített embereket, de ez a monográfia tudta a legjobban megközelíteni emberi arcukat.

A munka négy nagyobb szerkezeti egységre tagolódik, ezek mindegyike hozott olyan új kutatási eredményt, amelynek révén megcsontosodott tudásunk újragondolására kényszerülünk. Elsőként azzal a definíciós problémával vetett számot a szerző, amely nem kerülhető meg, még akkor sem, ha nem ez került a mű középpontjába. A „Mi a kulák?” és a „Ki a kulák?” kérdései többféle módon megválaszolhatók. A szerző elsőként annak eredt a nyomába, hogy miképpen módosult a hivatalos szabályozás. A mérvadó szakirodalom⁴ az 1948 nyarán bevezetett mezőgazdaság-fejlesztési járulék fizetésére kötelezettek körét tekinti kuláknak, egyenesen „kulákadó”-nak nevezve ezt a pénzügyi terhet. Tóth Judit ugyanakkor finom elemzéssel arra mutat rá, hogy 1948/49 folyamán még lehetséges volt a hivatalos gazdaságpolitika önkorrekciója, hiszen kezdetben 15 katasztrális hold földterület után kellett fizetni, amennyiben ennek a birtoknak a tiszta jövedelme elérte a 150 aranykoronát. Ehhez képest egy évvel később felemelték ezeket a mérőszámokat: 25 katasztrális holdra vagy kisebb földterület esetén 250 aranykoronára. Ezzel jogi értelemben szűkítették a kulákság körét, pontosabban a középparasztság és a nagygazdák közötti határt tolták feljebb, amely a politikai kategorizálás jogi hátterét adta. Nem tudni, hogy a gazdasági racionalitás vagy éppen a politikai bázis szélesítése motiválta ebben a döntésben a Magyar Dolgozók Pártja vezetését, de ettől még kedvezőbb jogi szabályozás lépett életbe. Ennek külön alfejezetben való bemutatását a kötet egyik legfőbb értékének tartom.

Viszont Tóth Judit nagyon is tisztában volt azzal, hogy később nem csupán a jogi szabályozás keményedett, hanem az ehhez kapcsolódó politikai alapú ellenségkijelölés is eszkalálódott. Ezt példázza a kuláklistának természetrajzát bemutató fejezet, amelyből világosan kiderül, hogy miben áll a nyelvi kifejezés ereje, s a hanyag módon vagy nagyon is tudatosan – a Rákosi-korszakban mindkettő előfordult – meghatározott jogi kategóriák hogyan válnak politikai jelszavakká, ki mindenki fér a kulákság ernyője alá. Tóth Judit nagyon szépen érzékeltet két paradox folyamatot. Egyrészt miközben a hivatalos statisztikai adatok szerint az 1950-es évek közepére egy-két ezerre csökkent a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot fizetők száma, mégis egyre bővült és bővült a kuláklistán szereplők létszáma. Mint ahogy a közis-

⁴ = = Nagy, 2009: 162.

mert orosz népmesében történik: először csupán egy állat fért el a gomba alatt, majd az eső elől igyekezve egyre többen és többen nyertek menedéket. Így terebélyesedett s vált egyre partalanabbá a kulákkisták sora, hiszen nem csupán a formális törvényi feltételek szerinti gazdák, hanem a kocsmárosok, géptulajdonosok, családtagjaik, a velük rokonszenvező értelmiség végtelenségig tágítható köre tette ki a nevek elsöprő többségét. S ehhez érdemes társítani Rákosi hírhedt kijelentését, amelyet Tóth Judit is részletesen tárgyal, mely szerint: „*A kulák kulák marad listával vagy lista nélkül.*” Ebben a tekintetben a kulák-lét olyasféle esszenciális tartalommal vált, amitől képzelenség volt megszabadulni, és a diktatúra nézőpontjából ugyanazt a funkciót töltötte be, mint a zsidó kategóriája a hitleri Németországban. Nem volt más, mint az ellenség neve. Ebből adódhatott az, hogy a kulák kategória a politikai nyelvhasználatban túlélte a kulákkisták és a mezőgazdaság-fejlesztési járulék eltörlését, hiszen már nem ezektől függött. Ezzel magyarázhatjuk azt a Tóth Judit által felidézett történetet, hogy az 1956-os forradalmat követően is kuláknak címkéztek egy orosz házi gazdát, miközben hivatalosan nem létezett ez a kategória. Jó példa ez a politikai propaganda hatékonyságára és káros mivoltára is.

A szerző több alfejezetben foglalkozott a Rákosi-korszak politikai propagandájának jellemzőivel, csokorba szedve e tárgy felépítésének eszközeit. Igen fontos, hogy nem csupán az írott, hanem a vizuális csatornák, a média világának széles körére tekintett, megteremtve ezzel a további kutatás lehetőségeit. Ahogyan igen helyesen hangsúlyozza: a diafilm, a rádió, a filmhíradók, a fotók és a filmek – itt nyilván a játékfilmekre gondolt – ugyancsak fontos, sőt nyilvánvalóan egyre meghatározóbb szerepet játszottak nem csupán a gazdagparasztság-ellenes, hanem mindenféle politikai propagandában. Bár több példát is megemlített, áttekintése inkább gondolatébresztő, mintsem átfogó jellegű, de mindenképpen jó iniciatívának tekinthető. Kisebbségi kritikai megállapításoknak ugyanakkor helye van. Érdemes még tovább szalazni a korszak népművelésének, ezen belül a valóban kulcsfontosságú Szabad Föld Estéknek a szerepét. Nem egyértelmű ugyanis, hogy Tóth Judit mennyiben választja el a karikatúra sugallta szándékot és a történelmi elemzéssel megragadható folyamatokat. Éppen ezért érdemes leszögezni, hogy a korszak népművelése kétarcú próbálkozás volt: természetesen számos alkalommal közvetített nagyon direkt politikai üzeneteket, s ezzel befolyásolt, manipulált, hamis állításokat tett, másrészt viszont sokak számára olyan természettudományos ismereteket, szépirodalmi műveket vagy képzőművészeti alkotásokat tett elérhetővé, amelyek ma is a műveltség fontos oszlopainak tekinthetők. S bizony, az 1945 előtti korszaknak nagyon komoly adósságai voltak az oktatás és a tudás demokratizálása terén, s ezen a helyzeten bármiféle politikai diktatúra nélkül is változtatni kellett volna. Másrészt Tóth Judit csodálkozásának ad hangot, hogy a magyar plakát nem vált „*a kimondottan kulák-ellenes propaganda színterévé*” (101.). Ez nem annyira meglepő, ha belegondolunk, kiket is célzott meg igazán a gazdaelittel szembeni propaganda: elsősorban a falusi társadalmat, döntően a szegény- és középparasztságnak nevezett rétegeket. Hiszen

a propaganda természete egyszerre az ellenség kijelölése és a vele szemben állók határainak meghúzása: a mi és az ők viszonyrendszer világos megteremtése. Ezek után az alapvetően városi, döntően nagyvárosi térben működő plakát mellőzése elég logikus döntésnek tűnik.

Úgy vélem, hogy a kötet legnagyobb erényei – az eddigieken túl – még inkább a hagyományos sajtótörténet/médiatörténet fogalmaival leírható fejezetekben mutatkoznak meg. A diktatórikus vagy monopol jellegű sajtó ábrázolásának két tévútja van. Az egyik, ha úgy teszünk, mintha ez továbbra is szabad sajtó lenne, vagyis a leírtak, a cikkek tartalma a szerzők egyéni véleményét, belső meggyőződését tükröznék, s nem külső/felsőbb hatalmak szándékai irányítanák, formálnák azt. A másik csapdahelyzet, ha azt gondoljuk, hogy mindig, minden helyzetben, minden témára vonatkozóan elő lehet írni, ki lehet porciózni, fel lehet centizni, mi jelenjen meg egy adott médiumban. Az első esetben túlhangsúlyozzuk, a másodikban pedig alulértékeljük a szerző felelősségét. Holott a helyzet bizonyosan sem ez, sem az. S erről éppen Tóth Judit győz meg minket a *Ludas Matyi* kapcsán. Az 1945 májusában útjára indított és a rendszerváltást néhány évvel túlélte politikai vicclap mint az MKP szolgálatában álló „kollektív agitátor” értelmeződik (112.). Bár a manifeszt politikai szándék agyoncsapja a humort, de a *Ludas Matyi* tartalma és hangvétele is változott, még 1945 és 1956 között is. A pártvezetés a szovjet *Krokogyil* című lapot tekintette mintának, amit vélhetően nem sikerült követni, mivel visszaköszön a bírálatokban, hogy a *Ludas Matyi* magában hordozta az 1945 előtti, polgári jellegű politikai humor maradványait. A szerkesztőségben voltak hithű sztálinisták, túlbuzgó karrieristák, lapuló túlélési vágyók s tehetséges művészek, akik megpróbáltak a lehető legvégső határig elmenni, és véleményüket megőrizni.

Az ilyen jellegű, a vizualitást középpontba állító kötetek nagy buktatója szokott lenni az igénytelen, pongyola képanyag. Akadnak szerzők, akik a közölt képeket helykitöltő megoldásnak tekintik, amivel tovább húzzák a szöveget. Szerencsére Tóth Judit nagyon alaposan ügyelt rá, hogy minden karikatúra, amelyet elemzett és publikált, részleteiben is jól kivehető legyen, a színek árnyalatai élesen látszódnak, a közölt mondatok jól olvashatók legyenek. Ettől a *Kulákbanat* nem lett képeskönyv, nem tarka, színes illusztrációk halmaza, hanem olyan történetírói elbeszélés, ahol a közölt képek is elemzett források, jó helyeken tagolják a szöveget, és önmagukban felkeltik az olvasó érdeklődését. Olyan pillérek, amelyekre alapozva elmesélhető a paraszti társadalom 1950-es évekbeli társadalomtörténetének számos szegmense, s nem kizárólag csak a gazdagparasztságé. Ehhez a sikeres munkához két fontos tényező is kellett. Egyrészt, hogy a könyv szerzője nagyon gondosan kimérte és érzékeltette a politika, a belőle fakadó propaganda és a *Ludas Matyi* együttes hullámválását 1948 nyarától 1956 őszéig. A kulákellenes agitáció erősödése, az első, majd a második kollektivizálási hullám, Nagy Imre kormányfősége, majd Rákosi átmeneti megerősödése mind-mind tükröződött a lapban s a közölt rajzokban is.

Másrészt a szerző tisztában volt azzal, hogy a karikatúrák rajzoló pártos művészek voltak. A jelzős szerkezet mind a két tagja fontos és magyarázó erővel bír. Tóth Judit által a leggyakrabban – már csupán mennyiségi súlyuk okán is – elemzett alkotók: Pályi Jenő és Szegő Gizi ebből adódóan különböző minőségű rajzokat vetettek papírra. Akadtak közöttük selejtes, visszataszító, unalmas, a feladatot kikerülni igyekvő, a kötelező penzumba belefáradó, ötletlen, itt-ott lágyabb, néhol népmesei elemeket felhasználó, sőt még valóban vicces, ezért a *Ludas Matyit* felügyelő pártkorifeusok számára gyanús rajzok is. Hiszen abban állt a feloldhatatlan ellentmondás, hogy a vicc célja nem a totális erkölcsi megsemmisítés, az ellenfél/ellenség abszolút lenullázása, megfélemlítése. Ezek az elemek a diktatúra propagandájába épültek be. Mégis, a hatáskeltés, a figyelem fenntartása megkívánja a grafikai igényességet, a nyelvi leleményeket, amelyek itt-ott megcsillantak, hogy aztán átcsapjanak szálnalmas gúnyolódásba, kicsinyes megalázásba, nem egy alkalommal nyílt fenyegetésbe. Tóth Judit számtalan karikatúrát közölt és elemzett részletesen, s ezek segítségével rajzolta meg azt a képet, amelyet az imént összegeztem.

Fel kell tennünk azt a nehéz kérdést is, amelyet a mű néhány pontján megpendített a szerző, s érdemes lett volna vagy a jövőben érdemes tovább boncolgatni. Vajon mennyiben lehetett sikeres az a kulákellenes propaganda, amelynek részeként a *Ludas Matyi* hasábjain is bőszéggel közöltek gúnyos, leleplező, megbélyegző rajzokat? Nyilvánvaló, hogy az idő múlásával a propaganda kezdte saját magát agyonütni, a téma túlhasználttá, unalmassá vált, ez a karikaturisták egyre laposabb, egyre közhelyesebb grafikai és nyelvi megoldásaiban érhető tetten. Másrészt a gazdasági racionalitás is aláásta a politikai szövegek hitelességét, ahogyan erre Tóth Judit remekül rávilágított az MDP Vác Városi Bizottságának titkárát idézve: „...a kulákok elleni harc vitele is nagyon nehéz, mivel a kulákok végzik el legelőször a munkákat.” (262.) Megint egy eldöntendő kérdés, amivel a hatalom birtokosainak szembe kellett nézni. Mi a fontosabb: a gazdasági racionalitás, a termelés érdekei, amit hivatalosan szajkóz a propaganda, vagy a rejtett szándék, egy társadalmi réteg megtörése? Mit csináljunk, ha a kulák nem szabotál, hanem a lehető legtöbbet és a legjobb színvonalon termel, érzékeltethetnénk némi malíciával a korabeli politikusok dilemmáit. Ugyanakkor azt is érdemes számba venni, hogy igaz-e az az állítás, mely szerint a paraszti társadalom homogén módon ellenállt a propagandának, a korabeli agrárpropagandának és a gazdaelittel azonosult. Ebből a nézőpontból tanulságos az a visszaemlékezés, amelyet Tóth Judit idézett: „Amelyik gazda megérdemelte, azon segített a szegényember úgy, hogy ha az a veszély volt, hogy jönnek a végrehajtók, elvitte a gazda a gabonáját annak a padlására, ott úgy se keresték.” (250.) E tanulságos véleménynek a legelső tagmondatára érdemes erőteljesebb pillantást vetnünk. Még egy nehéz életutat átélt visszaemlékező is felvillantotta a falun belüli konfliktusok meglétét. Ha volt olyan gazda, aki megérdemelte a segítséget, akkor kellett lennie olyanoknak is, akiről azt tartották, hogy nem érdemelte meg. Nem is lehetett ez más-ként, hiszen minden emberi közösségben vannak konfliktusok, egyszerűen ez az

meglétét. Ha volt olyan gazda, aki megérdemelte a segítséget, akkor kellett lennie olyanoknak is, akiről azt tartották, hogy nem érdemelte meg. Nem is lehetett ez másként, hiszen minden emberi közösségben vannak konfliktusok, egyszerűen ez az együttélés jellemzője. Vagyis érdemes talán a fekete diktatúra – ártatlan kulákság szembeállítását tovább cizellálni. Ebből nem az elkövetett tettek relativizálása adódik, hanem az, hogy egy adott falun belül akkor is a szegényebb és gazdagabb, de rekabb és tisztességtelen emberek között húzódtak a törésvonalak. Ezeket a törésvonalakat felerősítette, felnagyította a politikai hatalom, erőteljesen beavatkozott a közösség szövetébe, a múltban gyökeredző ellentétekre épített, azokat fel tudta használni. Egy ilyen szellemben fogant történetírói elbeszélés jóval közelebb vihet minket az akkori valóság feltérképezéséhez.

Az előbb fejtegetett összetettséget szolgálta az a megközelítési mód, amelyhez Tóth Judit folyamodott. Tipizálta azokat az ábrázolási módokat, ahogyan a kuláknak mondott gazdák megjelentek a *Ludas Matyi* karikatúráin. Ennek nyomán esett szó a beszolgáltatás megszegőiről, a szabotáló vagy rémhírterjesztő kulákról, a kollektivizálás kerékkötőiről. E remek fejezetek zenitje azoknak a nyelvi-képi eszközöknek az elemzése – a Zsíros családnév használata, fekete szín, kövérség, állatszimbólumok –, amelyeket a gazdaelítthez társítottak a rajzolók. Nehéz egyetlen példát kiemelni, de számomra – vállalva a szubjektív értékítélet kockázatát – a *Csávázzunk!* című 1949-es Pályi Jenő-rajz elemzése a kötet egyik csúcspontja. Tóth Judit a csáva szó hármas jelentését kibontva (fertőtlenítő szer, baj, moslék) fejt meg a képben elrejtett üzenet több rétegét, s értelmezi a politikai szándékot, a propaganda célját (211–213.). Ugyancsak nagyon jól megválasztott képnek tűnik az *Egyik a másiktól következik* című karikatúra, amely egy módos gazdát kezében vasvillával, fején szarvakkal, vagyis klasszikus ördögi kellékekkel ábrázolt (231.). S helyesen mutat arra is a szerző, hogy ami a politikai hatalom nézőpontjából ellenséges cselekedet vagy akként értelmezett tett, az a gazdák számára egyfajta túlélési stratégia, önvédelmi mechanizmus volt.

Az is igen tanulságos, amikor a propaganda voltaképpen igazat állít, és rémhírterjesztőkről ír. A jelenség létrejötte annak köszönhető, hogy a diktatórikus hatalomgyakorlás elzárja a nép elől a híreket, nem lehet megbízható, valódi információkhoz jutni. Ez törvényszerűen a fals értesülések, megbízhatatlan történetek, bizonytalan pletykák terjedéséhez vezet, vagyis valóban rémhírek alakulnak ki és terjednek, hiszen nincsenek tényeken alapuló, megbízható hírek, ugyanakkor az emberek információéhsége és tudásvágya fennáll. Ilyen helyzetben tényleg akadnak olyanok, akik rémhíreket terjesztenek, hiszen nem is tehetnek mást. Őket úgymond tárgyilagosan, valóságosan fel lehet mutatni, tehát ebben az esetben létező jelenségről, hűvér emberekről szólnak a *Ludas Matyi* rajzai, csak éppen arról nem lehet beszélni, miért születtek és hogyan harapóztak el ezek a rémhírek.

Összességében nagyon jó kísérletnek, s ami ennél több, sikeresen végigvitt, okos elemzésnek tartom Tóth Judit monográfiáját, amely izgalmas kutatási irányt nyithat meg, hiszen számos, további gondolkodásra érdemes kérdést rejt a szöveg. Ezt

az utat szélesítve és kikövezve, sokat megtudhatnak a hajdanvolt paraszti társadalomról, a vidéki Magyarország múltjáról azok is, akik családi kötődéseik révén nem ennek a világnak a részesei. S éppen ebben látom e munka legnagyobb értékét.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bolgár, 2008

Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 50–93.

Horváth, 2018

Horváth Gergely Krisztián: Örökségünk és adósságainak. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon.
http://real.mtak.hu/28332/1/HGK_Oroksegunk_Ethnographia_olvasoszerkesztett_aug11.pdf (utolsó letöltés: 2022. április 27.).

Nagy, 2009

Nagy József: *A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei 1945–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Tóth, 2011

Tóth Judit: *Padlássöprések kora. A beszolgáltatás Pest megyében*. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest.

Kulcsszavak

=====

recenzió, társadalomtörténet, mezőgazdaság

= The Fate of the Peasant Elite in Pictures =

/// A BOOKREVIEW ON

Tóth Judit: *Kulákbánat.*

Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban.

[*Kulaksorrow. Anti-kulak propaganda in Ludas Matyi*]

Világok, Székesfehérvár, 2021. 334 p.

The history of wealthy peasants – or, using an expression of Russian origin, the kulaks – has been a popular topic in Hungarian history writing since the 1980s. Judit Tóth's article opens a new and brave direction in the field of research, because she mixes the methods of traditional agrarian and media history. The instruments of propaganda against kulaks were diverse, including films, posters, documentaries, newspaper articles, and, last but not least, cartoons. The latter mocked and humiliated the wealthy peasants. The author analysed the cartoons of Ludas Matyi, the humorous weekly of the Hungarian Communist Party. The cartoons conveyed visual message and textual content as well. There were typical colours, animals, scenes, dresses, and slogans which were dedicated to kulaks.

The illustrators were committed to the aims of the Communist Party, but they were talented artists at the same time. Consequently, the political use of these cartoons was not obvious, the success was in strict line with the changes of official agriculture policy. Judit Tóth's article is not just a collection of kulaks' grievances, because she discusses the concept of the kulak, and the vague limits of the so-called kulak lists. The kulak question was not over in 1953 when this political category was cancelled officially, because as the leader of the Communist Party, Mátyás Rákosi stated in his infamous speech: „Kulaks will be kulaks, with or without a list.” The political language and practice of the political police and local party organs were not consistent, and therefore the style and effect of the cartoons were precarious as well.

/// Joó Adrienn

=== **Az öldöklés mestere**

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2022. május 4-én *Az öldöklés mestere* című dokumentumfilmet nézhették meg az érdeklődők. A vetítés után Cs. Nagy Sándor, a film rendezője és dr. Györfy Ágnes, a NATO Katonaegészségügyi Kiválósági Központ elemző tisztje, klinikai és mentálhigiéniai szakpszichológusa a film kapcsán a háború és az ember természetét boncolgatta.

A 2003-ban készült dokumentumfilm Csányi Vilmos etológus gondolataival indul, aki az alábbiak szerint ragadta meg az ember háborúhoz való viszonyát: *„Az ember rendkívül adaptív lény, ami azt jelenti, hogy a legborzasztóbb körülményekhez is képes hozzászokni, és éli a maga életét a legszörnyűbb körülmények között is. Ennek vannak pozitív oldalai is (...), de az a hátránya, hogy az emberek elviselik, hogy katonának küldik őket, elviselik azt, hogy másokat megöljenek, és hogy részesei legyenek olyan terveknek, amik a háborút hozzák. Ezekkel sajnos együtt kell élnünk.”*

Ám az alapvető inspirációt Lao-ce háborúról alkotott filozófiája jelentette a rendező számára, erre utal a film címe is:

*„mert van örökkön az ölésnek mestere aki öl
az öldöklés mesterének helyébe lépve ölni olyasmi
mintha a nagy ácsmester helyébe lépnének
a nagy ácsmester helyébe lépve ritkán esik meg
hogy a kezét meg ne sebezze az ember”¹*

A filmet izgalmassá teszi a sokféle kultúrához tartozó szereplők megjelenése, ezáltal különböző perspektívából ismerhetjük meg a háború és az ember természetét. A rendező hivatásos katonákat is megszólaltatott. Az elhangzottak alapján a katonai pálya választásának oka általában családi hagyomány, illetve egy gyermekkori álmot beteljesítésének vágya. Az egyik katonában felvetődik a kérdés, hogy a háború történelmi vagy filozófiai probléma-e. Úgy véli, hogy amennyiben történelmi kategória,

¹ = Lao-ce, 1990: 74.

abban az esetben nem örök, ám ha filozófiai, akkor az. A megszólaltatottak között szerepel egy zsidó vallású New York-i kávézótulajdonos, aki kifejti, hogy az emberek alapvetően békésen élnének egymás mellett, vallási hovatartozástól függetlenül. Ha össze is vitatkoznak, pár nap múlva kibékülnek. Szerinte a társadalom vezetői felelősek a háborúért, ami ellen azonban semmit sem lehet tenni. Egy hölgy a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után szintén azt fejtette ki, hogy az átlagember tehetetlen a háborúval szemben. A délszláv háborúban harcolt katonák is beszámoltak a háború borzalmairól, ők is kifejtették azon meggyőződésüket, hogy a háborúk egy része kreált okok, főként politikai és gazdasági érdekek miatt robban ki.

A filmben megjelenik a média szerepe is. Egyrészt mint a manipuláció eszköze: ma már nem lehet tudni, hogy melyik hír igaz, melyik információval ki és hogyan rendelkezik. Másrészt a média finomítja is a háborúról szóló híreket, hiszen nem lehetséges az eseményeket a teljes valóságában közvetíteni. Ebben az esetben azonban egyfajta videójáték-érzet alakul ki, amikor a szörnyűség relativizálódik, és a néző nem szembesül a valódi borzalmakkal.

Figyelemre méltó jelenet a filmben, amikor a katona interjúalanyok között megjelenik egy katonanő. A női szerep és az archetipikusan férfias foglalkozás kapcsolata szintén elgondolkodtató. Érdekes, hogy jelenleg a Magyar Honvédség állományának 20%-a nő, de a harcképes erők között jóval alacsonyabb az arányuk. Úgy tűnik, a katonai értékek nem változtak az évezredek folyamán. A férfiakat továbbra is a becsület, a verseny és a teljesítmény motiválja a katonai pálya választása során, a nőket inkább a közösséghez való tartozás.

A háború természetében sem történt alapvető változás. Azonban a technológia robbanásszerű fejlődésének következtében a hadseregek már precíz, professzionális fegyvereket használnak. Alapvetően hivatásos katonák állnak egymással szemben, de még így is óriási a civil áldozatok száma. Jellemző, hogy a harc során az ember kifordul emberi mivoltából, csupán az ösztönei által vezérelve cselekszik, és a háborús pszichózis uralma alá kerül. A hadviselés korábbi formáival szemben új jelenség a modern pszichológia felhasználása a katonák felkészítésében és a traumák feldolgozásában. A virtuális térben zajló (dez)információs hadviselés jelensége, valamint a modern multimédiás eszközök használata szintén új helyzeteket teremt, hiszen lehetőség nyílik arra is, hogy a harcokat akár élő közvetítésben láthassa a néző. Hatalmas mennyiségű inger éri a mai embert, melyek között nem tud eligazodni, a jó és a rossz fogalma nehezen szétválaszthatóvá válik.

A művészi módon felépített dokumentumfilmben a ritmikusan váltakozó beszélgetések közé archív képeket szerkesztett a rendező. A démoni küzdelmet szimbolizáló animált mozgókép, az individualizált embert megszemélyesítő rajz, valamint a könyvkvágások a filmet vibrálóvá teszik, ezáltal fokozva a feszültséget. Ezt a hatást tovább erősíti a zene, mely izgatottá, nyugtalanná teszi a nézőt, folyamatosan azt az érzetet keltve, hogy valami történni fog.

A vetítést követő beszélgetésből megtudtuk a rendező témaválasztásának okát. Cs. Nagy Sándort saját élményei ihlették. Megtapasztalta a háborút, amikor operatorként dolgozott Csecsenföldön, Irakban, Kurdisztánban, Kambodzsában, Dél-Afrikában. E tapasztalatok hatására meg szeretne volna vizsgálni, a 21. században miért tart ott az emberiség, hogy a konfliktusokat, problémákat még mindig háborús eszközökkel akarja megoldani.

Györfy Ágnes azt az álláspontot képviselte, miszerint az emberben meglévő agresszivitás alapvetően a túléléshez szükséges, hasonlóan, mint az állatvilágban, ahol a terület és az élelem védelme van a középpontban. Az embereknel azonban a gazdasági érdekek is megjelennek, miközben az élelem vagy a víz megszerzése is lehet a háború kiváltója. Ezzel szemben a rendező, pacifistaként, azon meggyőződését fejezte ki – a filmben is megszólaló Karátson Gábor íróhoz hasonlóan –, hogy az ember képes a fejlődésre, és egyszer eljön az idő, amikor a konfliktusokat nem az erőszak eszközeivel oldja meg.

A dokumentumfilm utolsó interjúja Csányi Vilmos gondolatait ismétli meg. Azonban az utolsó képkockákon egy újszülött jelenik meg. Ezzel akaratlanul is Madách Imre *Az ember tragédiája* című emberiségdráma 15. színének záró jelenetére asszociálhatunk. Miután Ádám végigjárta a történelem fordulópontjait, és végül azt a döntést hozta, hogy nem kívánja ezt a tragédiákkal, szörnyűségekkel bővelkedő jövőt, Éva megáll előtte, és közli vele:

*„Tudom, fel fog mosolygni arcod,
Ha megsugom. De jöjj hát közelebb:
Anyának érzem, óh, Ádám, magam.”²*

=== Hivatkozott irodalom ===

Lao-ce, 1990

Lao-ce: *Tao-Te-King*. (Fordította és a kommentárokat írta: Karátson Gábor.)

Cserépfalvi, Budapest.

Madách, 1993

Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Pantheon, Budapest.

Kulcsszavak

=====

DokuFilmklub, kultúra, emlékezet

2 == Madách, 1993: 199

= **Master of Killing** =

The documentary film *Master of Killing* was screened at the Historical Archives of the Hungarian State Security on 4 May 2022. After the screening, the director of the film, Sándor Cs. Nagy and Dr. Ágnes Györfy, clinical psychologist at the Hungarian Defence Forces talked about war and human behaviours.

The opening scene of the 2003 documentary begins with Vilmos Csányi, who describes human nature and humans' relationship to war as follows: „*Humans are highly adaptive creatures, which means that they can adapt to the most terrible conditions and live their lives in the most terrible conditions. There are positive aspects to this [...], but the inconvenience is that people tolerate being sent to be soldiers, they tolerate killing others and being part of plans that bring war. Unfortunately, we have to live with that.*”

The film is enriched by the presence of characters from many different cultures who present different perspectives on the nature of war and humans. The director interviews, among others, professional soldiers, a Jewish café owner in New York, a woman who survived the September 11, 2001 terrorist attacks, and soldiers who fought in the Yugoslav Wars.

The responsibility of the media is also reflected in the film and the talk. Today we do not know which news are true and which information is in whose possession. The media refine the news about wars because it is not possible to report events in their full reality. In this case, however, they create a kind of video-game feeling where the horrors are placed into a different perspective and the viewer is not confronted with the real dreads.

The director also wanted to show the wonder of life in contrast to the horror of war. This symbol appears in the closing film frames, as a ray of hope...

=== E számunk szerzői ===

BANDI ISTVÁN: történész, ÁBTL

JOÓ ADRIENN: művelődésszervező, tudományos titkár, ÁBTL

KRAJCSÍR LUKÁCS: nemzetközi kapcsolatok elemző, történész, ÁBTL

NOVÁK ATTILA: történész, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Molnár Tamás
Kutatóintézet, Goldziher Ignác Zsidó Történelmi és Kulturális Kutatóintézet

PAPP ISTVÁN: történész, ÁBTL

PÁL ZOLTÁN: történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

TAKÁCS TIBOR: történész, ÁBTL

UNGER GABRIELLA: történész, levéltáros, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.